

Uniwersytet Rzeszowski
Kolegium Nauk Humanistycznych

UR JOURNAL OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

KWARTALNIK

NR 1(18)/2021

Wydawnictwo
Uniwersytetu Rzeszowskiego
Rzeszów 2021

UR JOURNAL OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

REDAKCJA:

Paweł GRATA – redaktor naczelny
Katarzyna FLISAK – sekretarz redakcji
Jarosław KINAL – członek redakcji ds. baz danych

RADA NAUKOWA:

Laura ARDELEAN (Uniwersytet Oradejski), Aleksander BOBKO (Uniwersytet Rzeszowski), Sylwester CZOPEK (Uniwersytet Rzeszowski), Andrij GORBACHYK (Uniwersytet im. Tarasa Szewczenki w Kijowie), Petr JÜPTNER (Uniwersytet Karola w Pradze), Janusz KALIŃSKI (Szkoła Główna Handlowa w Warszawie), Sławomir KAMOSIŃSKI (Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy), Józef KAPOSZTA (Uniwersytet św. Stefana w Godollo), Despina KARAKATSANI (Uniwersytet Peloponeski, Korynt), Olga KUTSENKO (Uniwersytet im. Tarasa Szewczenki w Kijowie), Markijan MALSKI (Lwowski Uniwersytet Narodowy im. Iwana Franki), Wojciech MORAWSKI (Szkoła Główna Handlowa w Warszawie), Henrietta NAGY (Tomori Pál College), Grzegorz OSTASZ (Politechnika Rzeszowska), Jurij PACZKOWSKI (Lwowski Uniwersytet Narodowy im. Iwana Franki)

REDAKTORZY TEMATYCZNI:

Krzysztof BOCHENEK (filozofia), Tomasz BOCHNAK (archeologia), Andrzej BONUSIAK (historia), Edyta CZOP (historia), Witold JEDYNAK (praca socjalna), Hubert KOTARSKI (socjologia), Beata LORENS (historia), Paweł Sierżęga (historia), Katarzyna TRYBAŁA-ZAWIŚLAK (archeologia), Krzysztof ŻARNA (nauki o polityce)

ADRES REDAKCJI:

Kolegium Nauk Humanistycznych Uniwersytetu Rzeszowskiego
al. T. Rejtana 16C, 35-959 Rzeszów, p. 31
tel. 17 872 13 03
e-mail: kwartalnik@ur.edu.pl

Kwartalnik jest wydawany w wersji elektronicznej oraz papierowej.
Podstawową formą wydawniczą periodyku jest wersja on-line.

Redaktor językowy

Elżbieta KOT

Opracowanie techniczne

Ewa KUC

Redaktor tekstów w języku angielskim

Donald TRINDER

© Copyright by
Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego
Rzeszów 2021

ISSN 2543-8379

DOI: 10.15584/johass

WYDAWNICTWO UNIwersytetu Rzeszowskiego
35-310 Rzeszów, ul. prof. S. Pigonia 6, tel. 17 872 13 69, tel./fax 17 872 14 26
e-mail: wydaw@ur.edu.pl; <http://wydawnictwo.ur.edu.pl>
wydanie I, format B5, ark. wyd. 8,20, ark. druk. 8,25, zlec. red. 27/2021
Druk i oprawa: Drukarnia Uniwersytetu Rzeszowskiego

Spis treści

ARTYKUŁY

KATARZYNA CHMIELEWSKA Bohemian rulers of the Luxembourg dynasty and the Poděbrady family in the medieval Silesian and Kłodzko chronicles of canons regulars in Kłodzko, Wrocław and Żagań	5
JOACHIM POPEK With no right to have rights. Conflict analysis and the common rights of the townsfolk of Rymanów in the latter half of the 19 th century	20
EDYTA MAJCHER-OCIESA Działalność agenta handlowego w II Rzeczypospolitej na przykładzie Hilarego Mintza reprezentującego Fabrykę Odlewów Żelaznych „Neptun” J. Mintz w Końskich	39
REGINA PACANOWSKA Marki i produkty markowe branży spożywczej na ziemiach polskich w perspektywie historycznej	58
ANNA ROMANOWICZ Pomiędzy miłością agapiczną a erozyczną. Praktyki miłości i związków intymnych wśród indyjskiej miejskiej klasy średniej	78
RYSZARD FICEK A Realism of Survival: Stefan Wyszyński and the post-war political transformation of Poland (1945–1956)	94
NIKOLETTA HOSSÓ The changing role of protocol in the 21 st century’s diplomacy and international relations	114

Katarzyna Chmielewska¹

Bohemian rulers of the Luxembourg dynasty and the Poděbrady family in the medieval Silesian and Kłodzko chronicles of canons regulars in Kłodzko, Wrocław and Żagań

Abstract

The author based on three monastery chronicles of the Late Middle Ages analyses the method of portraying the Bohemian kings from the Luxembourg and Poděbrady families and tries to point out factors which influenced this method of chronicle narration. The sources for this article are canons' regulars chronicles in Żagań, Wrocław and Kłodzko: *Catalogus abbatum Saganensium*, *Chronica abbatum Beatae Mariae Virginis in Arena* i *Cronica Monasterii Canonicorum Regularium in Glacz*. The figures of rulers appear in the chronicles mainly in the context of their relationships with the particular monastery, especially when it comes to property matters: granting, rights and taxes. The other aspect in which the rulers are mentioned in the chronicles are the conflicts between secular and Church power. From the analysis of the texts a conclusion can be drawn that the picture of the rulers is diverse in different places where the chronicles were written and the attitude of the local society towards the particular ruler. It is best seen on the example of George of Poděbrady, a Hussite on the Bohemian throne. The chronicle of Żagań has a separate position – apart from the local issues, it presents the general information, unrelated to Church, including the ruling persons.

Key words: canons regulars, monastery chronicles, historiography, the Middle Ages, Bohemian rulers

¹ Dr hab. Katarzyna Chmielewska prof. UJD, Wydział Humanistyczny, Instytut Historii, Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy im. Jana Długosza w Częstochowie, al. Armii Krajowej 36a, 42-200 Częstochowa, e-mail: k.chmielewska@ujd.edu.pl, nr ORCID: 0000-0002-0713-3805.

Introduction

In the Late Middle Ages monastic historiography developed among other various genres in Silesia (Mrozowicz 2000b: 141–159; Cetwiński 2002: 29–35). The Cistercians and canons regulars were leading in this process. The chronicles describing the history of monastic houses appeared in Wrocław, Żagań and Kłodzko, the institution on the border with Silesia, strongly connected, dependent and inferior to it. The works of this type were created mainly for the internal purpose of the congregation, they presented the history of the monastery, the origins of the founding and the figure of the founder (Proksch 1994: 24–31). The important part of these pieces was the detailed description of the ever-changing assets of the institution, proving the rights to the properties and reforms conveyed in the monastery (Mrozowicz 2001a: 78–84). The focus on the world inside the walls of the monastery naturally reflected in the view of the outer world, described in the chronicles. People, occurrences and events of this *externum* appeared on the pages often when they were directly connected to the monastery in which the chronicle was being written (Chmielewska 2015: 337–339).

The aim of this article is to show the way in which the monastic chroniclers – the canons regulars – described the Bohemian rulers of the Luxembourg and Poděbrady dynasties and also to try to explain the reasons of such a shaping of the narration.

The oldest of the analysed chronicles is *Catalogus abbatum Saganensium* presenting the history of the Żagań abbey. The first author of the Catalog was one the most prominent leaders of the congregation, Ludolf of Einbeck, better known as Ludolf of Żagań. The chronicle was continued by Piotr Waynknecht, the prior of the monastery, and after him by four more authors up to 1616. The next work piece, *Chronica abbatum Beatae Mariae Virginis in Arena* depicts the story of the Wrocław monastery. Its first abbot was Jodok of Głucholazy. His version did not survive to the present time, however, the version of his successor – Benedict Johnsdorf – did, which is basically the Jodok's work completed with some elements and continued up to 1470 (Matusik 1967: 45–50, 1968: 186–191). The chronicle was later written by the ensuing writers and comes to the year 1779. The youngest of the presented chronicles is *Cronica monasterii canonicorum regularium (s. Augustini) in Glacz*. Its author was Michael Czacheritz of Nysa, the eighth superior of the congregation. He described the history of the institution from its foundation and continued writing up to 1489. The chronicle was finished in 1524 by other authors.

Rulers presented as the benefactors of the monasteries

In every one of the three presented works we can find information about Bohemian rulers from the Luxembourg and Poděbrady dynasties. Very often these works depict them as the benefactors and grantors of the particular monastic institutions, they found the monasteries, confirm the rights owned by the convents or give them privileges. And so, from the Kłodzko chronicle we can find out that the monastery was founded by the Arnošt of Pardubice, the first archbishop of Prague (*Cronica monasterii* 2003: 5). The act of founding happened with the support of the emperor Charles IV. The emperor had a fond sentiment towards the canons regulars and always tried to help and support their monastery (Iwańczak 2006: 348–349). In the Wrocław chronicle we can see the location permission given by the Charles IV (*Chronica abbatum* 1839: 196, 200). The ruler in 1372 in the document of the privilege confirmed all the assets and properties of the monastery. His son – Wenceslaus also wrote the renewal act on the same topic (*Chronica abbatum* 1839: 212–213). In a different document Wenceslaus IV confirmed the rights and city privileges of the Wrocław monastery concerning Sobótka and other investments (*Chronica abbatum* 1839: 209, 212).

The Kłodzko chronicle mentions receiving such rights and assets as well. The documents by Sigismund of Luxembourg in 1434 confirm the full rights and all the properties of the Kłodzko monastery (*Cronica monasterii* 2003: 34). Michael Czacheritz recalls the founding privilege confirmed by the consecutive Bohemian kings: Charles, Wenceslaus, Sigismund and Albrecht. He also mentions documents by Sigismund of Luxembourg and Wenceslaus IV confirming various rights of the Kłodzko canons regulars (*Cronica monasterii* 2003: 36–37, 39–40, 136–137). The Kłodzko chronicle often names the son of George of Poděbrady, the duke of Münsterberg and Kłodzko, Henry I. Duke Henry and his wife were one of the greatest benefactors of the convent of canons regulars (*Cronica monasterii* 2003: 233–234).

Monasteries as participants in the conflicts between secular and spiritual power

Monastic chronicles were focused on the reporting the history of their institution. The history of a monastery is a part of the history of the region which includes this monastery. The abbey and its residents, usually against their will were involved in the vortex of events

happening among the wealthy. Examples of such events are conflicts between the secular and spiritual authorities. Chroniclers describe these situations from the point of view of the monastery and they do not go into details about the reasons or the course of action. One such instance was described in the chronicle of Piasek Island in Wrocław. It presents the situation which took place in the city in 1339. There was a culmination of disputes between the Wrocław archbishop Nanker and the Bohemian king John the Blind who was at the time the sovereign of the Wrocław Duchy (Mandziuk 2004: 37–41; Iwańczak 2012: 151–152). The king came to Bohemia and took the Milicz castle which belonged to the bishopric. The bishop Nanker was outraged and excommunicated King John and his supporting citizens and put the interdict on the duchy. In response, the king ordered all church assets in the Wrocław Duchy to be taken. The majority of the clergy in the area took the bishop's side and exposed themselves to the king. The chronicle reports the antagonisms and focuses on the most important question – the material losses. The leader of the monastery, Konrad of Włocławek supported the bishop and because of that the monastery was harassed by the secular. The canons of Piasek and all the bishop Nanker's supporters were banished and their properties were seized (*Chronica abbatum* 1839: 193–194). The chronicler does not give the readers any judgement of the ruler, he only lists all the material losses of the abbey with details.

Almost half a century later in Wrocław there was a conflict between spiritual and secular authorities once again. This time, it happened between the Wrocław city council supporting King Wenceslaus IV and the cathedral chapter (Dola 1996: 116–117). The seeds of conflict was the Christmas gift of a few barrels of beer given by the Rupert, Duke of Legnica to his brother Henry who was the dean of the Wrocław chapter. This gift broke the prohibition to bring beer into the city of Wrocław and led to the so-called “beer war” (Mrozowicz 2000a: 396–397). The chronicle does not describe the reasons for the conflict in details, it only mentions that it started because of “*jura ecclesiastica et ecclesie libertatem*” (*Chronica abbatum* 1839: 206). The chronicler reports the conflict focusing mainly on the imprisonment of the abbot and the material losses of the monastery plundered by the king's troops. According to the author of the chronicle, Wenceslaus IV was moved by the bearing of the abbot, released him from prison, and allowed him and other brethren return to the monastery. The chronicler explicitly praises the behaviour of the abbey's leader, underlines his credits and emphasises that it was because of his strength and confidence that the king decided for the

canons. The chronicler expresses himself very enigmatically and clearly praises his superior. In a similar matter Jan of Czarńków presents the events of the conflict. The chronicler from Greater Poland explains the causes of the dispute very precisely and exaggerates the issue of the robberies and thefts of the Bohemian soldiers with the king's permission (*Joannis de Czarnkow* 1872: 695–696).

A similar situation occurred in the Kłodzko monastery, but because it involves the Duke of Münsterberg, Henry the Elder.

Catalogus abbatum Saganensium as the source of the wider viewpoint of the world

The annalistic report of the event outside the walls of the monastery was a little different in the *Catalogus abbatum Saganensium*. Both of its authors, Ludolf and Peter Waynknecht, more frequently allowed themselves to express their wider afterthoughts. Their fuller point of view on the world has already been discussed in the literature (Bering 2001: 30–31). The chroniclers of Żagań described the figures and achievements of the Bohemian rulers not only when it came to the monastery's matters. The question of the shifting royal power in Bohemia and the consequences for the region was material worth writing down in the chronicle. The information about the person on the Bohemian throne and their orders was crucial, from the point of view of the authors, for the abbey in the fiefs of the Kingdom of Bohemia. In this manner Charles IV, Holy Roman Emperor and the King of Bohemia was described among others. Ludolf gives him and the following rulers separate chapter in his work. The chronicler writes about Charles using only superlatives, he was the ideal ruler for Ludolf (*Catalogus abbatum* 1835: 210–212). The emperor was often presented in this way in the medieval historiography (Filipek-Misiak 2015: 76–89). The Żagań chronicler clearly points out that the ruler was intelligent and educated, he spoke several languages, supported knowledge and scholars. Ludolf also appreciates such traits of Charles as justice, modesty and humility. He also praises the king's efficient and long-term rule and Christian compassion; he focuses on the cooperation with papacy for the spread of Christianity and generosity towards the clergy. Ludolf writes about building churches, founding and equipping multiple monasteries.

The opposite of Charles, for the chronicler, was the king's son Wenceslaus IV (*Catalogus abbatum* 1835: 212–217). The rule of Wenceslaus was negatively described. The chronicler wrote even: “Quid

de hoc Wenceslao boni scribam? Nihil.” (*Catalogus abbatum* 1835: 213). Contrasting Charles and Wenceslaus was used to show the ideal ruler and the bad ruler (Barciak 2013: 67). According to the chronicle, Wenceslaus did not appreciate scholars and educated people, he could not win over subjects and allies outside the borders of the country. He oppressed the Church, plundered its assets and persecuted its representatives. The chronicler describes many disputes between Wenceslaus and the Church or potentates. The chronicler blames him for passivity towards the schism in the Roman Church. He mentions that Wenceslaus boasted that he would be the one deciding who was going to become the next pope. Ludolf adds that under his reign every subject, no matter of what origin, lived a worse life than during the time of his father, Charles. The Žagaň chronicler was not isolated in his opinion. The negative judgement on Wenceslaus was common in the historiography of the time (Čornej 1987: 71–109; Hübnerová 2016: 294–320).

The successor of Wenceslaus on the Prague throne was Sigismund of Luxembourg, the son of Charles and stepbrother of Wenceslaus. The first chronicler, Ludolf briefly mentions the founding of the university in Hungary and many wars between Sigismund and Turkey. In one sentence he notes many praiseworthy achievements of the ruler and the respect he has from the clergy and laymen (*Catalogus abbatum* 1835: 217–218). On the pages of chronicle there is a comment made much later “ad tempus, quia postmodum in multis tyrannizavit”. The next Žagaň chronicler, Waynknecht describes the seizure of power in Bohemia after the death of Wenceslaus, the role of Sigismund in the council of Constance and the capture and trial of Jan Hus (*Catalogus abbatum* 1835: 279–280). Monastic chroniclers, as people of the Church paid much attention to the rulers’ approach towards the institution. They praised the decisions which helped to strengthen the influence of church institutions and criticized the behaviour which lessened the role and financial status of the Catholic Church. Waynknecht stresses that Sigismund invaded ill-disposed Bohemia under the pretext of the fight against heresy, but he did nothing to uproot it, he only plundered the clergy’s assets to use them for the army. There are notes on Sigismund’s death in the chronicle, about the conflict over his legacy and seizure of power by his son-in-law Albert (*Catalogus abbatum* 1835: 307–310).

George of Poděbrady and his son, Henry I, the Duke of Münsterberg and Kłodzko

The Bohemian ruler whose name appears the most frequently in the chronicles is George of Poděbrady. He is mentioned in all three works, but in a different way in each of them. Wrocław and Žagaň chroniclers are definitively unfavourable towards the king. Very often in their story the ruler was disrespectfully called Girsickcus (*Catalogus abbatum* 1835: 349, 352), Gyrzikus (*Chronica abbatum* 1839: 254) or Girsicus (*Catalogus abbatum*, 1835: 351). The attitude of the author of the Wrocław chronicle towards George was nothing unusual in the city. Wrocław and its citizens were negatively-minded towards the king and they questioned the legality of his election (Drabina 1968: 129–146; 1971: 249–266). Michael Czacheritz, the author of the Kłodzko chronicle never allowed himself to such expressions. He always called him “Georgius rex Bohemie”, only once he added: “appellatus Jorssik” (*Cronica monasterii* 2003: s. 112).

The most extensive report on the election and rule of king George is made by the author of *Catalogus abbatum Saganensium*. He stresses that the king achieved his position by a ruse. Although he was a fan of Hussitism, he swore obedience to Rome and its representatives and publicly declared his loyalty to the Church and aspiring to the unity of faith. Mutual contacts between King George and the pope Pius II were friendly at first, but they worsened with time (Iwańczak 2002: 29–33; Smołucha 2008: 167–175, 217–224, 237–265). The chronicler also describes the situation in Silesia and mentions the resistance of some of the Silesian cities to accept the power of King George. He reports the complicated relations with the papacy ended with George being denounced a heretic, reclaiming his honours and releasing all his subjects from the order for obedience to the king (*Catalogus abbatum* 1835: 340–345).

There are other notes about George of Poděbrady in the chronicles. The first chronologically was made by the author of the Žagaň chronicle when he reported the last moments of the life of Ladislaus the Posthumous and the rumours that circled the country after his death. Some of them blamed George of Poděbrady and John of Rokycany for the death of Ladislaus (*Catalogus abbatum* 1835: 337–339). Waynknecht describes the disputes over the throne after the death of the king. The Žagaň chronicler, negative towards George, commented that

the power moved from a high, aristocratic and honourable family to a mediocre one (*Catalogus abbatum* 1835: 399). The Kłodzko chronicle also refers to the death of Ladislaus the Posthumous. It also informs of the rumours of his death, one of which was the plague (*Cronica monasterii* 2003: 104–105).

The most information about the ruling of George of Poděbrady on the Bohemian throne can be found in the chronicle of the monastery in Kłodzko. Its author describes the visit of George of Poděbrady in Kłodzko in 1458; he brings the attention to the inappropriate behaviour of the population of the city (*Cronica monasterii* 2003: 112). The chronicler provides no details, only mentioning the whispering among the gathered onlookers on the route of the ruler's ride and calls this behaviour shameful. He appreciates the actions of the king who supported him in the dispute with the Kłodzko starost Jan von Warnsdorf (*Cronica monasterii* 2003: 172–173, Šandera 2009: 104–105). The starost accused the provost Michael of wasting the monastery wealth on journeys, but the ruler completely accepted the provost's explanation and the legitimacy of his business trips. In 1476, the Kłodzko Duchy governed by George's sons arranged an interdict to be placed by the nuncio Rudolf of Rudesheim. The matters concerning the interdict in the Kłodzko Duchy were discussed with many details in the chronicle (*Cronica monasterii* 2003: 179–245). The author quotes or mentions many documents containing the name of King George (*Cronica monasterii* 2003: 179–180, 181, 186–188). He also mentions the ambassadorial mission of the Polish king Casimir Jagiellon whose task was to make an arrangement between George of Poděbrady and the Catholic party in Bohemia (*Cronica monasterii* 2003: 191–192, 195–197). Much more frequent in this chronicle are the mentions of George's son, Henry the Elder, who by the power of King George was made the first count of Kłodzko.

We cannot find information about the political actions of Henry at his father's side or his independent achievements after the death of king George. In the monastery's chronicle there are only those actions of the duke which had the clear and direct connection to the history of canons regulars in Kłodzko. Michael Czacheritz, the author of the chronicle wrote about Duke Henry with respect and friendliness.

He did that even when he described the duke's actions that put the monastery to the loss or inconveniences. We can find many pieces of this type of information, which should not surprise because of the tough situation of the Kłodzko monastery at the time of the interdict. The interdict forbidding the practice of religious ceremonies on the whole county resulted in the conflict between the clergy – compliant to the

Church power represented by the nuncio and the secular power of Duke Henry and his officials. Because of this situation, the canons regulars in Kłodzko found themselves in a very difficult position. Complying to the interdict meant retaliation by the duke, whilst ignoring it resulted in lots of signs of the unpleasantness from the Church power. Taking either of these sides could cause troubles and harassment. The canons regulars in Kłodzko who did not wish to be excluded from the Church complied fully with the decisions of the nuncio.

The provost Michael attempted to reverse or soften the restrictions of the interdict with care for the religious life of his congregation and all citizens of the county. The punishment on the Kłodzko land lasted for almost six years from the April of 1467 to the beginning of 1473. For the provost and canons it meant a plethora of troubles (Chmielewska 2016: 100–101). Because of that, they were often exposed to the anger of Duke Henry who at one point even banished them from the monastery (*Cronica monasterii* 2003: 193–194). Finally Czacheritz managed to soothe the relations with Henry the Elder and from that time forward the cooperation between the canons regulars and the duke's family were excellent (*Cronica monasterii* 2003: 233–234, 238). In his chronicle, Czacheritz never blamed Henry for the situation, he understood the uneasy political circumstances that dominated the county. In the chronicle we cannot find any expression of dislike towards Duke Henry.

The relations between canons regulars in Silesia and King George of Poděbrady were tense and complicated. On the one hand, he was a heretic condemned by the Catholic church, on the other hand, he ruled the kingdom and the fiefs where the properties of the monasteries were situated. Despite all of that, it was better to keep good relations with him and his representatives, respect the orders and in special instances refer to the royal justice. There is a fragment from the *Chronicae abbatum Beatae Mariae Virginis in Arena* which supports the pragmatic approach to the political reality. Nicholas Schönborn, who was the abbot at the time, wanted to gain a tax exemption from properties in the Duchy of Świdnica (*Chronica abbatum* 1839: 241–243). When George was in Świdnica, the abbot went for his audience and paid homage in the name of the Wrocław congregation of canons regulars. Let us remember that this is the same king believed to be a heretic and the one often described in a disparaging way as Gyrzikus. The abbot decided to take this step to protect the assets of the monastery from confiscation. According to the chronicle, Nicholas asked the convent for the advice in this matter. Opinions were divided, some brethren were strongly against the acceptance of George as a king, the other encouraged such actions that

could help the assets of the monastery. The abbot decided to pay homage to the king. It resulted in the generation of extremely negative opinions about him from the secular citizens of Wrocław and some of his inferiors (Matusik 1974: 73–75). The echo of these negative reactions to the actions of Schönborn can be found in his contemporary city writer in Wrocław, Peter Eschenloer (Eschenloer 1827: 99–100; 1872: 54). The negative judgement of the Wrocław canons regulars resulted mainly from the way Eschenloer treated monasteries – as an integral part of the city community (Wiszewski 2003: 192–195). Benedict Johnsdorf, the chronicler himself did not see anything bad in the actions of his predecessor. He considered the interest of the monastery and the protection of its possessions as the most important task of the superior, which justified questionable decisions. He even said: “*prelatus, qui est principalis administrator monasterii, potest et debet cum consilio sanioris partis fratrum, licet paucorum, indemnitati monasterii providere juxta posse.*” (*Chronica abbatum* 1839: 242) – the superior, who is the main administrator of the monastery may, or even should, with the advice of the wise group of brethren, no matter how small the group is, take all pains to protect the assets of the monastery.

Conclusions

As seen on the examples above, the figures of Bohemian monarchs do not take foremost places in the medieval monastic chronicles of the canons regulars from Kłodzko, Wrocław and Żagań. It should not surprise the reader – none of the analysed monasteries was founded by a king or located near a royal residence and none of the chroniclers played a significant role in politics. Because of that, the kings were not foreground characters in the chronicles’ reports. They appear on the pages when chronicles describe events from the life of their institution, in which the rulers were of the great importance. Chroniclers inform about the kings’ decisions that influenced the assets of the monasteries. They note diligently the goods given by the rulers, the confirmations of the properties, tributes and taxes as well as exemptions from them. There are many pieces of information about even the smallest gifts. Financial and economic matters are one of the most important topics in the monastic chronicles. It does not mean they are the only topic.

The analysed chronicles, typically of this genre of historiography focus on the history of the particular institution. They usually do not deal with the events and problems of the outer life, but they do not

completely ignore it either (Chmielewska 2015: 338–340). Chroniclers concentrate on the history of their own monastery and present it as a sequence of the actions of abbots and provosts and their services for the institution. Usually the Bohemian rulers occur in the chronicles in this context. The chroniclers could not have omitted the Bohemian rulers who at the time were the overlords of the local dukes of Silesia. Monks themselves often fell under the power of the monarch, because some of their properties were the royal fiefs. A monarch's decisions – directly and indirectly – influenced the life of all the subjects including the residents of the monasteries. The Bohemian rulers are mentioned in all three work pieces not only in the context of the economy, but also when it comes to the conflicts between the king and the representatives of the Church. In such situations the ruler acting in the monastery's favour is usually described in a more friendly way.

Chronicles reported the situations, in which canons regular, sometimes against their will and intentions, became involved in a dispute between the local bishop and the representative of the royal power or the monarch himself. Similarly, chroniclers – Catholic clergymen – did not leave out such a crucial issue as the seizure of the throne by King George of Poděbrady, a supporter of Hussites and declared a heretic by Rome. On the example of the attitude towards this king, a clear difference between the Żagań and the Wrocław chronicles and the author of the Kłodzko chronicle is seen. In every one of the analysed pieces the information about the Bohemian rulers can be found, but the depiction by every chronicler was different. Apart from the obvious individual characteristics of each author and their writer's temperament, a fundamental difference resulted from the geographical location of the monasteries. The Wrocław and Żagań canons regulars have a much stronger negative opinion about George of Poděbrady, which is the result of the unfriendly attitude towards the king's rule by the citizens of these cities (Drabina 1971: 249–250). Wrocław was the main place of the resistance against King George (Czechowicz 2017: 150–151). Czacheritz had a different perspective on the matter. Kłodzko, where the monastery is situated, was a sovereign duchy and the land of the Kingdom of Bohemia, opposite to Silesia, the land of the Bohemian Crown. It was ruled by Duke Henry the Elder, the son of George of Poděbrady. This fact, in an obvious way, influenced the citizens' of the duchy point of view on the Bohemian king.

The Żagań chronicle takes a special place, because its authors have a wider perspective on the world, not so restricted to the monastery and its closest surroundings. On its pages we can find short stories and the characteristics of the kings' rulings and the characteristics of the rulers,

which cannot be found in the other works. The authors of the *Żagań* chronicle willingly mention the information about domestic events. In their narration they include notes about issues unconnected to the monastery and the region in which it was located (Pobóg-Lenartowicz 2002: 437). We can read about the popes, the emperors, the wars around the Christianity, or even events from far-flung countries. Ludolf and Waynknecht treat these types of messages as “facta notabilia”. They list and introduce the personages living in their times, who are considered important edifying examples (Pobóg-Lenartowicz 2013: 241–252; 2016: 97–109).

It is worth noticing that a broader interest in the matters of the wider world was also familiar to the residents of the Wrocław monastery. In this institution of canons regulars, two chronicles dedicated to contemporary political events were created. The former is *Chronica Bohemorum* by Benedict Johnsdorf, which was a short lecture on the history of Bohemia and Silesia up to the time of the author (Matusik 1974: 70–74). The latter is the *Casus facti seu in terminis* by the same author which presents the conflict between the monastery of the Virgin Mary and the city of Wrocław concerning the borders of the jurisdiction on the Arena Island. It also contained a few pieces of information about the contemporary time of the author (Mrozowicz 2000b: 152–154; 2001b: 174–178).

The chroniclers, always most focused on the life of their own monastery, included some affairs from the history of their region, duchy, kingdom or diocese of the Common Church in their narrations. The more events happened in the political life of the time and the greater was the influence of these matters and the larger emotions they created in the society, the more they appeared on the pages of the chronicles. They influenced the management of the monastery and the condition – including the spiritual condition – of its residents. They were matters not to ignore, and as Johnsdorf wrote in his chronicle when describing the tasks of the superior (Chmielewska 2010: 595–596) and ordering him to observe the current affairs: “bona temporalia sui monasterii seu ecclesie, sine quibus, jure testante, spiritualia diu subsistere nequeunt” (*Cronica abbatum* 1839: 157) – because without a proper foundation in the temporal matters the spiritual matters cannot function.

References

Sources

- Catalogus abbatum Saganensium*, 1835, ed. G.A. Stenzel [in:] *Scriptores Rerum Silesiacarum*, vol. 1, ed. G.A. Stenzel, Josef Max & Komp., Breslau.
- Chronica abbatum Beatae Mariae Virginis in Arena*, 1839, ed. G.A. Stenzel [in:] *Scriptores Rerum Silesiacarum*, vol. 2, ed. G.A. Stenzel, Josef Max & Komp., Breslau.

- Cronica monasterii canonicorum regularium (s. Augustini) in Glacz*, 2003, ed. W. Mrozowicz, Centrum Badań Śląskoznawczych i Bohemistycznych Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław.
- Eschenloer P., 1827, *Geschichten der Stadt Breslau*, ed. J.G.Kunisch, vol. 1, Josef Max & Komp., Breslau.
- Eschenloer P., 1872, *Historia Wratislaviensis et que post mortem regis Ladislai sub electo Georgio de Podiebrat Bohemorum rege illi acciderant prospera et adversa*, ed. H. Markgraf [in:] *Scriptores Rerum Silesiacarum*, vol. 7, ed. G.A. Stenzel, Josef Max & Komp., Breslau.
- Joannis de Czarnkow Chronicon Polonorum*, 1872, ed. A. Bielowski, "Monumenta Poloniae Historica", vol. II, own print run, Lwów.

Secondary Literature

- Barciak A., 2013, *Luksemburgowie na tronie czeskim w opinii inicjatora Katalogu opatów żagańskich Ludolfa* [in:] *Rycerze, wędrowcy, kacerze. Studia z historii średniowiecznej i wczesnonowożytnej Europy Środkowej*, eds. B. Wojciechowska, W. Kowalski, Wyd. Uniwersytetu Jana Kochanowskiego, Kielce.
- Bering P., 2001, *Struktury narracyjne w późnośredniowiecznych łacińskich kronikach regionalnych*, Gnieźnieńska Oficyna Wydawnicza „Tum”, Gniezno.
- Cetwiński M., 2002, *Klasztory śląskie a rozwój średniowiecznej historiografii śląskiej* [in:] *Metamorfozy śląskie. Studia źródłoznawcze i historiograficzne*, ed. M. Cetwiński. Wyd. AJD w Częstochowie, Częstochowa.
- Chmielewska K., 2010, „*Ad laudem bonorum et vindicandam malorum*” – o powodach spisania śląskich średniowiecznych kronik kanoników regularnych [in:] *Klio viae et in via. Opuscula Marco Cetwiński dedicata*, ed. A. Odrzywolska-Kidawa, Wydaw. DiG, Warszawa.
- Chmielewska K., 2015, *Klasztor i jego problemy w średniowiecznych śląskich i kłodzkich kronikach kanoników regularnych*, Wydaw. AJD w Częstochowie, Częstochowa.
- Chmielewska K., 2016, *Książę ziebicki i hrabia kłodzki Henryk Starszy i jego rodzina w oczach autorów Kroniki klasztoru kanoników regularnych w Kłodzku*. „Kładský Sborník” 11.
- Čornej P., 1987, *Tajemství českých kronik. Cesty ke kořenům husitské tradice*, Paseka, Praha.
- Czechowicz B., 2017, *Idea i państwo. Korona Królestwa Czech w latach 1457–1547. Sic noster rex Jiřík czy occupator regni Bohemiae? Rządy w Koronie Jerzego z Podiebradów*, vol. 2, Quaestio, Wrocław.
- Dola K., 1996, *Dzieje Kościoła na Śląsku*, część I: Średniowiecze, Wyd. Świętego Krzyża, Opole.
- Drabina J., 1968, *Ośrodki kaznodziejskie Wrocławia jako centra walki z Jerzym z Podiebradu*, „Acta Universitatis Wratislaviensis” 70, *Historia* 14.
- Drabina J., 1971, *Stosunek wrocławskich zakonników do króla Jerzego z Podiebradów*, „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne” 4.
- Filipek-Misiak A., 2015, *Karol IV Luksemburski jako ideał władcy w Catalogus abbatum Saganensium Ludolfa z Żagania*, „Historie – otázky – problemy” 7.
- Hübnerová K., 2016, *Herrscher der Krise – die Krise des Herrschers König Wenzel IV. als Projektionsfläche zeitgenössischer Propaganda*. „Biuletyn Polskiej Misji Historycznej = Bulletin der Polnischen Historischen Mission” 11.
- Iwańczak W., 2002, *Katolicy i husyci w czasach Jerzego z Podiebradu* [in:] *Stosunki międzywyznaniowe w Europie Środkowej i Wschodniej w XIV–XVII wieku*, eds. M. Dygo, S. Gawlas, H. Grala, Wydaw. DiG, Warszawa.

- Iwańczak W., 2006, *Uwagi o religijności ziem czeskich drugiej połowy XIV wieku* [in:] *Ecclesia – cultura – potestas. Studia z dziejów kultury i społeczeństwa. Księga ofiarowana Siostrze Profesor Urszuli Borkowskiej OSU*, eds. P. Kras, A. Januszek, A. Nalewajek, W. Polak, Wydaw. Towarzystwa Naukowego „Societas Vistulana”, Kraków.
- Iwańczak W., 2012, *Jan Luksemburski: dzieje burzliwego żywota i bohaterskiej śmierci króla Czech i hrabiego Luksemburga w 21 odsłonach*, PIW, Warszawa.
- Mandziuk J., 2004, *Historia Kościoła Katolickiego na Śląsku, średniowiecze*, t. 1, cz. 2 (1302–1417), Oficyna Wydawniczo-Poligraficzna „Adam”, Warszawa.
- Matusik L., 1967, *Ze studiów nad średniowieczną kulturą umysłową kanoników regularnych na Śląsku. Jodok z Ghucholazów*, „Sobótka” 22.
- Matusik L., 1968, *Kilka uwag w sprawie „Kroniki klasztoru na Piasku we Wrocławiu”* [in:] *Studia z dziejów kultury i ideologii ofiarowane E. Maleczyńskiej w 50. rocznicę pracy dydaktycznej i naukowej*, eds. E. Heck, W. Korta, J. Leszczyński, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław.
- Matusik L., 1974, *Próba spojrzenia na postawę polityczną środowiska wrocławskich kanoników regularnych w średniowieczu*, „Acta Universitatis Wratislaviensis” 195, *Historia* 23.
- Mrozowicz W., 2000a, *Konflikty między miastem Wrocław a klasztorem kanoników regularnych na Piasku w późnym średniowieczu* [in:] *Klasztor w mieście średniowiecznym i nowożytnym*, eds. M. Derwich, A. Pobóg-Lenartowicz, Pracownia Badań nad Dziejami Zakonów i Kongregacji Kościelnych „Larhcor”, Wrocław – Opole.
- Mrozowicz W., 2000b, *Średniowieczne śląskie dziejopisarstwo klasztorne* [in:] *Tysiącletnie dziedzictwo kulturowe diecezji wrocławskiej*, red. A. Barciak, Societas Scientiarum Favendis Silesiae Superioris – Instytut Górnośląski, Katowice.
- Mrozowicz W., 2001a, *Kronika klasztoru kanoników regularnych w Kłodzku. Ze studiów nad średniowiecznym dziejopisarstwem klasztornym*, Wyd. Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław.
- Mrozowicz W., 2001b, *Z dyskusji nad początkami klasztorów w średniowiecznej historiografii śląskiej* [in:] *Origines mundi, gentium et civitatum*, eds. S. Rosik, P. Wiszewski, Wyd. Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław.
- Pobóg-Lenartowicz A., 2002, *Wątki czeskie w kronikach śląskich kanoników regularnych*, „Acta Universitatis Carolinae – Philosophica et Historica” 1–2, *Z pomocnych věd historických* XVI.
- Pobóg-Lenartowicz A., 2013, *Uczeni i sławni mężowie w „Katalogu opatów żagańskich”* [in:] *Rycerze, wędrowcy, kacerze. Studia z historii średniowiecznej i wczesnonowożytnej Europy Środkowej*, eds. B. Wojciechowska, W. Kowalski, Wyd. Uniwersytetu Jana Kochanowskiego, Kielce.
- Pobóg-Lenartowicz A., 2016, *Papieże i papieństwo w „Katalogu opatów żagańskich”* [in:] *Kościół w Polsce a sąsiedzi*, eds. J. Grabowski, T. Rutkowski, Wydaw. Neriton, Warszawa.
- Proksch C., 1994, *Klosterreform und Geschichtsschreibung in Spätmittelalter*, Böhlau-Verlag Köln–Weimar–Wien.
- Šandera M., 2009, *Hanuš Welfl z Varnsdorfu. První zemský hejtman Kladského hrabství*, „Kladský Sborník” 6. Supplementum.
- Smolucha J., 2008, *Polityka Kurii Rzymskiej za pontyfikatu Piusa II (1458–1464) wobec Czech i krajów sąsiednich. Z dziejów dyplomacji papieskiej w XV wieku*, Księgarnia Akademicka, Kraków.
- Wiszewski P., 2003, *Życie zakonne w oczach elity intelektualnej Śląska średniowiecznego i nowożytnego. Przemiany pewnego motywu* [in:] *Studia z historii średniowiecza*, ed. M. Goliński, Wyd. Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław.

**Czescy władcy z dynastii Luksemburgów i Podiebradów
w średniowiecznych śląskich i kłodzkich kronikach kanoników regularnych
z Kłodzka, Wrocławia i Żagania**

Streszczenie

Autorka na podstawie trzech kronik klasztornych powstałych w późnym średniowieczu analizuje sposób przedstawienia czeskich królów z dynastii Luksemburgów i Podiebradów oraz stara się wskazać przyczyny, które wpłynęły na taki właśnie tok narracji kronikarskiej. Podstawę źródłową tych rozważań stanowią kroniki spisane w klasztorach kanoników regularnych reguły św. Augustyna w Żaganiu, Wrocławiu i Kłodzku: *Catalogus abbatum Saganensium*, *Chronica abbatum Beatae Mariae Virginis in Arena* i *Cronica Monasterii Canoniorum Regularium in Glacz*. Postacie władców pojawiają się w tych źródłach przede wszystkim w kontekście ich związków z konkretnym klaszturem, szczególnie w sprawach majątkowych dotyczących nadań, praw własności i podatków. Królowie czescy wspomniani są też na kartach kronik przy okazji opisów konfliktów między władzą świecką a kościelną. Z analizy tekstu dzieł wynika, że obraz panujących jest zróżnicowany, zależny od miejsca powstania kroniki i stosunku lokalnej społeczności do konkretnego władcy. Najlepiej uwidacznia się to na przykładzie Jerzego z Podiebradu, husyty na tronie czeskim. Osobne miejsce w tym zestawieniu zajmuje kronika żagańska przedstawiająca oprócz zagadnień lokalnych także informacje o ogólnym ponadklasztornym charakterze, w tym informacje o osobach panujących.

Słowa kluczowe: kanonicy regularni, kroniki klasztorne, dziejopisarstwo, średniowiecze, czescy władcy

Joachim Popek¹

With no right to have rights. Conflict analysis and the common rights of the townsfolk of Rymanów in the latter half of the 19th century²

Abstract

This article concentrates on an inquest held by the local commission in Sanok into the common rights claimed by the inhabitants of the town of Rymanów in the latter half of the 19th century. The negotiations, which commenced in 1859, sometimes took a heated turn. They were attended by much conflict and misunderstanding, equally between the manor and the town as among the townsfolk themselves. Conclusions drawn from the analysis of the archive source provided the basis on which to evaluate the activities of each of the parties – the town’s agents and the landlords – and, interestingly, those of the commissioners and other officials in the public administration, whose decisions exhibited bias. The townsfolk began the negotiation from a position of certainty and conviction of the legal force of Prince Czartoryski’s privilege granting the disputed common rights to them. The manor’s agent, on the other hand, took a bold position, which he consistently maintained. He disputed the authenticity of Czartoryski’s grant and even the fact that the Prince had ever held the manor. This approach ultimately proved successful. Attention is also drawn to the role played by local commissioners and the officials in the National Commission in Lviv, the latter making the most important decisions. The first phase demonstrates the commissioners’ influence on the original outcome. The rationale given for the second decision, on the other hand, shows the

¹ Dr Joachim Popek, University of Warsaw, Faculty of History, Department of 19th Century History, ul. Krakowskie Przedmieście 26/28, 00-927 Warszawa, e-mail: j.popek@uw.edu.pl, nr ORCID 0000-0002-5015-8231.

² This article arose from the research project: ‘The Conflicts of Easements in Galicia in the Second Half of the 19th Century. The Process of Redemption and Regulation of Easements in the Area of Middle Galicia’, as part of the SONATINA 1 competition (No. 2017/24/C/HS3/00129) funded by Poland’s National Science Centre.

arbitrariness with which the Lviv Commission made its ruling, based on just one official document.

Analysis of the proceedings highlights a more general trend prevalent in Galicia, first described in the example of Rymanów. This is a case in which two consecutive inquests in the same matter ultimately ended in a negative decision. In other words, the townsfolk's claims were dismissed, and they were denied any common rights eligible for buyout or regulation.

Key words: Galicia, common rights to land and forest, social conflict, agrarian reform

I. Introduction

The legal and administrative path to the abolition and regulation of common rights in Galicia had many aspects. Taking a broader view can assist in explaining the main trends and transformations, as well as the impact that reform had on other facets of socio-economic life. Analysis of select cases, on the other hand, will serve to show the process from a different perspective, given that every single case of abolition, buyout, or regulation of rights was considered and dealt with on an individual basis. In this connection, besides the top-down framework and legal formulations (statutes and executive regulations) defining the administrative path, each inquest had its own unique particularities mainly reflecting extra-legal factors (local customs, disputes and conflicts, complicated social relationships, and other problems indirectly influencing the population's behaviour and attitude). Select-case analysis also makes it possible to highlight such issues that have eluded a more general study, i.e. social relations within a given community or between the village or town and the manor; the importance and use of natural resources collected as allowed by common rights in everyday life; forest administration; and the existence of idiosyncratic forms or rights unique to a specific locality.

Inquests held between 1857 and 1895 by local common-rights commissions led to varied outcomes, both as regards the decision (refusal, recognition and buyout, regulation, or a verdict containing a mixed proposal), as well as in detailed matters (such as the value, volume, and form of compensation for rights being abolished). Moreover, the proceedings themselves could take place either in a benign atmosphere (Popek 2020a: 75–97), conducive to the regulation of the rights, or amid violent conflict (Kargol 2014: 221–240; Himka 1988: 36–38), sometimes leading to a total boycott of the commission by either party to the dispute, or even armed resistance. Situations also occurred in which, in

a single domain incorporating several localities, extra-legal factors played the main role and determined the shape of the final outcome granting or denying compensation for the rights being abolished (Popek 2020b). A study of the inquests on a case-by-case basis shows that in many cases the human factor was a major driver in the context of subjective outlooks on local law and on the terms of operation of the various specific legal instruments establishing common rights to lands and forests in the manorial system. Many conflicts arose in this area, for the subjective views of the officials working in the commissions prevailed in the decision-making process. Hence, the main research problem in this article concerns the evaluation of the decisions made by local commissioners and central authorities in Lviv and Vienna, which in numerous cases rectified the frequently unjust decisions. Select strands also refer to the problem of social conflicts persisting within a given community or between the townsfolk as rights holders and the town's landlords. Finally, the article touches upon the evaluation of those inquests ultimately (through local authorities, the National Commission for the Regulation and Abolition of Feudal Duties in Lviv and the Ministry of Internal Affairs in Vienna) which ultimately led to a negative decision, that is one holding that a given community's common rights had not been positively verified, hence awarding no compensation for abolition.

The article involves the analysis of the problem of common rights to land and forest in the light of such rights' direct feudal context, which Anglophone literature dealing with this part of Europe refers to as 'the Second Serfdom' (Nichtweiss, Seward 1979: 99–140; Velkova 2012: 501–521). This underpinned the Rymanów townsfolk's main line of defence, which was attempting to prove that the rights to gather firewood and timber for construction from forests and to graze cattle in manorial pastures were based on consideration for payments made to the town's landlords as a form of feudal rent. In other words, common rights to lands and forests were grounded in the feudal jurisdiction of Rymanów's proprietors to which the townsfolk were subject, thus falling under the 1853 imperial patent abolishing such rights as were leftovers of the former manorial system (Ingłot 1948: 43–51; Ślusarek 2002: 164–165). The main turning point corresponds with the period of the inquest started by the local commission in Sanok in 1859; however, many strands refer to earlier periods, with direct influence on the negotiations, including the matter of Prince Jan Samuel Czartoryski's privilege of the later 18th century and the circuit (*Kreis*) documentation of the 1772–1848 period. Although the main research problem is exemplified by the town

of Rymanów (presently in the Subcarpathian Voivodeship (*województwo podkarpackie*) in South-Eastern Poland), for comparative purposes this article references examples from other towns and villages with their own commissions.

II. Material and Method

The research results presented in this article enabled an exhaustive analysis of the process of the regulation of the common rights claimed by the Rymanów townsfolk and the attendant conflicts. In this connection, the main theses and reliable conclusions were derived from a rich and varied source base of the Central State Historical Archives of Ukraine in Lviv (hereafter CSHAUL), corps 146/64, vol. 1-12109), and subject literature from the latter half of the 19th and the former half of the 20th centuries. The contents of the archives are mostly in the nature of administrative legal documentation. These are mainly the records of the local commission in Sanok, rulings and verdicts, agreements and parties' pleadings, settlements, powers of attorney, motions and petitions, appeals to circuit authorities, interrogations involving town representatives, extracts from privileges and urbarial circumscriptions, internal reports of the National Commission as a body of the Imperial and Royal Governorate in Lviv, and appeals to the Ministry of Internal Affairs in Vienna. Archival sources also refer to the abolition of cattle-grazing and wood-gathering rights held by the parish of St Lawrence in Rymanów. The documentation was subjected to detailed critical analysis. This was the basis for conclusions from the main research problem. Supplementary material is provided by cadastral maps from the State Archive in Przemyśl, which underwent graphical processing, calibration, and vectorization with geospatial-information software (QGIS). This resulted in the colourful illustration of manorial pastures used by the parish for cattle grazing.

III. Results

Common rights to lands and forests in the manorial system in Polish territories do not reflect the textbook sense of the term *servitutes praediorum*. Their definition was modified and grounded in the landlord's feudal jurisdiction. In other words, serfs or villagers living in a given manor and paying feudal rent to the landlord (the king, nobility

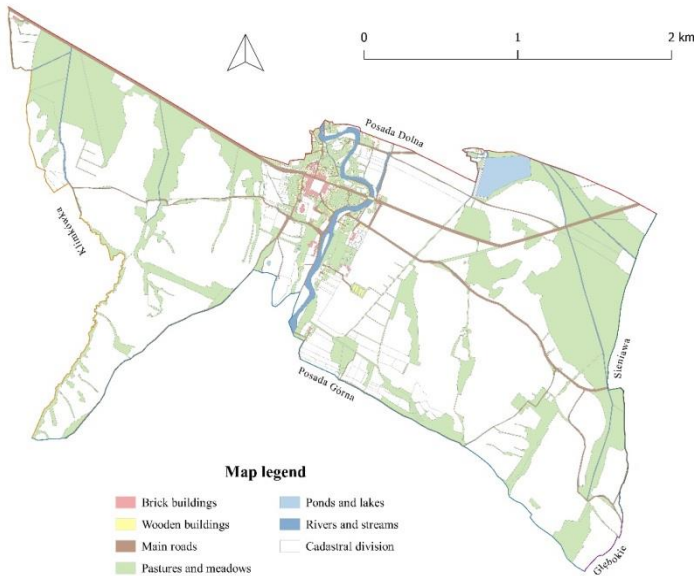
or clergy) by individual charters or privileges awarded to a given village or town, could usually use manorial land for their own use, for example by gathering raw materials (construction materials, fuel, brushwood, and forest produce), graze animals on meadows, fallow and stubble, and extract mining materials such as lime, clay, or peat. (For more extensive reference to the definitions and operation of common rights in Polish territories see – Dąbkowski 1911: 254–270; Till 1892: 324–340; Strzelecki 1901: 201–233). Polish law in the Middle Ages and the Modern Age referred to common rights with specific terms, either Latin (*libertates, onus*) or Polish (*żerne, gajne*) (Dąbkowski 1911: 254–256; Bandtkie-Stężyński 1851: 298–299; Burzyński 1871: 440; Szczaniecki 1862: 3–20), reflecting their substantive meanings.

The establishment of a relationship giving rise to such rights usually involved founding charters, privileges, grants, patents, and wills. Roman or Greek Catholic parishes and prebends usually derived their rights from the instrument erecting the parish (Polish National Ossoliński Institute Library, vol. 4884/III: 2; vol. 7214/III: no pagination). A written confirmation of the charter was the most precious bargaining chip should a conflict arise, for example due to landlord change or tenancy. Moreover, courts and administration regarded specific written patents differently from customary law. In numerous Galician localities a single instrument establishing common rights on lands, forests, or rights such as passage or cattle-driving was sufficient proof, as recorded in official documentation (e.g. urbarial circumscriptions of 1789 or other administrative pronouncements), for a given right to operate until the reform abolishing common rights in the latter half of the 19th century.

The main conflict between the landlords of Rymanów Manor and the townsfolk involved the recognition of the legal basis establishing common rights and played out in a multistage inquest by the local commission in Sanok in 1859–1867. The problem directly concerned the inhabitants of the city, i.e. the Catholic commune, relying on a 24 January 1698 grant by Prince Jan Samuel Czartoryski (Kiryk 1985: 33; Ossadnik 2020: 114), part of which stated: *I permit them to gather fuel from the forests, provided no harm is done, which foresters are to observe, provided they so take only from windfallen trees, old wood and dry wood. For construction or repair [of buildings] they should take by manorial notice and receipt. (...) urban cattle such as they graze on manorial fallows and slopes, they should give half a bushel of fodder oats and four grosses for each cow and a quarter of a bushels for a heifer* (CSHAUL, corps 146/64, vol. 9239: 60–61). The first round of negotiation between the manor and the town took place in 1859, that

is two years after instructions were given for the 1853 imperial patent for the abolition and regulation of common rights to lands and forests. On 15 February of the same year the townsfolk wrote a petition to the Royal and Imperial Governorate of Galicia for an inquest to abolish their common rights for compensation. Already in the same year the local common-rights commission in Sanok took the initial steps to assess such rights as the town could have to use the manorial property then belonging to the sisters, Zofia Urbańska and Józefa Gorczyńska, of the Skórski family. The first step was to determine the legal basis on which the rights were exercised. The officials focused, however, on documentation from the 1772–1848 period, without accounting for the aforementioned Czartoryski grant. Nor were detailed inquiries made, such as interrogating witnesses or experts (foresters, manorial clerks, public officials). The city then delegated four agents to represent the townsfolk's collective interests – Józef Sołtysik, Stanisław Szajna, Wawrzyniec Białas, and mayor Wojciech Solecki – who, during the session on 23 November 1860 in Sanok, acting on behalf of all townsfolk, renounced all rights and declared the manorial property to be and have been free of any common rights, while firewood gathering from manorial forests and cattle grazing on manorial right was by the proprietor's consent for a fee. After an expedited inquiry, the local commission forwarded a decision to the national Commission in Lviv. The latter held that – since the town's representatives were of one mind with the manorial party and confirmed the manor's freedom of any common rights such as the townsfolk might have had, with the townsfolk waiving any claims – an agreement had been reached. In that connection, on 2 March 1861, the Commission in Lviv confirmed the Sanok findings and issued a final decision denying the townsfolk any compensation for the abolition of their common rights (CSHAUL, corps 146/64, vol. 9236: 40–42).

When that decision reached the town's representatives, it was met with a determined protest, not exclusively on account of the outcome itself. The inhabitants' outrage was the result of how the case had been handled, as the process had possibly involved the officials violating the law, forging signatures, and issuing an unjust verdict. The seemingly efficient proceedings sparked many a dispute, both between the town and the manor and among the inhabitants themselves. The Rymanów townsfolk did not waive their right to appeal, and in 1861 they appealed to the Ministry of Internal Affairs in Vienna, describing a number of irregularities, as well as the possibility that a crime may have been committed.

Map 1. Map of Rymanów with a visible cadastral division from the mid-19th century

Mapa 1. Mapa Rymanowa z widocznym podziałem katastralnym z połowy XIX wieku

Created by the author in QGIS 3.10.3 (Source: State Archive in Przemyśl, corps 126, vol. 1454M, sheets 1-7)

The document filed in Vienna left no trace of doubt that forgery of signatures and breach of duty by the officials may have occurred. The ministry granted the appeal in full and ordered both a new hearing of the townsfolk's case and an investigation into irregularities in the commissioners' conduct. Ultimately, the investigation showed that only townsperson Walenty Sapecki and mayor Wojciech Solecki had attended the hearing in Sanok on 23 November 1860 and *they had not been instructed by the town to represent it in matters of abolition of feudal duties and the aforesaid mayor undersigned the absent agents on said transcript* (CSHAUL, corps 146/64, vol. 9236: 87–88). It is not known why the first hearing was attended by unauthorized persons who, without attempting any negotiation, renounced the common rights on behalf of the community as a whole. The second enigma is the absence of the town's legal agents. One can only surmise they had intentionally not been cited to appear. This is also confirmed by the fact that several months prior to the commission's hearing, on 19 March 1860, a general assembly of the inhabitants of Rymanów took place (with mayor Wojciech Solecki in attendance), who selected five agents: Józef Soltysik, Stanisław Szajna, Michał Pniak, Wawrzyniec Białas, and

Samuel Tarnower (CSHAUL, corps 146/64, vol. 9236: 87–88). A full explanation comes from mayor Solecki's statement before the Commission in Lviv, which appears to show that a misunderstanding between the inhabitants and the mayor unintentionally violated the law. On several pages of explanation filed to the Imperial and Royal Governorate on 12 June 1861, he claimed that neither he, nor his companion W. Kopecki, had ever renounced the city's claim to common rights and that they had been misled by commissioner Ludwik Felsztyński. The mayor explained that the negotiations of November 1860 were perceived as preliminary and thus, due to more important duties, the remaining agents did not go to Sanok but instead delegated the mayor and townsperson Kopecki to act on their behalf. W. Solecki admitted that he had placed the signatures for Sołtysik, Szajna, and Białas, claiming it was with their permission. Moreover, during the November meeting with the town's representatives, L. Felsztyński decided on his own initiative that the town had no legal grounds on which to claim the recognition of common rights. The mayor and Kopecki had agreed with the commissioner only as regarded fees for wood and pastures and had not renounced the inhabitants' claims or declared the manorial land free of common rights. Also, the town's legal agents supported the mayor's statement and his motion to vacate the Sanok commission's decision of 23 November 1860. The whole situation shows numerous ambiguities. The town's agents may have underestimated the importance of the commission's first hearing and sent agents without a formal authorization. Nonetheless, the presiding common-rights commissioner in Sanok was unquestionably lax in his duties, as he had not demanded that Solecki and Sapecki produce documents to establish their authority to represent all of Rymanów's inhabitants and allowed a decision prejudicial to the town to be made without a formal inquest. It is probable that Felsztyński acted out of a desire to push the matter to a speedy conclusion, for which reason he omitted in-depth inquiry and arbitrarily decided that the townsfolk had no legal grounds for the common rights they were claiming. In all likelihood, the commissioner was disqualified from the case, as he did not conduct the proceedings following the inhabitants' appeal to the Ministry in 1861 (CSHAUL, corps 146/64, vol. 9237: 23–26).

By a decision of the Ministry of Internal Affairs in Vienna of 15 November 1861, the local commission in Sanok was ordered to hold a new, comprehensive inquest. The manorial party was represented by Józefa Gorczyńska's husband's Adam (CSHAUL, corps 146/64, vol. 9239: 46–47), while the city, on the basis of a power of attorney with 152 signatories, was represented by Piotr Topolski, Franciszek

Cetnarski, and Wojciech Kilar. For reasons unknown, the main hearing only took place on 27 October 1866. Commissioner Roman Zdankiewicz presided (Zajac 2002: 18) while Józef Bornatowicz assisted as secretary. Accompanying the city's agents were observers – Wojciech Solecki, Jan Ryglewicz, Walenty Sapecki and Walenty Mazurkiewicz. In the first order the town's agents attempted to prove that the townsfolk's relationship with the landlords of the entire manorial estate was feudal in nature. Similarly to other private towns in the feudal period, they had paid annual rent, a total of 66 Rhenish guilders and 11 kreutzers, which was abolished in 1848, and they were now making payments toward the indemnity capital. The full statement of the town's agents shows that the Jewish population in Rymanów had waived claims of common rights, which was why only the Catholic commune was advancing them. Their requests included recognition of the right to gather firewood and timber for construction from forests and to graze cattle on manorial fallows, meadows, and pastures (CSHAUL, corps 146/64, vol. 9239: 1–3).

The legal basis for the common rights was to have consisted primarily in Prince Czartoryski's grant of 1698. Exhibiting a copy, the village's representatives noted that in 1772–1848 there had been friction between the town and the landlords concerning the recognition of the Czartoryski's grant. Eventually, it was not confirmed either in the urbarial circumscriptions of 1789 (CSHAUL, corps 146/18, vol. 3369), nor in land cadastres (CSHAUL, corps 19/XV, vol. 213) or tax reports (CSHAUL, corps 146/17, vol. 723; corps 146/19, vol. 2952–2956), for which reasons the proprietors of the manor refused to acknowledge it during the initial negotiations. The second and more important legal basis cited was usucaption (positive prescription), that is the uninterrupted exercise of common rights until 1848. According to the testimonies of the town's oldest dwellers, born at the turn of the 19th century, the townsfolk could enter the manorial forests within the confines of the neighbouring commune of Posada Górna free of charge to gather fallen-off dry branches and boughs, break dry branches off of trees, or put an axe to whatever in fallen branches could not be used as construction timber. The wood was transported by horse or ox carriage and if someone did not have one, then the fuel was carried on one's back, strapped with ropes. According to the townsfolk, manorial servants had allowed them to enter the forest with no written permits, on any day of the week. The situation changed with the death of the landlord, Józef Skórski, in 1826. The administration was taken over by his wife's brother, Piotr Signo (Kamiński 1856: 216; Aftanazy 1996: 399), who made new rules for the commons. Some of the rights were curtailed.

Since then the townsfolk were only allowed to gather fallen-off dry branches, without using an axe. Moreover, the new administrator appointed two fixed days a week (Wednesday and Saturday) when the forest could be entered and forbade horse or ox carriages. Fuel could be carried off only on one's back. Only in extraordinary cases (e.g. long frosty winters), at the townsfolk's express request, permission was granted to gather thicker wood (fallen trees or branches). The new manorial administrator also demanded consideration for the fuel gathered. In exchange for a single voucher he demanded that one of the family members (usually the children) perform certain works around the manor. This was usually weeding flowerbeds or tending the flowers in the summer period for several hours a day. Entering the forest required a voucher, which was valid for a single day. Accordingly, on a single day one could make several trips to the forest and bring back as much firewood as one could carry on one's back. The above rules continued until 1854. Later, Signo demanded financial compensation. From 1854–1858 the townsfolk paid one kreutzer for each canvas of firewood brought from the forest, and from one year after the currency reform in 1857 to the time the inquest was held (Ihnatowicz 1967: 91–93) this increased to two kreutzers (CSHAUL, corps 146/64, vol. 9239: 4–11).

Somewhat different rules applied to construction timber used to build new buildings or repair old ones. From 1772 to 1848 the custom had been that a destitute person would petition the manor for construction timber. Next, at the landlord or the administrator's request, the local forester went to the house and assessed the realistic need. On that basis the inhabitant would receive a written voucher naming a specified quantity of wood. One had to cut and transport it out of the forest at one's own cost. Similarly to firewood, vouchers for construction timber were restricted with Piotr Signo's takeover in 1826. Townsfolk of more substantial means were required to purchase it direct from manorial forests or other manors. Free wood was given only to the neediest in a time of natural disaster. That was the case, for example, in 1834, when a town fire claimed 50 buildings (Szulc 1999: 223). At the victims' request Piotr Signo provided the needed wood both for Catholics and for Jews. Moreover, the town's agents candidly testified that between the fire and the time of the transcript the townsfolk for the most part purchased their construction timber.

Prince Czartoryski's grant also allowed the Rymanów townsfolk to graze cattle on the manor's fallows and beaten fields. There were scant pastures within the town's confines, so there was not a single property burdened with grazing rights. The townsfolk drove their cattle onto

available arable fields fallowed for the year. Things were similar with beaten fields – *tłoki* – arable fields turned, because of low yields, into pastures. The rules for grazing rights were substantially the same as anywhere else in Galicia. Usually they meant cattle belonging to the townsfolk, the manor and the parish could feed for approximately 9 hours a day. In Rymanów's case the animal headcount was not controlled. The grazing started in spring months, around 24 April, and continued until late autumn every year. The town's agents noted that since the very beginning (that is 1698) grazing rights required mandatory compensation to the manor. Half a bushel of oat and 4 grosses were paid per cow per year, or a quarter of a bushel for a heifer or calf. Around 1815 Józef Skórski waived in-kind payments and ordered fees to be paid at 2 Rhenish guilders per cow and 1 per heifer or calf. The payments, however, did not merely serve as consideration, but they were used to pay salaried herdsmen watching over the manorial and the townsfolk's cattle. After Piotr Signo's takeover, similarly to the rules for wood taken from manorial forests, the rules also changed for pastures. First of all, the townsfolk were required to hire their own herdsmen. The fee also went up – 4 guilders for a cow and 2 for a heifer. The worst conditions, however, came when the Rymanów manor was leased to Franciszek Ritterschild (Potocka 1973: 167). The prices then went up by 1 guilder per animal. Moreover, both Signo and Ritterschild controlled the headcount. The custom was then that in spring, before the first grazing, each inhabitant had to report to the manorial administrator with the number and age of the animals to be grazed on manorial land throughout the year and pay the agreed grazing fee – *spašne* – in advance. (CSHAUL, corps 146/64, vol. 9239: 12–20).

The townsfolk's complaints during the main hearing before the Sanok local commission in 1866 were met with an impulsive reaction from Adam Gorczyński, whose line of argument resembled the arbitrary imposition of his subjective point of view. First thing off, he denied the townsfolk's claim that until 1848 they had been under the manor's feudal jurisdiction. He admitted that for several decades the landlord had exercised patrimonial jurisdiction and administration over the town but only in its own stead, as it had been unable to maintain a council. Furthermore, he claimed that the townsfolk's rent paid to the manor had nothing to do with feudal rent but was simply a payment for gardens and yards near houses. He also cited the decision of the Lviv indemnity commission of 17 August 1855. Gorczyński's conduct in negotiation clearly reflects his supercilious and patronizing attitude, best reflected by disputing the authenticity of the Czartoryski's grant, as well as that

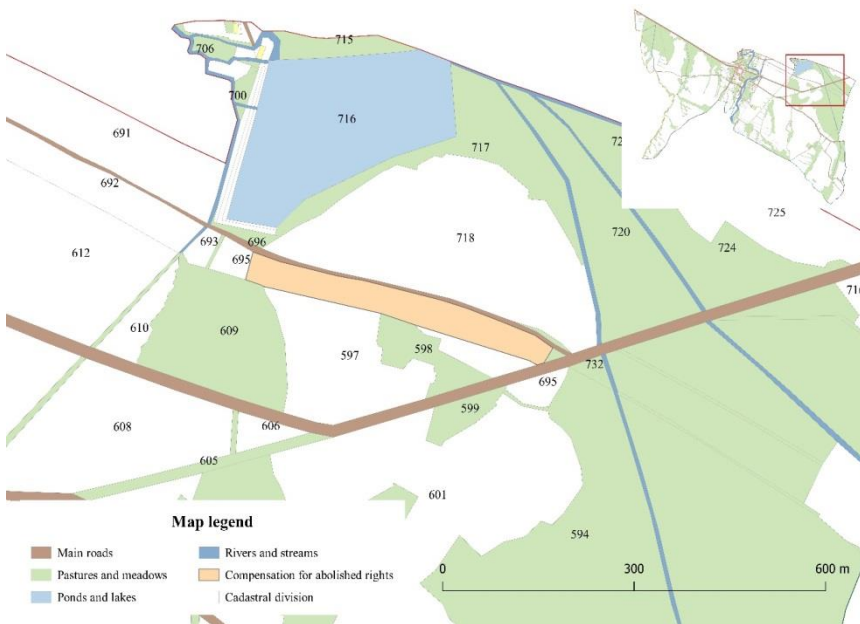
Prince Jan Samuel Czartoryski had ever been the proprietor of Rymanów entitled to issue similar documents to the townsfolk of Rymanów or anyone else (CSHAUL, corps 146/64, vol. 9239: 22). Moreover, citing the city's urbarial circumscription of 1789, he noted that he was not aware whether any mention had been made there of common rights, but *even had it been there, it only could have slipped in there by mistake and of course must be deemed null and void* (CSHAUL, corps 146/64, vol. 9239: 22). Gorczyński's main argument was the 1820 tax reports, stating clearly the townsfolk had no wood-gathering rights and no right to graze cattle on manorial land. Dismissing the townsfolk's second legal ground, usucaption, he asserted that even if they had exercised their rights regularly until 1826, they could not call any living witness who would remember and confirm the operation of the rights 30 years back (from 1796 to 1826). The manorial party's last contention was evidence of having misunderstood the landlords' intentions. According to Gorczyński, providing firewood and especially construction timber from manorial forests was the result of free will and charity. He cited the example of assisting the victims of the 1834 fire and the Jewish community with the construction of a steam bath in 1865. He did not conceal his embitterment when speaking about the townsfolk having received construction materials *that they endeavour to transform the manor's grace and charity into a right; the court is in the present circumstances, therefore, constrained from showing any grace or charity to anyone* (CSHAUL, corps 146/64, vol. 9239: 29). He provided similar arguments against the townsfolk's claims of grazing rights. Dismissing the existence of a common right, he argued that he had been entering into contracts with certain farmers for the lease of specific property. Gorczyński's explanation, however, was quickly impeached by the town's agents. They noted that the townsfolk had always grazed their cattle together with the manor's (without having the exclusive use of any property), while Gorczyński was unable to produce even a single lease (CSHAUL, corps 146/64, vol. 9239: 30–36).

For obvious reasons, the town's agents did not acquiesce in the manorial party's position. They submitted in evidence the original Czartoryski privilege of 1698, and as regarding the 1820 tax reports, they noted the townsfolk had had no participation in the drafting. Both the urbarial circumscriptions and the tax reports were drafted by the landlord. They agreed, nonetheless, with Gorczyński that no witnesses could be called to testify to the exercise of common rights in 1796–1826 out of their own experience. It is worth noting that the townsfolk's own inclination and attitude was not one of seeking compromise. During the

final stage of the discussion they advanced an additional claim for swine-grazing rights in the Gąsiorówka manorial pasture located in the neighbouring village of Posada Dolna. As before, they relied on the 1698 privilege and long-term use of the property in the period until 1826. The hearing ended in a synthetic summary of the parties' debate and claims. Next, the whole documentation was forwarded to the National Commission in Lviv for a final decision (CSHAUL, corps 146/64, vol. 9239: 37–45).

The ruling made on 22 May 1867 doubtless came as a surprise to Rymanów's inhabitants, as all of their claims were denied. In its rationale the Commission concurred in the majority of arguments advanced by Gorczyński, relying on the tax reports of 1820. The reasons given for the judgment are vague and show examples of subjective selection of which various legal instruments to recognize. The townsfolk were denied recognition of the 1789 urbarial circumscriptions as written evidence of common rights, as they made only a brief mention of gathering dry firewood from manorial forests. Most of all, however, the Lviv commission dismissed the reliability of the Czartoryski privilege, citing the fact that it had not been entered in the National Tabula near the end of the 18th century and the townsfolk had failed to prove its authenticity, hence it was of no legal consequence. The later part refers to the turning point of 1826 that is the death of Józef Skórski and the establishment of a new *modus vivendi* under Piotr Signo. That was the time when the gathering of wood from the forest and cattle and swine grazing on manorial land was curtailed, but the townsfolk lodged no complaint at the time with the circuit authorities. In that connection, even had they managed to prove by witness that they had – for 30 years until 1826 regularly and uninterruptedly exercised common rights on manorial land – by the time of the 1866 inquest (in accordance with Article 1488 of Austrian Civil Code (ABGB 1811: § 1488)), prescription would already have run its course (CSHAUL, corps 146/64, vol. 9238: 133–142). The National Commission's decision was served on one of the town's agents, Piotr Topolski, on 10 July 1867. The only way out for the townsfolk, theoretically, was to appeal the Lviv authorities' ruling to the Ministry of Internal Affairs in Vienna. Such document was filed exactly one month later through the Imperial and Royal Governorate of Galicia. In four main counts Rymanów's agents attempted to prove the authenticity of the Czartoryski's grant, the existence of a feudal relationship until 1848, and the regular and uninterrupted exercise of common rights. The townsfolk's appeal did not neglect to respond to the various points of the decision's rationale. By way of a general summary,

Rymanów's agents concluded that the decision was injurious and null and void, because the Sanok commission did not allow an interrogation of witnesses confirming the operation of the common rights in the period until 1848. The document culminates in an extensively elaborated petition to vacate the Lviv commission's decision and order a new inquest to be held (CSHAUL, corps 146/64, vol. 9239: 143–148). It is not known how the townsfolk's appeal to the ministry in Vienna turned out, for the Imperial and Royal Governorate's files contain no response to their submission. One can surmise that, similarly to numerous other appeals submitted by rural and urban communes across Galicia, the ministry did not accede to the inhabitant's request and the case was closed. This hypothesis finds confirmation in the fact that the Governorate in Lviv, as the main mediating authority, did not add any further records relating to Rymanów common rights.

Map 2. Pasture equivalent granted to parish from Rymanów as compensation for the abolished right to cattle grazing on manorial pastures

Mapa 2. Ekwiwalent pastwiskowy przyznany parafii z Rymanowa jako rekompensata za zniesione prawo do wypasu bydła na pastwiskach dworskich

Created by the author in QGIS 3.10.3 (Source: State Archive in Przemyśl, corps 126, vol. 1454M, sheets 1-7; CSHAUL, corps 146/64, vol. 9240: 100)

Things went altogether differently with the abolition of the common rights held by the Roman Catholic Parish of St Lawrence in Rymanów and adjoining villages, such as Posada Górna, Posada Dolna, Wisłoczek, Deszno, Wołuszowa, Bałucianka, Wólka, Polany, Tarnawka, Rudawka, and Sieniawa. In the case of rural communes, the inquest held by the local commission in Sanok recognized the peasants' common rights in the forests. They were also awarded compensation for the abolished rights in the form of forest equivalents of selected manorial areas from 5 to 32 morgens in size (CSHAUL, corps 146/64, vol. 9239: 78–152). The parish's case was somewhat different. On the basis of the erection charter, the judgment of the Supreme Court of Justice in Vienna of 15 March 1818, internal Church files, and many years of uninterrupted use, the parson's grazing rights were bought out and compensated in 1860. The manorial party provided the parish with a pasture (Map 2) of 11 morgens and 502 fathoms, situated in the north-eastern part of the town. Ten years later, another inquest was held, leading to detailed regulation of the parson's wood-gathering rights. On the basis of a settlement entered on 5 May 1871, the manorial party was required to provide the parish with 30 cubic chords of firwood timber (Ślusarek 2018: 235) (CSHAUL, corps 146/64, vol. 9240: 75–83, 98–99).

IV. Discuss

The inquest held on Rymanów townsfolk's claims for common rights shows that the nature of the problem in a generalized outlook does not diverge from the trend in Galicia as a whole. Conflicts, disputes, and tension between the village or town and the manor during the process of the abolition of common rights were common. More comprehensive analysis of the available source base on Rymanów has made it possible to see the problem in a complete perspective, highlighting the factors that determined the shape of the ultimate decision. The proceedings initiated upon the townsfolk's petition of 1859 can be divided in two phases. The former features prominently the activity of commissioner L. Felsztyński, who was assigned to the case and whose decisions ultimately turned out to have been in error. During the repeat inquest ordered by the ministry he was replaced by a different official. It is possible the replacement was occasioned by the unjustified abbreviation of the administrative legal procedure for inquests to abolish common rights according to the government's dispositions. Also, the official publications from the latter half of the 19th century show evolution in positions held by

Felsztyński. From 1859 to 1865 he was a commissioner (*Leitender Commissär*) for the abolition of feudal duties with the district authorities in Sanok (Handbuch des Lemberger 1860: 14; Handbuch des Lemberger 1865: 36). Later, he served as a judge in the district court in Brzostek (Handbuch des Lemberger 1866: 96) and Sanok (*Szematyzm* 1870:125). During the latter phase, from 1866–1867, commissioner Roman Zdankiewicz's attention was concentrated on proceeding efficiently with the inquest, establishing the most important points and conclusions from the main hearing and forwarding the entire documentation to the National Commission in Lviv for a final decision.

A. Gorczyński's entering into negotiation and attitude shown therein was deliberate, consistent and predicated on the protection of his own interests. Disputing the authenticity of the Czartoryski privilege, as well as the fact he had ever held Rymanów, was a logical move. The Rymanów townsfolk would need to have been Czartoryski's subjects, so he could grant rights to them. In other words, a feudal relationship would need to have existed between them, which Gorczyński disputed. Despite his patronizing and sometimes ostentatious bearing, these activities brought the intended result. The manorial party did not have to pay any compensation to the townsfolk. Attention is drawn, especially in the latter phase of the inquest, to the subjective outlook on the legal force of the various instruments. The stipulations of the tax reports of 1820 were the principal and decisive argument in the rationale of the decision. Moreover, dismissing the authenticity of the 1698 privilege exemplifies the trend present in numerous abolition proceedings throughout Galicia. Oftentimes officials attached greater weight to written confirmations of common rights from the 1772–1848 period than to legal instruments from the pre-Partition Commonwealth.

The National Commission's rationale gave no clear answer to whether the use of forests, pastures, and other manorial land, especially in the period until 1826, had common rights as its basis. It was only noted that even if that had been so, and the inhabitants could prove it by witness testimony, prescription would already have run. There is no doubt that the Rymanów townsfolk, thanks to the Czartoryski privilege, gathered raw materials from the forests and grazed cattle on manorial land for more than a century. Specific restrictions (e.g. in 1826) did not, however, induce the town to lodge any complaints with the circuit authorities. They were met with acceptance, probably out of fear of worsening the relationship with the manor. In the last appeal the town's agents complained that the inhabitants, not willing to pay elevated fees for the use of manorial pastures, were punished by having their sons

drafted into the army. They argued that was the case with one townsperson Tomasz Solecki, who refused to pay rent and the draft board sent three of his sons to the army (CSHAUL, corps 146/64, vol. 9239: 145). The townsfolk's inaction certainly emboldened the landlords to continue encroaching on common rights, eventually to phase them out altogether, which the local commission notably was supportive of. Gorczyński himself recalls as much, noting that the townsfolk did not respond to the imposition of fees or restrictions on wood rights. In the case of other towns, such as Kolbuszowa or Leżajsk (CSHAUL, corps 146/64, vol. 4692–4698; 11760–11769), all complaints were considered by the local commission and were a decisive influence on decisions regulating or abolishing common rights in the latter half of the 19th century. The judicial or administrative resolution of those disputes during that time could often take decades to accomplish. That, however, did not cause prescription to run on the common rights, for which urban and rural communities could obtain written confirmations. In Rymanów's, case such documents are scarce.

References

Archival sources

- Central State Historical Archives of Ukraine in Lviv
 corps 19/XV, vol. 213
 corps 146/64, vol. 4692–4698, 9236–9240, 11760–11769
 corps 146/17, vol. 723
 corps 146/19, vol. 2952–2956.
- State Archive in Przemyśl
 corps 126, vol. 1454M, sheets 1–7.
- Polish National Ossoliński Institute Library
 Vol. 4884/III, 7214/III.

Literature

- Aftanazy R., 1996, *Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej*, vol. 8, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław.
- Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch für die gesammten deutschen Erbländer der Oesterreichischen Monarchie*, 1811, Wiedeń.
- Bandtkie-Stężyński J.W., 1851, *Prawo prywatne polskie napisane i wykładane przed r. 1830 w b. Warszawskim Aleksandryjskim Uniwersytecie*, Drukarnia Banku Polskiego, Warszawa.
- Burzyński P., 1871, *Prawo polskie prywatne napisane i poświęcone pamięci ubiegłych w roku 1864 pięćuset lat istnienia Uniwersytetu Krakowskiego*, vol. 2, Drukarnia C.K. Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Dąbkowski P., 1911, *Prawo prywatne polskie*, vol. 2, Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, Towarzystwo dla Popierania Nauki Polskiej, Lwów.

- Handbuch des Lemberger Statthaltereis -Gebietes in Galizien*, 1859, k. k. galizischen Aerial-Staats-Druckerei, Lwów.
- Handbuch des Lemberger Statthaltereis -Gebietes in Galizien*, 1865, k. k. galizischen Aerial-Staats-Druckerei, Lwów.
- Handbuch des Lemberger Statthaltereis -Gebietes in Galizien*, 1866, k. k. galizischen Aerial-Staats-Druckerei, Lwów.
- Himka J.P., 1988, *Galician Villagers and the Ukrainian National Movement in the Nineteenth Century*, Macmillan Press, Londyn.
- Ihnatowicz I., 1967, *Vademecum do badań na historię XIX i XX wieku*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- Inglot S., 1948, *Maurycyego Kraińskiego „Regesty materiałów do historii zniesienia stosunku poddańczego w Galicji”*, Polska Akademia Umiejętności, Kraków.
- Kamiński J.A., 1856, *Materyaly do Monografii i Historii Rodzin Kamienskich i Kaminskih*, Drukarnia Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, Lwów.
- Kargol T., 2014, *Lasy jako przedmiot sporów społeczno-gospodarczych na ziemiach polskich w XIX i XX wieku*, „Studia i Materiały Ośrodka Kultury Leśnej”, vol. 13.
- Kiryk F., 1985, *Rymanów w XV–XVIII wieku* [in:] *Dzieje miasta i Zdroju*, ed. F. Kiryk, Krajowa Agencja Wydawnicza, Rymanów.
- Nichtweiss J., Seward G., 1979, *The Second Serfdom and the So-Called „Prussian Way”: The Development of Capitalism in Eastern German Agricultural Institutions*, „Review (Fernand Braudel Center)”, vol. 3.
- Ossadnik H., 2020, *Organizacja przestrzeni miejskiej w Rymanowie w świetle źródeł historycznych i badań etnograficznych* [in:] *Miasta i miasteczka wschodniej części Galicji pod koniec XVIII wieku/Міста та містечка Східної Галичини наприкінці XVIII століття*, vol. 2, eds. T. Kargol, B. Petryszak, K. Ślusarek, Towarzystwo Wydawnicze Historia Iagellonica, Lwów–Kraków.
- Popok J., 2020a, *Funkcjonowanie i wykup praw służebnych miasta Leżajsk w XIX wieku* [in:] *Miasta i miasteczka wschodniej części Galicji pod koniec XVIII wieku/Міста та містечка Східної Галичини наприкінці XVIII століття*, vol. 1, eds. T. Kargol, B. Petryszak, K. Ślusarek, Towarzystwo Wydawnicze Historia Iagellonica, Kraków, Lwów–Kraków.
- Popok J., 2020b, *Nierówne szanse wobec równego prawa. Zmagania o prawa służebne mieszkańców Galicji na przykładzie wsi Bratkówka i Odrzykoń w XIX wieku*, „Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa”, vol. 13(4).
- Potocka A., 1973, *Mój Pamiętnik*, Instytut Wydawniczy PAX, Warszawa.
- Strzelecki H., 1901, *O rozwoju leśnictwa w Galicji w ostatnich pięćdziesięciu latach i o służebnictwach leśnych (Die Fortschritte der Forstwirtschaft Galiziens in den letzten fünfzig Jahren und die Ablösung der Servituten)* [in:] *Geschichte Der Österreichischen Land-Und Forstwirtschaft und ihrer Industrien 1848–1898*, Commissions-Verlag Moritz Perles, Wien.
- Szczaniecki K., 1862, *O służebnościach ziemskich podług prawa rzymskiego*, Drukarnia C.K. Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Szematyzm Królestwa Galicji i Lodomerii z Wielkim Księstwem Krakowskim*, 1870, k.k. galizischen Aerial-Staats-Druckerei, Lwów.
- Szulc Z., 1999, *akta dotyczące kościołów i organizacji wyznaniowych do 1975 roku w zasobie Archiwum Państwowego w Rzeszowie*, „Prace Historyczno-Archiwalne”, vol. 8.
- Ślusarek K., 2002, *Uwłaszczenie chłopów w Galicji zachodniej*, Towarzystwo Wydawnicze Historia Iagellonica, Kraków.

- Ślusarek K., 2018, *Przestrzeń miejska Zbaraża w świetle akt podatkowych z lat 80. XVIII wieku*, „Galicja. Studia i materiały”, vol. 4.
- Till E., 1892, *Wykład nauk ogólnych prawa prywatnego austriackiego*, vol. 2, Księgarnia Seyfartha i Czajkowskiego, Lwów.
- Velkova A., 2012, *The role of the manor in property transfers of serf holdings in Bohemia in the period of the 'second serfdom'*, „Social History”, vol. 37(4).
- Zając E., 2002, *Obywatele honorowi Królewskiego Wolnego Miasta Sanoka*, Miejska Biblioteka Publiczna im Grzegorza z Sanoka w Sanoku, Sanok.

Bez prawa do praw. Analiza konfliktu i kwestia służebności mieszczan rymanowskich w drugiej połowie XIX wieku

Streszczenie

Artykuł koncentruje się na dochodzeniu przeprowadzonym przez sanocką komisję lokalną względem praw służebnych, o których uznanie pretendowali mieszczanie rymanowscy w II połowie XIX w. Pertraktacje rozpoczęte w 1859 r. miały chwilami gwałtowny przebieg. Towarzyszyły im konflikty i nieporozumienia zarówno między samymi mieszczanami, jak i na linii miasto – dwór. Wnioski płynące z analizy źródeł archiwalnych posłużyły do oceny działań każdej strony biorącej udział w dochodzeniu – pełnomocników miasta, właścicieli ziemskich oraz, co wyjątkowe, komisarzy i administracji państwowej, której decyzje nosiły znamiona stronniczości. Mieszczanie stanęli do pertraktacji w pewności powodzenia i z przekonaniem o mocy prawnej przywileju księcia Czartoryskiego nadającego im służebności. Pełnomocnik dworu natomiast przyjął odważną pozycję w negocjacjach i konsekwentnie ją utrzymywał. Zanegował autentyczność wspomnianego przywileju, jak również to, że Czartoryski był kiedykolwiek właścicielem Rymanowa, co finalnie okazało się skuteczne. Na uwagę zasługuje również rola komisarzy lokalnych oraz decydentów urzędujących w Komisji Krajowej we Lwowie, podejmującej najważniejsze decyzje. Pierwszy etap dochodzenia pokazuje bowiem wpływ komisarzy na kształt początkowego orzeczenia. Uzasadnienie drugiego wyroku wskazuje natomiast na dowolność w postrzeganiu aktów prawnych przez lwowską Komisję, która oparła swoją decyzję na zapisach jednego dokumentu urzędowego.

Analiza przebiegu postępowania ukazuje znajdującą odzwierciedlenie w wielu miejscach Galicji tendencję, która na przykładzie Rymanowa została opisana po raz pierwszy. Koncentruje się na przypadku, w którym dwukrotnie podejmowane dochodzenie skończyło się ostatecznie decyzją odmową. Innymi słowy, odrzucono pretensję mieszczan i zanegowano istnienie praw służebnych, które podlegałyby wykupowi lub regulacji.

Słowa kluczowe: Galicja, służebności gruntowo-leśne, konflikty społeczne, reformy agrarne

Edyta Majcher-Ociesa¹

Działalność agenta handlowego w II Rzeczypospolitej na przykładzie Hilarego Mintza reprezentującego Fabrykę Odlewów Żelaznych „Neptun” J. Mintz w Końskich

Streszczenie

Zawód agenta handlowego jest stosunkowo młody. Powstał on w połowie XIX w., a pod koniec tego stulecia jego przedstawiciele pełnili już ważne funkcje pośredników między przemysłem a handlem oraz między handlem hurtowym a detalicznym. Tekst rozpoczyna się od charakterystyki odmiennego stosunku Polaków i Żydów do handlu jako dziedziny gospodarki. Następnie autorka przedstawiła dzieje zawodu agenta handlowego (przedstawiciela handlowego, zastępcy) wraz z określeniem zalecanych dla tej profesji cech charakteru (i warunków fizycznych). Podstawą głównej części tekstu jest korespondencja krążąca między przedstawicielem handlowym Hilarym Mintzem, mającym stałe przedstawicielstwo w Katowicach, a właścicielami Fabryki WYROBÓW ŻELAZNYCH „NEPTUN” I. MINTZA W KOŃSKICH. Jest to barwna opowieść o warunkach pracy przedstawiciela handlowego, blaskach i cieniach tego zawodu.

Słowa kluczowe: agent handlowy, Hilary Mintz, „Neptun”, odlewnie, Końskie, Katowice

Wprowadzenie

Na temat aktywności gospodarczej społeczności żydowskiej na ziemiach polskich powstało kilka prac (Majcher-Ociesa 2013; *Rola Żydów...* 2014), nie wyczerpują one jednak tej szerokiej problematyki. Na głębszą refleksję czeka również udział Żydów w handlu na ziemiach

¹ Dr hab. Edyta Majcher-Ociesa, Instytut Historii Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach, ul. Uniwersytecka 17, 25-406 Kielce, e-mail: emajcher@poczta.onet.pl, nr ORCID: 0000-0002-2722-0543.

polskich oraz wpływ struktury zawodowej społeczności katolickiej i żydowskiej na wzajemne relacje. Poza świetną książką Ignacego Schipera (1937) niewiele jest opracowań historycznych podejmujących charakterystykę tej dziedziny gospodarki (Hodoly, Jastrzębowski 1957; Tomaszewski 1984), w dodatku niektóre dotyczą handlu jedynie w ujęciu regionalnym (Markowski 1990; Renz 1990, Stępniewski 2003). Jeszcze mniej wzmianek czytelnik może odnaleźć na temat agentów handlowych (przykładowo: Chodorowski 1938: 88–90; Górniak 1935: 76–77; Kawalla-Lulewicz 2020: 219–221, 225; Lulek b.d.: 11–12, 25–26). Na polecenie zasługują również czasopisma branżowe „Przegląd Kupiecki” i „Młody Kupiec”.

W województwie kieleckim w 1931 r. Żydzi stanowili 62% osób pracujących w handlu i ubezpieczeniach, a 71,4% samodzielnych handlowców niekorzystających z siły najemnej (Majcher-Ociesa 2013: 113). Zwracano również uwagę na niekorzystne proporcje między liczbą hurtowni a liczbą sklepów detalicznych (Ogonowski 2012: 13). Wysoki udział Żydów w handlu był efektem wielu czynników, m.in. szerokiej wiedzy środowisk żydowskich na temat handlu wynikającej z przekazywania zawodu z ojca na syna, małych nakładów finansowych potrzebnych do otwarcia sklepu detalicznego, znikomych umiejętności Żydów w zakresie uprawy roli i wysokiej ceny ziemi, co przekładało się na małe zainteresowanie przedstawicieli tego narodu rolnictwem (Majcher-Ociesa 2018: 56), brak możliwości pracy w administracji (Majcher-Ociesa 2014: 259–273).

Sytuacja w handlu w dwudziestoleciu międzywojennym w byłym zaborze rosyjskim była pochodną złego stanu rolnictwa i przemysłu. Stan ten pogarszały następujące po sobie kryzysy gospodarcze, a nieznacznie łagodziły próby nakręcenia gospodarki w połowie lat 30. XX w. i krótki okres lepszej koniunktury w latach 1927–1928. Handel przeżywał problemy ze względu na mało chłonny rynek wewnętrzny będący skutkiem ubóstwa szerokich rzesz ludności wiejskiej. Niedostateczny rozwój przemysłu i kryzys w rzemiośle wpływał hamująco na procesy emancypacyjne wsi. Emigracja zarobkowa nie była w stanie zagospodarować osób zbędnych w rolnictwie. Pracę w handlu utrudniała również niedostateczna infrastruktura drogowa i kolejowa. Należy też pamiętać o trudnym i kosztownym procesie scalania ziem należących do różnych zaborów.

Tekst niniejszy jest jedynie przyczynkiem do historii wymiany handlowej, dotyczy trudnego do uchwycenia aspektu relacji agent handlowy – pracodawca, warunków pracy agentów handlowych oraz roli, jaką odgrywali w sprzedaży produktów przemysłowych. Celem podjętych

badania jest przedstawienie historii zawodu agenta handlowego w teorii i praktyce. Artykuł składa się z trzech części. W pierwszej autorka określiła odmienne podejście Polaków i Żydów do handlu jako do działu gospodarki oraz do zawodu kupca. Następnie przedstawiła specyfikę zawodu agenta handlowego na podstawie międzywojennego prawodawstwa i referatu Tadeusza Krakówki pt. *Agent Handlowy* z 1937 r. Trzecia część rozpoczyna się krótką historią Fabryki Odlewów Żelaznych „Neptun” J. Mintz w Końskich oraz charakterystyką postaci Hilarego Mintza, agenta handlowego pracującego w Katowicach na rzecz fabryki „Neptun”. Warunki pracy agenta przedstawione zostały na podstawie korespondencji między Hilarym Mintzem a właścicielami zakładu z okresu styczeń–wrzesień 1937 r.

Stosunek Żydów i Polaków do handlu

W dwudziestoleciu międzywojennym nastawienie ludności żydowskiej i katolickiej do handlu było zdecydowanie odmienne. Żydzi uważali, że rola handlu w życiu gospodarczym jest bardzo istotna. W ich nastawieniu można doszukiwać się przyczyn pewnego „fenomenu handlu żydowskiego” widocznego na ziemiach polskich byłego zaboru rosyjskiego. I. Borenstein uważał, że handel powinien pełnić rolę przewodnią w gospodarce: „Handel musi wyjść z ciasnego koła swoich interesów zawodowych i zająć się problemami żydowskiej rzeczywistości gospodarczej” (Borenstein 1933–1934: 400). Tego samego zdania był senator Fiszel Rotenstreich (Mieczysław G. 1929: 581). To kupiec określał zapotrzebowanie rynku na towar, kreował potrzeby klienta, on przedstawiał tę wizję producentowi i on określał wysokość produkcji w przemyśle i rzemiośle. Dzięki tej dziedzinie gospodarki następowała płynna wymiana między rzemiosłem, przemysłem i rolnictwem. Szacunkiem wśród Żydów cieszył się kupiec detalista, który w swojej pracy dużo ryzykował, zadowalał się małym zyskiem, wychodził naprzeciw oczekiwaniom klientów, charakteryzował się „rzutkością, szybkością w orientowaniu się”. Sami Żydzi uważali, że mają zdolności do wykonywania zawodu kupca (Landau, Tomaszewski 1971: 263): „Żadnemu państwu nie wolno rezygnować z produktywnych sił swoich obywateli, musi się ono liczyć z tem, że niektóre szczepy i rasy mają specyficzne zdolności i należy im umożliwić, aby się rozwijały w interesie państwa, którego są obywatelami” (Mieczysław G. 1929: 581). Żydzi potrafili dostosować się do zmieniających się okoliczności politycznych i gospodarczych.

Przed I wojną światową traktowano handel jak sztukę. Z kręgów kupieckich wywodzili się znani przemysłowcy. Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości zmieniły się metody pracy w handlu. Zdolności osobiste zaczęły odgrywać mniejszą rolę. Kupcy indywidualni konkurowali z różnymi dużymi organizacjami będącymi w kręgu zainteresowania sfer rządzących, m.in. spółdzielniami, kartelami (APKi, UWKi, sygn. 3160: 255).

Natomiast wśród Polaków handel był uważany za mało wartościowy (Wiech 1991: 226–227). Głównym źródłem dochodu większości Polaków było rolnictwo. Pracę w handlu traktowano z pogardą: „Ta niechęć do handlu nie jest w społeczeństwie polskim wcale tworem nowoczesnym. Ta niechęć ciągnie się od czasów bardzo dawnych. Widzimy ją w Polsce przedrozbiorowej” (Mieczysław G. 1929: 575). Z powyższym stwierdzeniem zgadzał się Józef Wojtyna, który był zdania, że „Brak zdrowego i silnego handlu w Polsce nie jest wynikiem naturalnych warunków gospodarczych czy politycznych, lecz następstwem animozji do «łokcia i funta», zaszczipionej naszemu krajowi w czasie gospodarczego upadku Polski przedrozbiorowej” (Wojtyna 1931: 474). Niektórzy uważali handel za zło samo w sobie: „Handel bowiem począł się wśród nieprawości i czerpał zawsze zyski z matactwa” (Wojewódzki 1918: 22). Uważano również, że zawód kupca nie łączył się z ciężką pracą fizyczną i przynosił tzw. łatwy pieniądz, często o charakterze spekulacyjnym. Niepochlebne opinie na temat handlu głosili niektórzy przedstawiciele sfer rządzących w kraju (Landau, Tomaszewski 1971: 258; 1982: 349). Znaczący przedmiot krytykowali jednak osłabianie handlu i zwracali uwagę na jego wartość dla gospodarki ogólnokrajowej. Eugeniusz Kwiatkowski, cytowany przez Ignacego Schipera, stwierdził, że „Zagadnienie handlu wewnętrznego, pochłaniające bodaj najwięcej uwagi i trosk w innych państwach, u nas przez dłuższy czas nie budziło szerszego zainteresowania” (Schipper 1937: 607). Apelowano o zakładanie sklepów przez katolików („Gazeta Kielecka” 1925, nr 51: 3; „Gazeta Kielecka” 1937, nr 153: 3). Adwokat Tadeusz Kupczycki na zebraniu Zrzeszenia Kupców Chrześcijan w Kazimierzy Wielkiej w 1937 r. „przemawiał również w duchu unarodowienia przemysłu i handlu, podkreślając, że jeżeli handel w Polsce jest obecnie w 80% w rękach żydowskich, to jest w tym wiele winy naszych przodków, którzy prowadzenie handlu przez siebie uważali za ujmę. A gdy inteligent, chłop i szlachcic przelewali krew za ojczyznę, Żydzi wykorzystywali sytuację i cały handel zmonopolizowali w swych rękach” (APKi, SPP, sygn. 4–5: 96). Nie był to głos osamotniony. Negatywne nastawienie do handlu, który kojarzył się głównie z przedsiębiorcą żydowskim, propagowały również

ugrupowania antysemitki (Mich 1994: 73). Niektórzy Polacy zwracali jednak uwagę na trud, jaki zadawali sobie Żydzi, aby zadowolić klienta (Majcher-Ociesa 2018: 61). Bardziej sprawiedliwy w swojej ocenie był J. Wojewódzki (pseudonim Ludwika Krzywickiego), który stwierdził: „A wszyscy są jednacy: kupiec chrześcijanin, o którym przed laty obwieszczano śmiało, iż oczyści handel w kraju naszym od oszustw i spekulacji, okazał się takim samym zdziercą jak jego współzawodnik, sklepikarz obrządku mojżeszowego. Obaj z jednakową gorliwością drażnią swoich i nie swoich: w handlu bowiem niema względów jakichkolwiek, niema nawet ojca ani matki – są tylko zyski” (Wojewódzki 1918: 22).

Charakterystyka zawodu agenta handlowego

Wśród licznych handlowców czynnie uczestniczących w życiu gospodarczym Polski międzywojennej na szczególną uwagę zasługują agenci handlowi. Zawód ten jest stosunkowo młody. Powstał dopiero w połowie XIX w., a pod koniec tego stulecia odgrywał już ważną rolę w zdobywaniu nowych rynków zbytu w kraju i za granicą oraz w ich obsłudze. Przedstawiciele tego fachu poprzez pionierską i systematyczną pracę odegrali szczególną rolę w stabilizowaniu trudnej sytuacji gospodarczej Polski po odzyskaniu niepodległości. Odnawiając swoje kontakty z zagranicą, starali się budzić zaufanie do nowo powstałego państwa (Perl 1933–1934: 476).

Agenci handlowi pośredniczyli głównie między handlem hurtowym a detalicznym. Ze względu na formę pracy dzielili się na dwie grupy: miejscowych (stałych) i podróżujących. Agenci stali reprezentowali firmy w stałym punkcie – siedzibie. Punkty te znajdowały się przeważnie w dużych miastach ze względu na większy ruch handlowy. Według prawa przemysłowego z 1927 r. przemysłowiec miał prawo przez swych pracowników „zbierać zamówienia na swe towary u kupców i wytwórców, w których przedsiębiorstwie towary odnośnego rodzaju mają zastosowanie” (DzU RP 1927, nr 53: 468). Agenci handlowi w Polsce podlegali prawu handlowemu z 1934 r. Brzmiało ono następująco: „przez umowę ajencyjną kupiec (agent) podejmuje się stałego pośredniczenia w zawieraniu umów na rzecz dającego zlecenie lub zawierania ich w jego imieniu” (DzU RP 1934, nr 57: 502). Jeżeli agenci posiadali pełnomocnictwa, mogli zawierać umowy w imieniu dającego polecenie (np. przemysłowca). Mogli również odbierać zapłatę za towar, przyjmować reklamacje. W rozumieniu prawa agentem mógł być tylko kupiec (AAN, MPiH, 106: 4). Agenci zrzeszeni byli w Stowarzyszeniu Agentów Han-

dlowych. Organizacja ta miała swoje oddziały m.in. w Sosnowcu i Częstochowie. W rozporządzeniu ministra skarbu z 1936 r. dotyczącego państwowego podatku przemysłowego w paragrafie 94 czytamy: „Pracownik przedsiębiorstwa krajowego, czerpiący swój zarobek głównie ze stałego wynagrodzenia służbowego, może zbierać zamówienia na rzecz tegoż przedsiębiorstwa i poza jego siedzibą bez obowiązku wykupienia odrębnego świadectwa przemysłowego” oraz „Zbieranie zamówień nawet poza siedzibą zakładu przez właściciela przedsiębiorstwa lub przez zarejestrowanych w rejestrze handlowym współwłaścicieli nie wymaga nabycia odrębnego świadectwa przemysłowego” (DzU RP 1936, nr 93: 649). Pomimo dużej wagi tego zawodu nie cieszył się on powszechnym szacunkiem, m.in. ze względu na nagłaśniane w prasie przykłady niezbyt uczciwych agentów (*Agenci*, „Gazeta Kielecka” 1927, nr 23: 2).

Agenci mogli pochodzić z rodziny właściciela zakładu (np. Hilary Mintz), ale również oferty pracy dla tej grupy zawodowej ogłaszano w prasie. Wymagana była dobra znajomość danej branży i rynku oraz zabezpieczenie („Gazeta Kielecka” 1931, nr 48: 2). Inna nazwa, którą posługiwała się ta grupa zawodowa, to „zastępcy”. Przykładowo w ogłoszeniu czytamy: „Zdolnych zastępców we wszystkich miejscowościach w Polsce poszukuje niemiecka fabryka maszyn rolniczych z siedzibą w Polsce za wysoką prowizją i zwrotem kosztów podróży” („Gazeta Kielecka” 1925, nr 59: 4).

Agenci handlowi stanowili mobilną grupę pracowników o szczególnych cechach charakteru potrzebnych do specyficznej pracy – reprezentowania interesów zakładów w miejscach często znacznie oddalonych od firm macierzystych. W 1937 r. Tadeusz Krakówka opracował referat dla Ministerstwa Przemysłu i Handlu na temat: *Agent Handlowy*. Analizuje on specyfikę tego zawodu i problemy związane z jego wykonywaniem. Mile widziane były następujące cechy: „Agentowi potrzebne jest koniecznie dodatni wygląd zewnętrzny, ogłada towarzyska, wszechstronność wykształcenia, zapał do pracy, żelazna wytrwałość” (AAN, MPiH, sygn. 106: 6). Agent powinien również dbać o zdrowie: „Dbaj zawsze o swoje zdrowie, ażebyś był silny i sprężysty. Wyrabiaj w sobie silną wolę. Choroby najczęściej sam człowiek sprowadza, żyjąc niemoralnie, nadużywając jadła i trunków” (AAN, MPiH, sygn. 106: 6–7). Nieobce powinny mu być również zagadnienia psychologiczne: „Klientom agent powinien być użyteczny i tak np. chęć nieroztropnego zakupu hamować oraz winien udzielać pewnych rad kupcowi, oczywiście tak, aby nie urazić jego miłości własnej” oraz „Agent spotyka się z różnymi typami ludzi, a więc z milczącymi, z wesołymi, ze znudzonymi i musi w zależności od tego stosować inną taktykę, aby doprowadzić do trans-

akcji” (AAN, MPiH, sygn. 106: 8, 10). Ważna była technika rozmów z klientem: „Agent winien wyrażać się płynnie i prowadzić rozmowę popieraną argumentami, ma to być dyskusja, a nie wykład. Początkowo winno się mówić na tematy oderwane, potem dopiero wykorzystując analogię przejść do właściwego przedmiotu. Ważną jest rzeczą ześrodkowanie uwagi kupca na danym artykule, gdyż bez tego nie da się osiągnąć wyniku” oraz „Cały wywód powinien cechować pewien entuzjazm oraz winny być argumenty działające na wyobraźnię. Przed ujawnieniem ceny należy zawsze podać cechy charakterystyczne towaru”. Drogą do sukcesu było również pozytywne nastawienie agenta do swojej pracy: „Przy tych czynnościach wstępnych, jak również później w rozmowie z kupcem agent musi pamiętać, że nie przychodzi z prośbą, a z pewną propozycją, na której mogą zarobić obydwie strony” (AAN, MPiH, sygn. 106: 9–10). Agenci handlowi dysponowali dużą swobodą decyzyjną i wiedzą na temat reprezentowanych przez siebie zakładów. Podejmowali często samodzielne decyzje bez konsultacji z pracodawcą. Ze względu na odpowiedzialność tego stanowiska solidni i zdolni przedstawiciele byli cenionymi i dobrze opłacanymi pracownikami.

Korespondencja Hilarego Mintza

Materiały, na podstawie których autorka scharakteryzowała działalność jednego z wielu agentów handlowych – Hilarego Mintza – znajdują się w Archiwum Państwowym w Kielcach, w zespole Fabryka Odlewów Żelaznych „Neptun” J. Mintz w Końskich. Korespondencja między Hilarym Mintzem a przemysłowcami z Końskich została wydana w formie edycji źródła (Majcher-Ociesa 2011: 53–90). W publikacji zamieszczono również zdjęcia wybranych listów. Pochodzą one z okresu styczeń–wrzesień 1937 r. i stanowią tylko wycinek korespondencji krążącej między właścicielem zakładu a agentem handlowym. Jednostka archiwalna zawiera 35 listów pisanych przez Hilarego Mintza i Janasa Rajchmana (zięcia Józefa Mintza). Są to luźne kartki, niektóre pomięte i niezachowane w całości, z plamami, notatkami. Stan zachowania listów świadczy o tym, że po przeczytaniu nie miały one dużej wartości dla odbiorcy. Listy pisane były na maszynie, najprawdopodobniej dyktowane i podpisywane przez nadawcę. Na niektórych kartkach znajdują się odręczne notatki autora listu, na innych – odbiorcy. Jeden list napisany jest cały odręcznie. Treść i ton tej korespondencji świadczą o świadomej próbie zwiększenia bezpieczeństwa przepływu informacji. Listy miały też załączniki: weksle, bieżące zamówienia, reklamacje, kopie rachunków,

korrespondencję z innymi firmami. Załączniki nie zachowały się, chociaż jako oddzielne pozycje uwzględnione są w korespondencji pod tekstem. Przykładowo list z 28 lipca miał 5 załączników. O potrzebie szybkiego przepływu informacji świadczy fakt, że niektóre listy pochodzą z tego samego dnia (27 sierpnia wysłano 7, natomiast 27 lipca 4 wiadomości).

Hilary Mintz był pracownikiem Fabryki Wyrobów Żelaznych „Neptun” I. Mintz w Końskich. W miasteczku tym działało kilka dobrze prosperujących przedsiębiorstw o podobnym profilu, m.in. Fabryka Odlewów Żelaznych „Słowianin” Mojżesza Hochberga, Fabryka Odlewów Żelaznych Zakładów Mechanicznych i Chromonikielnia „Kronenblum” Szmula Kronenbluma, Fabryka Odlewów Żelaznych i Zakłady Mechaniczne „Krasna” Mendla Piżycza (Dymerska 1998: 378; Majcher-Ociesa 2012). Józef (Josek, Icek) Mintz był początkowo kupcem, następnie przed I wojną światową dzierżawił przedsiębiorstwo w Nieborowie. W tym samym czasie prowadził zakład „Sława” w Końskich. W 1913 r. fabryka w Nieborowie zatrudniała 100 robotników. W 1923 r. Józef Mintz zainwestował w nową odlewnię żelaza w Końskich. Dyrektorem zakładu został Janas (Jojna) Raychman (Rajchman) – zięć właściciela. W 1938 r. po śmierci właściciela spadkobiercy przekształcili zakład w spółkę handlową. W tym też roku pełnomocnikami firmy byli Janas Rajchman i Józef Jakubowicz. Zatrudnienie wynosiło wówczas 695 osób. Zakład produkował szeroki asortyment wyrobów: okucia kuchenne-piecowe, artykuły sanitarno-kanalizacyjne, rury, kształtki (APK, Fabryka Odlewów Żelaznych „Neptun” w Końskich, Wstęp do zespołu, sygn. 70, 75, 76: 1–2; APK, UWK I, sygn. 12783: 108; Jarosiński 1977: 77–84; Renz 2004: 150; Wikiera 1998: 80). W 1948 r. zakład został upaństwowiony.

Hilary Mintz jako agent handlowy prowadził swoje biuro w Katowicach przy ul. Słowackiego 19. Obszar jego penetracji obejmował głównie Śląsk i Zagłębie Dąbrowskie, ale obsługiwał również pojedyncze firmy w Gdyni, Bydgoszczy. Był dobrze poinformowanym i oddanym pracodawcą. Posiadał cechy niezbędne w swoim fachu: cierpliwość, szybkość podejmowania decyzji, dalekowzroczność, oszczędność, spryt detektywa przy zdobywaniu potrzebnych informacji. Podejmował ryzykowne przedsięwzięcia, jeżeli tylko widział możliwość rozwoju reprezentowanej przez siebie firmy. Ponadto mógł pochwalić się gruntowną wiedzą na temat oferowanych przez siebie produktów. Miał również kilka wad. Raczej nie przyznawał się do popełnionych błędów, tylko starał się odpowiedzialność zrzucić na innych.

Jako profesjonalny handlowiec Hilary Mintz znał miejscowy rynek i ceny oferowane przez konkurentów. Potrzebne informacje zdobywał

w różny sposób. Aby poznać możliwości innych firm produkujących podobny asortyment, Hilary Mintz stosował różnego rodzaju fortele. W liście z 25 lipca 1937 r. czytamy: „W ogóle z cenami sprawa przedstawia się niejasno: Słowianin [Fabryka Odlewów Żeliwnych i Emalio-wanych „Słowianin” w Końskich, właściciel Mojżesz Hochberg] liczy dalej 37%, a firma Strużyna [Śląska Fabryka Wyrobów Cementowych i Przedsiębiorstwo Budowlane, Królewska Huta, ul. Kopernika 8, właściciel: Wiktor Strużyna] zapewnia mnie, że udzielono jej nawet 37% i 3% ekstra oraz 5% skonta. Chciałem spróbować i wyraziłem zgodę na 37% rabatu i pomimo to zamówienie na wagon wziął Słowianin. Wynika z tego, że naprawdę ma jeszcze coś ekstra ponad 37%. Również Kamienna [Zakłady Przemysłowe Odlewnia i Emaljerna „Kamienna” w Skarżysku-Kamiennej, właściciel Jan Witwicki] nie zmieniła rabatu i udziela dalej 37% rabatu na rury i na sanitaria. Nie mówię już o Blachowni, która teraz wskutek wysokiego rabatu dużo tu sprzedaje, szczególnie gdy w Chorzowie otworzył się skład B-ci Niemirowskich”. Informacje można było uzyskać również w sposób legalny w punkcie informacji gospodarczej przy Izbie Przemysłowo-Handlowej w Katowicach: „Jutro prześlę WPanom wyczerpującą informację o tej firmie [Fr. Lissy], zasięgniętą w wywiadowni handlowej «Informacja», która to wywiadownia podlega tut. Izbie Przem.-Handlowej. We wspomnianej wywiadowni okazano mi przy tej okazji informację, zasięgniętą o firmie WPanów, podobno przez tut. ciężki przemysł, która sama dla siebie jest b. ciekawa i charakterystyczna”.

Hilary Mintz znał mechanizmy ekonomii, m.in. agresywną i bezpar-donową konkurencję, walkę o klienta niekiedy opartą na kłamstwie lub nierzetelności: „Byłem wczoraj w Rybniku i Wodzisławiu i każdego niemal klienta odwiedził Niemirowski, oferując rury z rabatem 40% i 5% skonta franko. Zdaję sobie sprawę z tego, że jest to dla ogółu niezrozumiałe, w jaki sposób firma ta może sprzedawać z takim rabatem. Widocznie dzieje się to bez wiedzy naczelnych władz Modrzejowskich Zakładów [Modrzejowskie Zakłady Górniczo-Hutnicze, Sp. Akc., ul. Francuska 12], albowiem istnieją widocznie pewne kombinacje Niemirowskiego z Blachownią. Jestem przekonany, iż to musi ustać, gdyż ze strony pewnych fabryk zwrócono już uwagę dyr. Zakrzewskiemu z Modrzejowskich Zakł. na te anomalie i zbyt rażące różnice. Tymczasem wiem z doświadczenia, iż byłoby wielkim błędem z mojej strony, abym do stałych moich odbiorców dopuścił konkurencję, która raz dostawszy się do odnośnego odbiorcy, starałaby się o kontynuowanie stosunków”. Czytelnik może odnieść wrażenie, że między zakładami toczyła się ostra walka o każdego klienta. 27 lipca Hilary Mintz donosił:

„W tej chwili telefonował do mnie Mincberg w stanie oburzenia z powodu nie otrzymania dotychczas zamówionych drzwi. Klient oświadczył, że w ten sposób nie może współpracować z WPanami i opierać się na WPanach. Gdy próbowałem klienta uspokoić, dowiedziałem się, skąd właściwie ten gniew jego pochodzi. Otóż wczoraj odwiedzili Mincberga Stattler i Goldkorn, którzy nalegali, aby wymieniony podpisał oświadczenie, że będzie drzwiczki i inne okucia piecowe kupował wyłącznie tylko u nich, przyczym korzystać będzie ze specjalnego rabatu, tak że zawsze wypadnie mu korzystniej, niż gdzieindziej. Gdy Mincberg oświadczył wymienionym, że niedawno zamówił u WPanów większą partię drzwi, p. Stattler za wszelką cenę nakłaniał, aby Mincberg zamówienie anulował, przy czym wmawiał Mincbergowi, że w „Neptunie” zaszły takie zmiany, że tak czy owak towaru tak szybko nie dostanie. Pan Stattler posunął się tak daleko nawet, że zapewnił Mincberga, że on się już przyczyni pewnym sposobem, że pokrycie wekslowe zostanie zwrócone. Jaki to będzie sposób, Stattler nie mówił i to pozostaje jego tajemnicą. Doprawdy ciekaw jestem, jakimi to sposobami p. Stattler chce się posługiwać. Gdy wyjaśniłem wreszcie Mincbergowi, że to wszystko są bzdurstwa p. Stattlera i że towar w tych dniach otrzyma, wymieniony się uspokoił i prosi, aby WP. naprawdę zamówione towary wysłali odwrotnie. Jak więc WP. widzą konkurencja nie śpi i próbuje intrygować w różny sposób. Nie idzie w smak konkurencji, że dostawy odbywają się normalnie i cała praca jest sprawna. Woleliby słyszeć, jak dawniej, narzekania klientów i utyskiwania”. Sprawa wyjaśniła się następnego dnia: „List dostałem i teraz dopiero wiem, o jakie «sposoby» mówił Mincbergowi, że użyje, aby «Neptun» nie dostarczał. Jest to doprawdy chytry manewr. Jak to prawda zwykle na wierzch wychodzi. Ceny podane przez Hutę Pawła [w Żorach] są nieprawdziwe i tak samo jak w swoim czasie zdemaskowałem Goldkorna zaraz po jego bytności u WPanów, gdy posłałem WPanom oryginalną fakturę, tak samo i teraz demaskuję Hutę Pawła i faktury WPanom pošlę”. Agent handlowy pełnił rolę szpiega zbierającego skrupulatnie informacje, które w odpowiednim momencie miały być wykorzystane. Hilary Mintz swoją misję pełnił z dużym zaangażowaniem, a wykrywanie spisków czy nadużyć sprawiało mu sporą satysfakcję.

Hilary Mintz realnie oceniał swoją pozycję na rynku. Wiedział, że konkurencja była groźna i że należy starać się, aby nie stracić klientów. 4 września 1937 r. pisał do pracodawcy: „Zdziwienia WPanów z powodu udzielenia rabatu z rur 37% nie mogę zrozumieć. Gdyby WPanowie znali dokładniej nieco sytuację na rynku, nie byłiby się absolutnie dziwili. Przecież Blachownia przez nowoupieczonych kupców B-ci Niemi-

rowskich dociera do najmniejszych klientów, oferując 40%. Czy to dlatego, że chcą się wprowadzić? W każdym bądź razie są ciężkie warunki pracy z powodu tej konkurencji”. 27 sierpnia informował swojego pracodawcę: „Zamówienie to trzeba wykonać i szofer musi zrozumieć raz, że są wypadki sporadyczne kiedy trzeba pojechać do Strzemieszyc [Szancer] nawet, gdy się to nie opłaca”. Tego samego dnia pisał również: „Firmie tej udzieliłem 35% rabatu bez bonifikaty przewozu, lecz franko, biorąc pod uwagę konkurencję, która także same rabaty udziela. Takich rabat oferowała firma «Asfalt» [Zakłady Handlowo-Przemysłowe „Asfalt” sp z o.o. w Sosnowcu, ul. Mościckiego 39], która zresztą dotychczas firmie tej rur dostarczała, a my zaś nie”.

Agent cieszył się dużym zaufaniem swoich pracodawców. Niektóre jego posunięcia na pierwszy rzut oka były ryzykowne lub nawet nie opłacały się przedsiębiorstwu. W liście z 28 lipca czytamy: „w danym wypadku nie zaszedł fakt pomylenia się, lecz cenę zł 16,75 zaakceptowałem świadomie, gdyż przekonałem się, że po tej samej cenie dostarcza tej samej firmie drzwiczek chromowych firma Mrachacz i Schutz [Mrachacz i Schutz, Katowice, ul. Słowackiego 16]. Wobec tego, że zależy mi, aby w przyszłości firma ta odbierała od nas nie tylko drzwiczki poniklowane, ale i chromowane, zaakceptowałem tym razem tą cenę, jestem przekonany, iż w przyszłości, gdy zduni w Wodzisławiu wyrobią sobie sąd o naszych drzwiczkach pochromowanych, uda mi się cenę podwyższyć. Proszę zatem Panów tego zamówienia nie kwestionować i takowe łaskawie wykonać”.

Agent handlowy, rozmawiając ze swoimi klientami, poznawał ich potrzeby. Na podstawie tej wiedzy zachęcał swoich pracodawców do rozszerzania wachlarza oferowanych usług. 30 sierpnia Hilary Mintz pisał: „Dużą ilość razy pisałem do WPanów w sprawie skrzynek hydrantowych większych, wzór których został WPanom przesłany. Artykuł ten, o masowym zbyciu, jest wielu klientom potrzebny i nie wiem, czy mam takowe oferować, czy nie”. 2 września w odpowiedzi właściciel zakładu Józef Mintz poinformował go, że odlewnia nie dysponuje odpowiednimi formami: „Zapytanie powyższej firmy zwracamy WPanu przy niniejszym i donosimy, iż odnośnych odlewów wykonać nie możemy. Są to duże kawałki, na które nie posiadamy odpowiednich kasteli. Firmie powyższej prosimy oświadczyć, że fabryka takich odlewów nie może wykonać”. 3 września Józef Mintz znowu powraca do tej sprawy: „Zapytywane odlewy żeliwne możemy wykonać do długości 2,20 mtr. Większych kawałków – do 3 mtr. ze względu na małą ilość, wykonać nie możemy”.

Niektóre transakcje obsługiwane przez Hilarego Mintza były połączone. Jeżeli firma dostarczała zamówiony towar w terminie, otrzymy-

wała następne zamówienie: „W załączeniu przesyłam WPanom specyfikację na wagon rur P/N dla Francusko-Polskiego T-wa Kolejowego. Zamówienie to musi być wykonane w ciągu 8 dni, bo w przeciwnym razie traci to zamówienie swoją ważność. Po wykonaniu jednego wagonu nastąpi zamówienie dalsze”. 30 sierpnia Hilary Mintz pisze: „Załączam zamówienie do wysłania samochodem pod adr. Kopalni «Wanda» Nowa Wieś. Jest to obok Simenuaera. Klient ten ma zapotrzebowanie na 30 ton rur do dostawy w tym miesiącu do kopalni «Godulla» [w Rudzie Śląskiej]. Mam nadzieję, że to zamówienie dostanę, lecz muszę z tego zamówienia teraz wywiązać się szybko i w porządku”.

W handlu duże znaczenie miał czas. Niektóre transakcje wymagały bardzo szybkiej realizacji. Hilary Mintz w takich przypadkach informował o tym pracodawcę. 25 lipca 1937 r. donosił: „Zaznaczyłem, że zamówienie tego klienta do Boruszowiec [Szubert] jest b. pilne. Monterzy czekają na te rury i wczoraj nawet telefonowali w tej sprawie. Klient ten miał teraz zapotrzebowanie większe znów na ca 5 ton do Rybnika, lecz zakupił te rury u «Asfalta», który zaraz mu dostarczył, licząc 37% rabatu i 5% skonta, co sam widziałem”. 27 sierpnia agent prosił: „Załączając zamówienie tej firmy [Mysłowicki Handel Żelaza], proszę WPanów odwrotnie takowe wykonać. Wobec tego, że firma ta miała powody narzekać na zbyt długie czekanie, zapewniłem ją, iż tym razem towar, który jest naprawdę b. pilny, zostanie odwrotnie”. Tego samego dnia również prosił o natychmiastowe wykonanie zamówienia Strużyny i ponownie Mysłowickiego Handlu Żelazem, ale raczej bezskutecznie. Następnego dnia ponowił prośbę: „Również i te zamówienia są bardzo pilne i klienci prosili, aby na nic nie zważać i towar natychmiast wysłać. Możeby WP. jakoś postarali się o drugie auto Księskiego, aby móżdż [sic!] wysyłki uskutecznić jakoś szybko”. 28 sierpnia 1937 r. agent informował Józefa Mintza: „Magistrat wstrzymał tej firmie [Grodoń] wypłatę, dopóki nie dostarczy reszty materiałów. W związku z tym firma Grodoń usilnie prosi, aby WP. natychmiast wysłali samochód z ostatnio zamówionymi rurami, kształtkami i płytami. Firma Grodoń chciałaby, aby towar już miała w poniedziałek, gdyż instalatorzy na towar czekają i musieli przerwać robotę”.

Hilary Mintz znał możliwości finansowe swoich klientów lepiej niż centrala w Końskich. Starał się w miarę swoich możliwości dbać o interesy firm, które cenił jako partnerów handlowych. 28 lipca tak charakteryzuje firmę „Artechna”: „Pragnąc być obiektywnym muszę przyznać częściowo rację firmie «Artechna», która przecież dla nas jest hurtownikiem, chociażby dlatego, że wym. firma trudni się wyłącznie sprzedażą artykułów sanitarno-kanal. Nie ulega najmniejszej wątpliwości, iż jest

ona firmą hurtową, tak samo jak «Asfalt», lecz w mniejszym zakresie, niż ta ostatnia i to z przyczyn natury finansowej. Otóż, «Asfalt» sprzedaje instalatorom, tak samo jak Artechna sprzedaje instalatorom. Stanowisko zatym WP. w określeniu tej firmy jest wysoce niesłuszne, tymbardziej, że na terenie Zagłębia z nikim innym w tej branży nie mamy możliwości pracować. «Asfalt» żąda niemożliwych rabatów i dyktuje b. złe warunki płatności. (...) Uważam nawet tę firmę za korzystniejszą od innych, gdyż zaraz po dostarczeniu towaru otrzymywaliśmy czeki na 30, a nawet 50 dni tak, że firma ta nigdy nie była winna w rachunku otwartym. Firma ta wprawdzie nie zasobna, ale pracuje normalnie na zdrowych podstawach tak, że nie ma najmniejszych wątpliwości. Proszę zatym firmie tej zaakceptować rabat 36% od rur i zł. 12.50 za płuczki i zamówienie włącznie z syfonami Geigera wg załącznika wykonać. Dla porządku donoszę, iż klient nie jest obligowany teraz na zł. 1000, gdyż w międzyczasie zeszło 265”.

Każdego potencjalnego klienta należało sprawdzać. Nie zawsze firma, która wydawała się solidna, była taka w rzeczywistości. 5 września Józef Mintz informował swojego agenta: „W załączeniu przesyłamy WPanu zapytanie firmy Stanisław Dłuski, Katowice, na imadła do bezpośredniego załatwienia. Firmie powyższej prosimy złożyć ofertę, z uwzględnieniem specjalnie dla imadeł rabatu 35% i skonta 5%. Zainteresowanie nasze zbytem imadeł jest znaczne, ale chcielibyśmy mieć do czynienia z poważnymi i solidnymi odbiorcami. Nie chodzi nam o podobnego klienta, któremu ostatnio na zamówienie W Pana dostarczyliśmy ten artykuł, za co otrzymaliśmy drobne wekselki z terminem 6 miesięcznym”.

Między agentem handlowym a pracodawcą niekiedy dochodziło do konfliktów, nieporozumień czy ostrzejszej wymiany zdań. Czasem nawet profesjonalny handlowiec ulegał silnym emocjom i krytykował poczynania przemysłowców z Końskich. W liście z 27 sierpnia 1937 r. czytamy: „Od kiedy to za grafitowanie należy płacić dodatkowo? Jak długo pracuję w tej branży, wiem, że grafitowanie należy do zasadniczego wykończenia odnośnego towaru, tak samo jak przy drzwiczkach i in. artykułach. Podstawy winny być grafitowane albo czernione, co zresztą zawsze u W Panów dawniej miało miejsce. Surowa podstawa szybko pokrywa się rdzą i trudno ją później doczyścić”. 27 lipca Hilary Mintz tak pisze: „Po odlaniu poprzedniej partii kociołków zwróciłem uwagę na nieprawidłowość numeracji. Tymczasem znów oddali WP. partię kociołków umieszczając Nr 2 zamiast Nr 4. Jestem pewny, że WP gdzieindziej nie sprzedają 1/5 części tego co idzie dla Śląska z tego artykułu, a więc winni się WP stosować do numeracji śląskiej, by uniknąć nieporozumień

i reklamacji. Numeracja musi być następująca Nr 3, 4, 5, spośród których najwięcej idzie Nr 4. Ramki muszą być również do numeru 3 i 5. Z powyższego niezbitcie wynika, że u WPanów można «gadać do ściany». Tak niestety jest ze wszystkimi innymi sprawami». Agent list ten napisał odręcznie. Hilary Mintz nie mógł doprosić się również cennika oferowanych przez siebie towarów. 28 lipca napisał: „Kiedyż wreszcie otrzymam cenniki 501?”

Hilary Mintz sugerował zmiany w funkcjonowaniu zakładu i w sposobie odlewania drzwiczek. 30 sierpnia napisał: „Od dwóch odbiorców miałem dziś reklamację, że niektóre ażurowe drzwi poniklowane są krzywo odlane, co pochodzi z niewłaściwego formowania. Zduni ażury te przynoszą z powrotem i w związku z tym dobra marka naszych ażurów może doznać szwanku. Dowodzi to, że należy przy odbiorze towaru z odlewni obostrzyć kontrolę i nienależycie odlane drzwi zwrócić gisrom”. Z jego sugestiami nie zgodził się Józef Mintz, który twierdził, że drzwiczki odlewane były prawidłowo: „Na list W Pana z dnia 30 b.m. uprzejmie donosimy, iż reklamacje zdunów odnośnie drzwi ażurowych są dla nas niepojęte. Jeżeli drzwi się zamykają rączką, to znaczy, że się schodzą i nie mogą być wobec tego krzywymi”. Odpowiedź pochodziła z 31 sierpnia.

Agent handlowy cały czas uściślał i uzupełniał swoją wiedzę o towarze. 27 sierpnia prosił o dokładne informacje na temat balustrad: „Wobec tego, że w katalogu nie są podane wymiary (wysokość i długość) balustrad do schodów, klient prosi o odwrotne podanie mu tych danych, gdyż sprawa jest aktualna. Do kalkulacji proszę podać wagę odnośnych balustrad”. Ku własnemu zdziwieniu niekiedy nie wiedział o całej ofercie reprezentowanej przez siebie firmy: „Wyrazić muszę swoje zdziwienie, że W Panowie dotychczas nie zawiadomili mnie o produkcji tych drzwi w lekkim wykonaniu. Widziałem takowe u Minberga w Sosnowcu i wym. nie jest z nich specjalnie zadowolony, albowiem poważnie różnią się w wadze, chociażby od drzwi herm. Goldkorna «Hermetic»,,.

Trafiały się również pomyłki, m.in. przy zamawianiu asortymentów. Część winy ponosił agent handlowy: „Okazuje się, że przez pomyłkę wysłali WP Streitowi 30 szt. drzwi belk. czarnych zamiast 30 szt. chrom. Winę częściowo ponoszę ja, gdyż nie pisałem wyraźnie «chrom». Większą jednak winę ponoszą WP. gdyż z podanej w zamówieniu ceny zł. 17,25 mogli od razu się domyśleć, że chodzi o drzwi chromowane. A zatem drzwi te wysłałem firmie M. Minberg w Katowicach, która zresztą ma w nocie takie drzwi u WP”. 28 lipca stwierdził natomiast: „Mam wrażenie, iż przy skalkulowaniu ceny na wiertarkę pomyliłem się

w obliczeniu. Do pomyłki tej przyczynił się fakt, iż klient [Wiktor Mandrela, Rybnik, ul. Raciborska] zapodał mi tę cenę jako rzekomo oferowaną przez Kronenbluma [Fabryka Odlewów Żelaznych Zakładów Mechanicznych i Chromonikielnia „Kronenblum” Szmula Kronenbluma w Końskich]. Do klienta pisałem i prosiłem o zaakceptowanie właściwej ceny”. Niekiedy właściciele „Neptuna” liczyli sobie za towar, który jeszcze nie dotarł do odbiorcy. 28 lipca Józef Mintz otrzymał następującą informację „Firma ta [„Technoskład”], jak wynika z załączonego listu, ma szereg reklamacji, pochodzących stąd, że WPanowie do ostatniego wagonu wiele artykułów nie doładowali, zaliczając jednakowoż takowe do rachunku. Proszę przeto firmie tej braki te wyjaśnić wprost. Załączone zamówienie proszę samochodem wysłać”.

W listach często pojawiają się wzmianki na temat transportu. Odlewnia „Neptun” korzystała z usług kolei państwowych oraz własnego samochodu. Agent handlowy często prosił o wysłanie samochodu w konkretne miejsca. Wyrażał również swoje niezadowolenie w wypadku nieprzysłania towaru. 25 lipca 1937 r. pisał: „Wyrazić muszę swoje zdziwienie, że WP nie wysłali samochodu na czwartek lub na sobotę, wstrzymując w ten sposób normalną wysyłkę. Wszak bez chromowanych artykułów mogli WP skompletować samochód”. Odpowiedź Józefa Mintza pochodziła z 26 lipca i brzmiała: „Co się tyczy samochodu, to w ubiegły piątek był w Katowicach, tylko u W Pana nie wstąpił. Dzisiaj i jutro wychodzą transporty samochodowe”. W porównaniu z górnośląskimi zakładami odlewniczymi firma z Końskich zapewniała gorsze warunki przewozowe. Transport był droższy, co miało też wpływ na cenę towarów: „Płyt kuchennych przy cenie 33–34 nie jesteśmy w stanie wysyłać. Konkurencję przewóz kosztuje 1 grosz, nas 4 gr., tak że może ona artykuł ten sprzedawać po 3 gr. na kg taniej. Aby jednak klienta obsłużyć, możemy na przewozie tracić 1 gr., a nigdy 3. Tak więc poniżej 35 gr. płyt sprzedawać nie możemy. Buksy zaś liczyć musimy zł. 44-45 gr”.

Oprócz bieżących spraw związanych z pracą zawodową pracodawca zlecał Hilaremu Mintzowi wykonanie innych czynności. 2 lutego przedstawiciel handlowy otrzymał polecenie: „Dalej proszę WP. bardzo o poinformowanie się o cenę blachy ryflowanej z Będzina (loco Będzin) z podaniem stanu i ilości, możliwie z nadesłaniem nam na wzór kawałka blachy. Oczekuję wiadomości WP i pozostaję z poważaniem”. Agent był również pośrednikiem w rozmowach między Józefem Mintzem a warsztatem, w którym naprawiano samochód obsługujący zakład. 25 lipca donosił, że „Maniura [P. Manjura, Katowice, ul. Sokalska 4] przyrzekł silnik naprawić tego samego dnia, gdy nadejdzie. Gdyby takowy tu był w piątek, byłby już naprawiony”.

Agent handlowy, jak również jego pracodawca dbali o możliwie bezpieczny przepływ informacji. Niektóre części wiadomości nie były dyktowane, ale dopisywane odręcznie pod tekstem. Do listu z 25 lipca dołączono informację: „Proszę zwrócić uwagę na odlew rur. Zdarza się b. dużo, że ścianki pękają wskutek niejednorodnej grubości”. 28 sierpnia Józef Mintz otrzymał tekst z dopiskiem na końcu: „Trzeba przecież wreszcie dostarczyć towar Kyszowi? – szkoda klienta”. Wiadomość z 27 lipca cała została napisana odręcznie. Treść wskazuje na próbę zabezpieczenia poufności zawartych w niej informacji. W niektórych listach pojawia się wzmianka, że na dany temat należy porozmawiać podczas najbliższego spotkania agenta handlowego z Józefem Mintzem w Końskich, np. „Do sprawy prowizji na odnośny rachunek [Kwiatkowska, Orłowo] powrócę przy bytności mojej w Końskich”.

W materiale rzadko pojawiają się informacje o charakterze prywatnym. Na podstawie korespondencji nie udało się ustalić stopnia pokrewieństwa między Józefem a Hilarym Mintzem (możliwe, że był to najmłodszy syn Józefa Mintza Herszlik). Jeżeli nawet pojawiała się informacja o życiu prywatnym, to tylko wówczas, kiedy miała wpływ na wykonywane obowiązki. W liście z 4 września 1937 r. znajduje się wzmianka na temat zdrowia pracownika: „Uprzejmie donoszę, iż od kilku dni jestem chory, tak dalece, że nie mogę nawet podpisać korespondencji. Dostałem bowiem silną egzemę na rękach, która według orzeczeń lekarza potrwać może jakieś 8–10 dni. Z tego powodu nie przyjechałem w ub. tygodniu do WPanów”. Hilary Mintz był żonaty. Wzmianka o żonie pojawiła się w liście z 8 sierpnia: „Teżoż dnia firma ta do mnie zatelefonowała, chcąc zamówienie cofnąć, lecz moja żona odebrała telefon, gdy jednocześnie rury już nadeszły”. Jedną z zalet agenta była jego oszczędność. 28 sierpnia informował on Józefa Mintza: „Miałem jutro do WPanów przyjechać, lecz nie chcąc stracić na czasie i na bilecie okręgowym, przyjadę do WP. samochodem i dopiero później wykupię bilet”. W listach pojawiały się również drobne informacje o prywatnym życiu niektórych klientów, np. Strużyna był właścicielem willi w Szczyrku: „Spóźniłem się wczoraj o kilka minut. Strużyna wyjechał na niedzielę do swojej willi w Szczyrku, skąd wróci w poniedziałek po południu i rachunek zapłaci”.

Zakończenie

Korespondencja między Hilarym Mintzem w Katowicach i właścicielami Fabryki Wyrobów Żelaznych „Neptun” I. Mintz w Końskich jest barwną opowieścią o warunkach pracy handlowca oraz przemysłowca

reprezentującego zakład odlewniczy. Korespondencja o charakterze gospodarczym to źródło nietypowe, które spotyka się rzadko. Nie ma jednak lepszego źródła do przedstawienia atmosfery panującej w tym środowisku. Zawarte są tam przemyślenia osób ze sobą szczerych i ufających sobie. Na podstawie korespondencji można stwierdzić, że Hilary Mintz sprawdzał się na stanowisku agenta handlowego. Na co dzień rozmawiał z klientami, znał ich gusta i potrzeby. Informował o nich swojego pracodawcę i zachęcał w miarę możliwości do zmian czy rozszerzenia oferowanego asortymentu. Znał również konkurencję, mechanizmy podbierania klientów, sugerowania nieprawdy, podkopywania zaufania do innych firm. Właścicielowi zakładu „Neptun” i pracownikowi nie wystarczała korespondencja, ale ważny był również kontakt bezpośredni. Dużą uwagę zwracano na szybki i bezpieczny przepływ informacji. Agent dysponował rzetelnymi wiadomościami na temat kondycji finansowej firm-klientów, znał również stosunki rodzinne, a nawet ciemniejszą stronę niektórych przedsiębiorców. Agent handlowy miał świadomość, że wywierał wpływ na rozwój firmy, pokazywał nowe rozwiązania i określał potrzeby rynku.

Literatura

- Archiwum Akt Nowych (AAN), Ministerstwo Przemysłu i Handlu (MPiH), sygn. 106.
- Archiwum Państwowe w Kielcach (APKi), Fabryka Odlewów Żelaznych „Neptun” w Końskich, Wstęp do zespołu, s. 1–2, sygn. 70, 75, 76.
- Archiwum Państwowe w Kielcach (APKi), Starostwo Powiatowe Pińczowskie (SPP), sygn. 4–5.
- Archiwum Państwowe w Kielcach (APKi), Urząd Wojewódzki Kielecki 1919–1939 (UWK I), sygn. 3160; sygn. 12783.
- „Gazeta Kielecka” 1925, nr 51 z 25 czerwca, s. 3.
- „Gazeta Kielecka” 1925, nr 59 z 23 lipca, s. 4.
- „Gazeta Kielecka” 1931, nr 48, s. 2.
- „Gazeta Kielecka” 1937, nr 153 z 29 sierpnia, s. 3.
- Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej 1927, nr 53, poz. 468. Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 7 czerwca 1927 r. o prawie przemysłowym.
- Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej 1934, nr 57, poz. 502. Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 27 czerwca 1934 r. Kodeks handlowy.
- Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej 1936, nr 93, poz. 649. Rozporządzenie Ministra Skarbu z dnia 11 grudnia 1936 r. o wykonaniu ustawy z dnia 15 lipca 1925 r. o państwowym podatku przemysłowym.
- Agenci*, „Gazeta Kielecka” 1927, nr 23 z 20 marca, s. 2.
- Borenstein I., 1933–1934, *Zagadnienia pauperyzacji ludności żydowskiej w Polsce* [w:] *Żydzi w Polsce odrodzonej*, red. I. Schiper, A. Tartakower, A. Hafftko, t. II, Warszawa.
- Chodorowski J., 1938, *Struktura wewnętrznego handlu towarowego w Polsce*, Warszawa.

- Dymerska G., 1998, *Żydzi koneccy* [w:] *Końskie. Zarys dziejów*, red. M. Wikiera, Końskie.
- Górniak S., 1935, *Handel detaliczny*, Lwów–Warszawa.
- Hodoly A., Jastrzębowski W., 1957, *Handel wiejski w Polsce międzywojennej. Liczby i fakty*, Warszawa.
- Jarosziński J., 1977, *Strajk okupacyjny w koneckim „Neptunie” w 1936 r.*, „Studia Kieleckie”, nr 2/14.
- Kawalla-Lulewicz I., 2020, *Kupiectwo i handel w międzywojennym Krakowie (1918–1939)*, Kraków.
- Landau Z., Tomaszewski J., 1971, *Gospodarka Polski międzywojennej. Od Grabskiego do Piłsudskiego (1924–1929)*, t. II, Warszawa.
- Landau Z., Tomaszewski J., 1982, *Gospodarka Polski międzywojennej. Wielki kryzys (1930–1935)*, t. III, Warszawa.
- Lulek T., b.d., *Handel i przedsiębiorstwo handlowe (kupieckie i spółdzielcze)*, Kraków.
- Majcher-Ociesa E., 2011, *Z dziejów Fabryki Odlewów Żelaznych „Neptun” I. Mintz w Końskich*, Końskie.
- Majcher-Ociesa E., 2012, *Od gospodarki wolnotowarowej do socjalistycznej. Odlewnie w Końskich w pierwszej połowie XX wieku* [w:] *Z dziejów przemysłu przed 1945 r.*, red. J. Chumiński, M. Zawadka, Wrocław.
- Majcher-Ociesa E., 2013, *Aktywność gospodarcza ludności żydowskiej w województwie kieleckim w latach 1918–1939*, Kielce.
- Majcher-Ociesa E., 2014, *Relacje między przemysłowcami a administracją państwową w województwie kieleckim w latach 1919–1939* [w:] *Państwo i społeczeństwo Drugiej Rzeczypospolitej*, red. J. Żarnowski, „Metamorfozy Społeczne”, t. 8.
- Majcher-Ociesa E., 2018, *Aktywność gospodarcza ludności żydowskiej na Kielecczyźnie w XX wieku na podstawie prac nadesłanych na konkurs „Nasi sąsiedzi – Żydzi”* [w:] *Nasi sąsiedzi Żydzi. Z dziejów relacji polsko-żydowskich na Kielecczyźnie w XX wieku*, red. A. Dziarmaga, D. Koczwańska-Kalita, E. Majcher-Ociesa, Warszawa.
- Markowski M.B., 1990, *Udział ludności żydowskiej w rolnictwie i handlu wiejskim województwa kieleckiego w latach 1918–1939*, „Kieleckie Studia Historyczne”, nr 8.
- Mieczysław G., 1929, *Referat byłego senatora dr F. Rotenstreicha na temat „Handel żydowski w Polsce”*, „Sprawy Narodowościowe”, nr 3–4.
- Mich W., 1994, *Obcy w polskim domu. Nacjonalistyczne koncepcje rozwiązania problemu mniejszości narodowych 1918–1939*, Lublin.
- Ogonowski J., 2012, *Sytuacja prawna Żydów w Rzeczypospolitej Polskiej 1918–1939*, Warszawa.
- Perl L., 1933–1934, *Udział Żydów w dziedzinie przedstawicielstwa handlowego i komisji* [w:] *Żydzi w Polsce odrodzonej*, t. II, red. I. Schiper, A. Tartakower, A. Haffka, Warszawa.
- Renz R., 1990, *Położenie ekonomiczne handlu drobnotowarowego w województwie kieleckim w okresie międzywojennym*, „Kieleckie Studia Historyczne”, nr 8.
- Renz R., 2004, *Przemysł w miastach i miasteczkach Staropolskiego Zagłębia Przemysłowego w okresie międzywojennym* [w:] *W kręgu historii, gospodarki i kultury. Studia dedykowane prof. J. Piwkowi*, Ostrowiec Świętokrzyski.
- Rola Żydów w rozwoju gospodarczym ziem polskich*, 2014, red. J. Skodlarski, A. Pieczewski, Łódź.
- Schiper I., 1937, *Dzieje handlu żydowskiego na ziemiach polskich*, Warszawa.

- Stępniewski K., 2003, *Handel w województwie kieleckim w latach 1918–1939*, Kielce. (praca doktorska niepublikowana, Akademia Świętokrzyska im. J. Kochanowskiego w Kielcach).
- Tomaszewski J., 1984, *Handel prywatny w Polsce w latach 1936–1939* [w:] *Drobno-mieszczanstwo XIX i XX w.*, red. S. Kowalska-Glikman, t. I, Warszawa.
- Wiech S., 1991, *Kontakty polsko-żydowskie w guberni kieleckiej w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XIX w.* [w:] *Żydzi w Małopolsce. Studia z dziejów osadnictwa i życia społecznego*, red. F. Kiryk, Przemyśl.
- Wikiera M., 1998, *Końskie od osady do miasta* [w:] *Końskie. Zarys dziejów*, red. M. Wikiera, Końskie.
- Wojewódzki J., 1918, *Kartki z dziejów spekulacji*, Warszawa.
- Wojtyła J., 1931, *Handel wewnętrzny* [w:] *Pięć lat na froncie gospodarczym 1926–1931*, t. I, Warszawa.

The activities of commercial agents based on Hilary Mintz, representing the J. Mintz “Neptun” Iron Casting Factory in Konskie

Abstract

The profession of a commercial agent is relatively young. It was established in the mid-nineteenth century, and at the end of the nineteenth century, its representatives already played important functions as intermediaries between industry and trade, and between wholesale and retail sectors. The text begins with a description of the different attitude of Poles and Jews to trade as a sector of the economy. Then, the author presents the history of the profession of a commercial agent (sales representative, deputy) with the specification of the recommended character traits (and physical conditions) for representatives of this profession. The basis of the main part of the text is the correspondence circulating between the commercial agent Hilary Mintz, who was a permanent representative in Katowice, and the owners of the Iron Casting Factory „Neptun” J. Mintz in Końskie. It is a colorful story about the working conditions of a sales representative, with its splendors and difficulties.

Key word: Commercial Agent, Hilary Mintz, „Neptun”, iron casting, Końskie, Katowice

Regina Pacanowska¹

Marki i produkty markowe branży spożywczej na ziemiach polskich w perspektywie historycznej

Streszczenie

Współczesne marki są efektem kilkusetletniej ewolucji. Marki spożywcze, odmiennie niż marki towarów i przedmiotów trwałych, kształtowały swoją nazwę w oparciu o miejsce wytwarzania lub pochodzenia określonego produktu. Problemy z przechowywaniem i transportowaniem żywności powodowały, że produkty spożywcze wytwarzano w przeszłości przede wszystkim na potrzeby rynków lokalnych. Towary żywnościowe o wyjątkowych walorach smakowych sprowadzano z odległych regionów czy krajów. Ich odbiorcami w minionych wiekach byli przedstawiciele wyższych warstw społecznych.

W drugiej części artykułu zwrócono uwagę na czynniki determinujące/określające kształtowanie się marek spożywczych na ziemiach polskich, tj. zmiany w technologii produkcji rolniczej, a także wzrost zapotrzebowania na przetworzoną żywność. Znaczący rozwój przemysłu spożywczego w Polsce przypadł na drugą połowę XX w. W praktyce do końca tego stulecia cechą charakterystyczną marek spożywczych była niska rozpoznawalność produktów i dominacja marek lokalnych.

Słowa kluczowe: marki, historia marek, regionalne pochodzenie produktu, marki spożywcze, ewolucja marek spożywczych – marki spożywcze w gospodarce socjalistycznej.

Wprowadzenie

Marki sektora spożywczego obejmują różnorodne produkty: od zaspokajających podstawowe potrzeby żywieniowe przez słodczyce, przekąski po napoje, w tym te zaliczane do towarów luksusowych. W grupie tej odnajdziemy zarówno produkty o stosunkowo krótkiej przydatności

¹ Dr hab. Regina Pacanowska, Wydział Historii, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, ul. Uniwersytetu Poznańskiego 7, 61-614 Poznań, e-mail: regina@amu.edu.pl, nr ORCID: 0000-0002-3368-3579.

do spożycia, przeznaczone na lokalne rynki, jak i takie, których jakość i unikalność prowadziła z czasem do wykreowania silnych marek narodowych, rozpoznawalnych w skali globalnej. Do ich upowszechnienia doszło wraz ze znaczącą zmianą w sposobie pakowania i wzrostem zapotrzebowania na przetworzone produkty żywnościowe w krajach uprzemysłowionych w okresie szybkiej industrializacji w XIX w. Początki i późniejszy rozwój marketingu, jak też rosnące oczekiwania klientów spowodowały, że niektóre spośród produktów dzięki wyjątkowym walorom smakowym, ale i wyrazistej reklamie stały się częścią popkultury. Wśród marek firm czy marek określonych produktów spożywczych odnajdziemy również tzw. marki długowieczne, często z kilkusetletnią historią obecności na rynku. Wiele spośród nich nosi znamiona tzw. marek narodowych, będących wizytówką danego kraju. „W przypadku wielu produktów spożywczych i napojów, szczególnie trunków, narodowość stanowi swego rodzaju pieczęć jakości. Nikt zdrowy na umyśle nie kupiłby włoskiej whisky lub szkockiej oliwy z oliwek” (Olins 2009: 132).

Splot uwarunkowań o charakterze zarówno historycznym, jak i społeczno-gospodarczym powodował, że zarówno firmy spożywcze, jak i poszczególne produkty regionalne z Europy Środkowej czy Wschodniej pozostawały nieznanne. Rola sektora spożywczego i przetwórstwa rolno-spożywczego w tym regionie, stanowiącym tradycyjne zaplecze żywnościowe Europy Zachodniej, była jednak znaczna. Stan komunikacji w regionie i problemy transportowe, przede wszystkim zaś krótki okres przydatności wielu produktów do spożycia uniemożliwiały w praktyce ich dystrybucję na większe odległości. Celem artykułu będzie zwrócenie uwagi na procesy kształtowania nazewnictwa produktów spożywczych, w tym pierwszych markowych towarów, a także wyodrębniania się poszczególnych sektorów branży spożywczej i tworzenia systemu znaków towarowych będących podstawą kreowania marek żywności, przede wszystkim w XX wieku. Rozwój branży spożywczej na ziemiach polskich – jakkolwiek początki przetwórstwa rolno-spożywczego, głównie w dużych majątkach ziemskich, warunkowane upowszechnieniem wiedzy rolniczej, zmianami w technice i technologii produkcji, datowane są na końcowe dekady XIX w. i początek XX wieku – związany jest z okresem rosnącej konsumpcji w okresie Polski Ludowej i wzrostem zapotrzebowania na żywność pakowaną i przetworzoną. Konsekwencją tego było upowszechnienie produktów noszących znamiona markowych, wcześniej dostępnych głównie w zamożnych warstwach społecznych bądź też wśród mieszkańców największych miast.

Dziedzictwo przeszłości

Podstawowe produkty spożywcze, zwłaszcza nietrwałe i kłopotliwe w transporcie, przez stulecia wytwarzano przede wszystkim na potrzeby miejscowych odbiorców i rynków lokalnych. W konsekwencji poza obszarem regionu czy kraju pozostawały w praktyce nieznane. O wyjątkowości określonych towarów żywnościowych w minionych wiekach decydowały unikalność i niedostępność, przede wszystkim zaś wyjątkowe walory smakowe. Produkty te sprowadzano z odległych regionów i dystrybuowano w wąskich kręgach uprzywilejowanych warstw społecznych. Dotyczy to w pierwszej kolejności napojów i przypraw wschodnich, które stosunkowo łatwo można było transportować w odległe miejsca, a także drogich przekąsek, jak bakalie, trufle, kawior czy ostrygi, z czasem także niektórych wyrobów spożywczych czy wypieków. Szczególnie cenne były orientalne przyprawy służące przede wszystkim do konserwowania żywności. Spośród towarów eksportowych z ziem polskich, znanych głównie z handlu drewnem, a później zbożem, wyróżniała się wydobywana od XI w. w kopalni w Wieliczce, a nieco później także w Bochni – sól. Kopalnia w Wieliczce, zatrudniająca w czasach panowania ostatniego z Piastów 2 tys. osób, zapewniała 1/3 dochodów ówczesnego skarbcza królewskiego. Herb kopalni w Wieliczce, gdzie zaprzestano wydobycia dopiero w latach 60. XX w., uznawany jest za jeden z najstarszych oznaczeń towarowych. Sama kopalnia należy tym samym do najdłużej funkcjonujących przedsiębiorstw na ziemiach polskich i znalazła się w czołówce światowej listy najstarszych firm i marek przygotowanej przez Millworda Browna.

Ważne miejsce w powstawaniu unikalnych rozwiązań żywnościowych, w tym spisywaniu wypróbowanych receptur, dbałości o jakość produktów, zajmowały klasztory. Właśnie w zakonnych opactwach opracowywano sposoby przechowywania i konserwowania żywności, w tym serów, wędlin, czy produkcji nalewek, win i miodów pitnych. Zebrane doświadczenia służyły także do gromadzenia wiedzy dotyczącej wykorzystywania ziół dla celów leczniczych (w czym specjalizowali się benedyktyni z Tyńca). Spośród trwałych produktów dotyczyło to nie tylko serów typu francuskiego czy szwajcarskiego (znanymi serowarami byli m.in. cystersi), odmian wędlin, ale także słodkich wypieków, w tym pierników. Tradycje wypieku tego ostatniego produktu, sięgające na ziemiach polskich okresu średniowiecza, związane były z różnymi regionami czy miejscowościami. Należał do nich przykładowo, obok Torunia rozpoznawalnego za sprawą powstałej w okresie późniejszym manufaktury Wieseego, także śląski Racibórz, znany z pierników czy

regionalnych keksów (Szymańska 2018: 58). Polską specyfiką była produkcja nalewek, praktykowana w każdym bez mała szlacheckim domu, miódów pitnych, a także dobrze rozwijające się winiarstwo, zniszczone w okresie wojen XVII-wiecznych. Upowszechnianiu takich produktów, jak zioła, nalewki czy wypieki, sprzyjały zyskujące na znaczeniu jarmarki (dominikański w Gdańsku o tradycjach sięgających XIII w. czy XVI-wieczny świętojański w Poznaniu). W kształtowaniu jakości i standaryzacji produkcji wytworów spożywczych, a także oznaczeń towarowych dużą rolę odegrał także system rozwiązań cechowych. Stosowane wówczas przez rzemieślników znaki, podlegające w kolejnych wiekach ewolucji, były swego rodzaju fundamentem dla rozwijającego się i wprowadzonego na szerszą skalę w XIX w. systemu prawnej ochrony znaków towarowych.

Specyfika produktów żywnościowych przeznaczonych do bezpośredniej konsumpcji powodowała, że poszczególne produkty długo nie nosiły znamion markowych (na wielu z nich trudno było także umieścić znak towarowy), jednakże ich produkcja zlokalizowana w tym samym miejscu z wpływem lat prowadziła do nadawania im nazw regionalnych. Ten proces zauważalny był w przypadku napojów, w tym wody mineralnej, wina, piwa, wysokoprocentowych alkoholi czy francuskiego szampana, a także wędlin czy serów. Mechanizm przenoszenia nazwy miejscowości na określone produkty w odniesieniu do ziem polskich dobrze oddaje także do dziś mający swoje zastosowanie termin „włoszczyzna” na oznaczenie produktów rozpowszechnionych i uprawianych w Polsce za sprawą królowej przybyłej z tego właśnie kraju. Obejmował on także poszczególne owoce czy potrawy, jak gulasz czy leczo. Z tego okresu pochodzą pierwsze informacje dotyczące królewskich plantacji jabłek w mazowieckim będących podstawą wytwarzania i produkcji soków i w okresach późniejszych regionalnej specjalizacji. Wśród poszukiwanych towarów znajdowały się także różnego rodzaju egzotyczne przyprawy, sprowadzane do Europy z innych kontynentów, zyskujące na znaczeniu szczególnie w dobie odkryć geograficznych, jak pieprz, imbir czy cynamon. Tu czynnikiem decydującym, obok walorów smakowych, była ich trwałość i względna łatwość transportowania. Na ziemie polskie trafiały drogą morską przez Gdańsk albo lądową przez Lwów. Warto wskazać, że wśród towarów, które docierały na ziemie polskie i znane były miejscowym elitom, znalazły się także herbata (pijana przez przybyłą z Francji Marię Ludwikę Gonzagę) czy kawa, której zapas trafił w polskie ręce po zwycięskiej bitwie pod Wiedniem.

Do epoki industrialnej, mimo iż początki przetwórstwa rolno-spożywczego na ziemiach polskich w majątkach ziemiańskich przypa-

dły na okres wcześniejszy, produkty spożywcze wytwarzano dla zaspokojenia potrzeb miejscowych rynków. W odniesieniu do istniejących wówczas państw narodowych możemy jednak mówić o wyraźnym różnicowaniu towarów, również spożywczych. Problemy z kształtowaniem się państw narodowych w regionie Europy Środkowej powodowały, że trudno też było wskazać przynależność narodową poszczególnych towarów spożywczych. Sprawy nie ułatwiał fakt, że konsumentami luksusowych produktów żywnościowych były elity często o nastawieniu kosmopolitycznym. W odniesieniu do polskich towarów dodatkowym czynnikiem destabilizującym była utrata przez I Rzeczpospolitą państwowości. Równocześnie pozostawanie rdzennie polskich ziem pod wpływem odmiennych kultur reprezentowanych przez zaborców wpłynęło na duże zróżnicowanie dziedzictwa kulinarnego. Dziedzictwo to w formie utrwalonego zwyczajowo nazewnictwa, określonych grup etnicznych czy narodowych, stało się podstawą kształtowania markowych produktów żywnościowych. Przykładem rozpoznawalności, choć w negatywnym znaczeniu, może być tutaj zapisana na kartach Mickiewicza poematu „czarna polewka”.

Wiek XIX był czasem gwałtownych przemian we wszystkich niemal dziedzinach życia. Gros prowadzonych wówczas „interesów” należało, zwłaszcza na terenach zaboru rosyjskiego i austriackiego, do reprezentantów środowisk żydowskich, szczególnie w Warszawie, Krakowie i Lwowie, ale i mniejszych miastach i miasteczkach. Reprezentanci tej nacji wprowadzili na polskie stoły rozpoznawalne produkty spożywcze, wywierali także wpływ na sposoby przechowywania żywności, m.in. spopularyzowali suszenie owoców. Własne firmy na ziemiach polskich zakładali wówczas także przedstawiciele innych narodowości: Niemcy, Szwajcarzy, Czesi, Holendrzy czy Walonowie.

Wśród tych inicjatyw wyróżniały się przedsięwzięcia oparte na upowszechnianiu wiedzy rolniczej i stosowaniu nowych rozwiązań technologicznych. Rozwijanie przemysłu spożywczego i systematyczne zwiększanie produkcji warunkowane było wypracowaniem nowych metod utrwalania produktów żywnościowych. Zmiany w przetwórstwie rolno-spożywczym obejmowały w różnym czasie poszczególne gałęzie tego przemysłu, istotne różnice dotyczyły tempa ich wdrażania w poszczególnych regionach. W młynarstwie czy cukrownictwie modernizacja związana była z mechanizacją procesów produkcji i adaptacją silników parowych, a później elektrycznych, w browarnictwie – z zastosowaniem urządzeń chłodniczych, a nawet klimatyzacji, w mleczarstwie – z wykorzystaniem wirówki, a także procesu pasteryzacji. W mechanizacji i automatyzacji produkcji przetwórstwa rolno-spożywczego znaczącą rolę odegrały bro-

wary, przemysłowe gorzelnie i rafinerie spirytusowe, co umożliwiło zwiększenie produkcji i oferowanie ulepszonych towarów (Bartyś 1978: 136–142). Poszczególne branże rozwijającego się przemysłu spożywczego, „fabryki cukierków, wyrobów czekoladowych, wódek gatunkowych, likierów, rumów, koniaków czy miodów pitnych, wyposażonych w silniki i maszyny parowe”, jak wskazywał J. Bartyś, nie doczekały się naukowego opracowania (Bartyś 1978: 150). Spostrzeżenie to w dużym stopniu ciągle pozostaje aktualne, a niekompletny stan badań nad modernizacją branży spożywczej w XIX w. w ograniczonym zakresie udało się poszerzyć.

Obok tradycyjnych receptur we wprowadzaniu nowych rozwiązań i upowszechnianiu wiedzy rolniczej prym wiedli osadnicy olęderscy, których obecność potwierdzają funkcjonujące do dziś wioski o takiej właśnie nazwie. O skali zmian i zwiększonej produkcji w branży mleczarskiej, przykładowo masła, śmietany czy serów, świadczył także wzrost zapotrzebowania na wyszkoloną kadrę i kształcenie fachowców w szkołach rolniczych. Przemysł mleczarski czy wędliniarski, zlokalizowany do tej pory przede wszystkim w większych majątkach ziemskich, zaczął rozwijać się także poza nimi. Nowe możliwości wiązały się również ze sposobem pakowania i przechowywania żywności, a nietrawale dotychczas produkty można było transportować na większe odległości (Keller 2012: 102–104). W przewozach kolejowych produkty spożywcze tworzyły znaczącą grupę towarów; w majątkach ziemskich służyły do tego celu kolejki wąskotorowe (Dohnalowa 1970: 121–123).

Zmiany w przetwórstwie spożywczym dotyczyły branży mleczarskiej, gdzie potentatami byli Olędrzy (produkcja masła, śmietany i serów), a także wędliniarskiej czy też owocowo-warzywnej (konserwy, puszki, paczki). W standaryzacji rozwiązań, produkcji nowych wyrobów spożywczych istotną rolę odegrał zapoczątkowany w tym okresie ruch spółdzielczy spożywców i rolników. Dodajmy w tym miejscu, że za symboliczny początek tradycji spółdzielczych na ziemiach polskich uznaje się utworzone w 1816 r. Towarzystwo Rolnicze Hrubieszowskie, zlikwidowane w powojennej Polsce. W każdym niemal regionie odnajdziemy jednak przykłady tego rodzaju inicjatyw na mniejszą czy większą skalę. Na terenach zaboru pruskiego pierwsze mleczarnie powstały w latach 80. XIX w., w Galicji od początku XX w. Część spośród nich przetrwała mimo różnych zawirowań politycznych i gospodarczych do dnia dzisiejszego. Należą do nich przykładowo z końca XIX w. Okręgowa Spółdzielnia Mleczarska ze Środy Wielkopolskiej (1875); Jarocina (1887) czy Gostynia (1889), a z początków XX w. OSM Łowicz (1906), OSM Krasnystaw (1913) czy OSM Radomsko (1936).

Produkcją na lokalny rynek wyrobów spożywczych zajmowały się także funkcjonujące przy majątkach ziemskich przetwórnice: obok browarów także mleczarnie, piekarnie czy cukrownie. Wytwarzane tam produkty w większości przeznaczano na własne potrzeby lub też zaopatrzenie lokalnego rynku. Był to jeden z powodów, dla których reklama tychże produktów określana była jako dworska, a wyglądała tak, że tzw. heroldzi oznajmiali przybycie z określonymi towarami. Pewnym wyjątkiem była tutaj działalność, jaką podjęła już w początkach XX w. rodzina Hennenbergów. Karl Hennenberg, wykorzystując zasoby z majątku k. Mińska Mazowieckiego, w 1876 r. w Warszawie uruchomił zakłady mleczne. Butelkowane w nich mleko wraz z innymi produktami spożywczymi z majątku z czasem sprzedawano m.in. w firmowych sklepach (Dygas 2019: 179, 182). Przykład powyższy nie był reprezentatywny, a stanowił jedynie dobrą ilustrację działań jednostkowych związanych w dużym stopniu z dobrą lokalizacją w pobliżu dużego ośrodka miejskiego. Nazwisko Hennenbergów w Warszawie, w związku z prowadzoną wytwórnią platerów, było marką samą w sobie, jednak nie dla oznaczenia produktów spożywczych. System dostaw butelkowanego mleka z okolicznych majątków ziemskich funkcjonował również w innych dużych miastach. W określonych kręgach, sferach arystokracji czy też ziemiańskich lub zamożnego mieszczaństwa pochodzenie towaru wiązało się z opinią i reputacją o danej rodzinie. W lokalnych uwarunkowaniach ten sam mechanizm dotyczył ubojni mięsa, rzeźni, ale także młynów czy piekarni. Na początku XX w. za przykład takiej wytwórni, z terenów ówczesnej Rzeszy posłużyć może wrocławska piekarnia Mamut (1876–1945), w której wypiekano 150 ton pieczywa na dobę. W realiach tego okresu przykład ten należy do wyjątków. Wypiekiem tradycyjnego pieczywa w większych ośrodkach czy dominujących wówczas mniejszych miastach zajmowały się małe rodzinne piekarnie.

W branży spożywczej przełom XIX i XX w. związany był, jak wskazano, ze zmianami w przetwórstwie rolno-spożywczym. Dotyczyły one zarówno możliwości wytwarzania określonych produktów, jak i pakowania oraz przechowywania żywności przetworzonej. Możliwość pakowania żywności do puszek znacznie ułatwiała transport, a zwiększając termin przechowywania produktów i czas ich przydatności do spożycia, w praktyce prowadziła do zwiększenia spożycia i popularności produktów wysokoprzetworzonych. Konserwy, których powstanie nieodłącznie związane jest z potrzebami żywieniowymi wojska, doprowadziły do prawdziwej rewolucji. Bez ich wykorzystania niemożliwa byłaby rynkowa ekspansja takiej firmy, jak produkujący zupę pomidorową koncern Campbell Soup ze Stanów Zjednoczonych czy producentów sosów, w tym ketchupu

Heinz. W Europie Środkowej, gdzie nie doszło w końcu XIX w. do tak spektakularnego rozwoju przemysłu spożywczego jak w USA, a siła nabywczą ludności była niewielka, zakłady takie powstawały na początku XX w. Za najstarszą firmę na ziemiach polskich wytwarzającą konserwy można uznać położone w Wielkopolsce Pudliszki. Zakład w okresie międzywojennym był drugą fabryką konserw w naszym kraju.

Do branż spożywczych, które wyodrębniły się w XIX w., obok mleczarskiej czy mięsnej, należała także szeroko rozumiana branża kawowo-cukiernicza. Wśród produktów, które zyskiwały na popularności, znajdowały się kawa naturalna, jak i zbożowa, herbata, a także pitna czekolada. Zwyczaj pijania kawy zbożowej, znanej w Prusach, upowszechnił się głównie na terenach Wielkopolski i Śląska. Pierwsza na ziemiach polskich wytwórnia kawy zbożowej, gdzie suszono i prażono cykorię do wytwarzania tzw. kawy pruskiej, powstała w 1816 r. we Włocławku (obecnie marka Delecta), zaś w 1880 r. na Kujawach uruchomiono zakład wytwarzający cykorię (z czasem o tej samej nazwie). Branża kawowo-herbaciarna, w której przeważały niewielkie firmy rodzinne, zaczęła kształtować się na ziemiach polskich w latach 30. i 40. XIX w. W tym okresie za sprawą powstających w największych miastach kawiarni, a także konsumpcji tychże towarów w wąskim gronie uprzywilejowanych warstw społecznych doszło do zwiększenia spożycia zarówno kawy naturalnej, jak i herbaty, szczególnie popularnej w zaborze rosyjskim. Pierwszym polskim przedsiębiorstwem o takim profilu działalności była firma Leona Krupińskiego (znana później jako herbata z Kopernikiem), zaś pierwszą polską palarnią kawy, założoną w 1882 r. – Palarnia Kawy Pluton (Ochinowski 2013: 234–237). Obok kawiarni w największych miastach powstawały także cukiernie, w tym znana warszawska cukiernia rodziny Blikle, założona w 1868 r. Logo firmy w postaci oryginalnego faksymile przetrwało w niezmienionej formie do czasów dzisiejszych. Prócz kawy i herbaty wzrastało także spożycie coraz częściej pijanej czekolady. Z tego rodzaju działalnością związana jest fabryka założona w 1851 r. w Warszawie przez przybyłego z Niemiec Karla Wedla czy też nieco późniejsza firma cukiernicza prowadzona przez B. Piaseckiego w Krakowie od 1898 r. (późniejszy Wawel). Do zakładów cukierniczych z przełomu XIX i XX w. należy także Kaliszanka, której początki sięgają 1892 r., zakład w Skawinie (rok założenia – 1910), późniejszy właściciel marki Lajkonik, poznańska Goplana (1912), fabryka Schramek Tip-Top (1921), późniejsza Olza, czy powstała na bazie przedwojennego zakładu z 1922 r. firma bydgoska (późniejsza Jutrzenka, obecnie wszystkie w grupie Colian). Wytwórnie wyrobów cukierniczych z początku XX w. z trudem zdobywały rynkową popular-

ność, głównie z uwagi na niewielką siłę nabywczą mniej zamożnych warstw społecznych, i znajdowały odbiorców głównie w największych miastach.

Międzywojenne dwudziestolecie

W kształtowaniu marek spożywczych istotne znaczenie miał system oznaczeń towarowych wprowadzany na ziemiach polskich w poszczególnych zaborach od końca XIX w. Wraz z powstaniem II Rzeczypospolitej rejestracja znaków, szczególnie w samej stolicy i największych miastach, zyskała na znaczeniu (Pacanowska 2018: 93–94). O rejestrację znaku towarowego w przypadku towarów spożywczych występowało w okresie międzywojennym szczególnie często. W branży tej, również z uwagi na konkurencję, podejmowano działania na rzecz odróżnienia własnych wyrobów od produktów innych firm. Obok rejestracji znaku towarowego (w formie etykiety czy wzoru na torebkach) stosowano także spełniające rolę wyróżnika oznaczenia na opakowaniach. Mogły to być przykładowo zamieszczony na opakowaniu wspomniany wizerunek postaci (Kopernika) czy symbole graficzne. Elementy te wykorzystywano także w ogłoszeniach prasowych, a z czasem stawały się one istotnym wyróżnikiem na tle konkurencji. Przykładowo w Krakowie były to wieża („herbata z wieżą”) czy rączka („herbata z rączką”). Aby zyskać klientów, w znanych sklepach kolonialnych oferowano pojemniki – porcelanowe czy metalowe puszkę – do przechowywania sypkich artykułów spożywczych i przypraw; graficzne oznaczenia stosowano także na torebkach papierowych. Uznanie klientów zyskała szafka, nazywana grosówką, w której przechowywano towary sypkie (Kawalla 2017: 27). W odniesieniu do tego ostatniego typu towarów w miastach przywiązywano wagę nie tyle do określonych młynów, ile raczej do renomy konkretnego sklepu kolonialnego. Małe rodzinne cukiernie czy piekarnie w dominujących na terenie ziem polskich niewielkich miasteczkach oferowały produkty wyłącznie na rynek lokalny. Wyjątek w grupie towarów spożywczych stanowiły polskie wyroby mięsne, jak szynka czy bekon, eksportowane m.in. do Wielkiej Brytanii, gdzie zyskały uznanie klientów (Majcher-Ociesa 2019: 287–292, 406–407).

W grupie towarów spożywczych alkoholowych za najstarszy zarejestrowany znak towarowy uznaje się wódkę Wyborową (tu ochrona dotyczyła całej etykiety w formie graficznej; a przetrwała ona, dodajmy, cały bez mała okres Polski Ludowej). Z czasów II RP pochodzi także jeden z głośniejszych sporów o prawo do nazwy trunku (żubrówka). Dodajmy

jednak, że XIX w., jak i pierwsze dekady XX w. to także czas upowszechniania zakładów browarniczych i wytwórni alkoholi, w tym takich, które przetrwały do dnia dzisiejszego, jak J.A. Baczewski ze Lwowa (1782) czy Potocki (1816). Rywalizacja o gusta ówczesnych klientów była bardzo istotna i przybierała formę klasycznej reklamy perswazyjnej. Za przykład może posłużyć tekst reklamowy opracowany na potrzeby promocji przez znanego producenta – Wytwórnię Wódek i Alkoholi Kacprowicz z Gniezna opublikowany w „Ilustrowanym Kurierze Codziennym”: „Każdy naród posiada swoją wódkę narodową. Francuzi – koniak, Anglicy – whisky, Węgrzy i Jugosłowianie – śliwovicę, Holendrzy – genever itp. Taką wódką narodową Polaków jest staraka, a raczej była nią przez wieki” (IKC z 1930, nr 339, s. 8). Rywalizacja widoczna była także wśród znanych zakładów browarniczych, szczególnie tych ze stolicy i największych miast, jak powstały w Warszawie w 1846 r. Haberbusch & Schiele, a w Poznaniu browar Huggerów (1876). Rynek produkcji piwa był jednak w tym okresie znacznie rozdrobiony: dominowały na nim małe, lokalne wytwórnie (por. Strojny 2009). Warto zaznaczyć, że powstały w 1856 r. arcyksiążęcy browar w Żywcu dokonał rejestracji znaku towarowego dopiero w 1938 r. (Pacanowska 2018: 87).

Dwudziestolecie międzywojenne, pierwsze lata walk o granice i późniejszy okres wielkiego kryzysu nie sprzyjały standaryzacji oznaczeń towarów spożywczych. O rywalizacji o gusta konsumentów świadczy jednak w sposób pośredni liczba rejestrowanych obrazowych znaków towarowych (w praktyce etykiet produktów spożywczych) znanych fabryk czekolady. W Warszawie były to m.in. Fuchs, Plutos i E. Wedel; w Krakowie A. Piasecki, Fabryka Wyrobów Czekoladowych Pischinger, Fabryka Czekolady Jana Michalika czy Fabryka Czekolady Sucharda, w Poznaniu – Goplana (Barbasiewicz 2012: 216). O różnicowaniu poszczególnych wyrobów cukierniczych czy sposobach ich dystrybucji świadczą zawarte na marginesie spisywanych wspomnień uwagi czy spostrzeżenia. S. Leitgeber, wywodzący się z poznańskiej rodziny kupieckiej, wspominając czasy przedwojenne, zanotował, że „Na peronach i w hali głównej [dworca] znajdowały się automaty z czekoladą i innymi słodyczami. Czekolada z automatów miała na opakowaniu charakterystyczny znak firmowy – zebkę. Krótco przed wojną pojawiły się nowe automaty z kilkoma gatunkami nieznanymi wcześniej w Poznaniu czekolady z warszawskiej fabryki Fruzińskiego, która była niewiele gorsza od wyrobów E. Wedla” (Leitgeber 1994: 42). Wykorzystywanie budynków dworców do sprzedaży wyrobów cukierniczych i reklamy widoczne było także w działaniach firmy Jana Wedla, o istnieniu firmy informowały

bowiem podróznymi zapowiedzi z dworcowych megafonów (Kostrzewski, Miączyński 2015: 94). Większość działań podejmowanych przez przemysłowców z branży cukierniczej dotyczyła zwiększenia sprzedaży towaru stosunkowo drogiego w realiach przedwojennych – cukru.

Wśród produktów, które w okresie międzywojennym zyskały na znaczeniu i stały się popularne, znalazły się także kawa i herbata. W sposób pośredni świadczy o tym wzrost liczby zatrudnianych w tej branży pracowników. Wspominana wcześniej warszawska palarnia kawy Pluton posiadała w całym kraju 28 sklepów i zatrudniała ponad 100 osób, jako pierwsza w kraju wprowadziła także do sprzedaży kawę paczkowaną (Ochinowski 2013: 234). Rozbudowana oferta dotyczyła kawy zbożowej, produkowanej z prażonego zboża z dodatkiem cykorii. Znaną wytwórnią z tego okresu była przedwojenna Fabryka Środków Kawowych S.A. w Skawinie, założona w 1910 r. przez Henryka Francka, oferująca kawę znanych w dwudziestoleciu marek: Enrilo, Kneippa, Francka czy Abisynka (Kienzler 2014: 62–63). Marki te nie przetrwały jednak okresu okupacji, zniknęły ze sklepowych półek, zastąpione przez nowe produkty, lepiej wpisujące się w oczekiwania nowego okresu.

Lata II Rzeczypospolitej, zwłaszcza okres wielkiego kryzysu, ograniczyły znacznie konsumpcję, skutecznie uniemożliwiając powstawanie marek spożywczych. Specyfika popytu i podaży określonych towarów żywnościowych zależna była od regionu, poziomu wiedzy rolniczej, w tym stopnia zaawansowania technologii produkcji w danej gałęzi branży spożywczej. Uwagi na temat upowszechniania marek konsumpcyjnych i ich rozpoznawalności w praktyce dotyczą głównie stolicy i największych miast kraju, a poza nimi najbogatszych sfer arystokratycznych czy ziemiańskich i mieszczaństwa. Wśród niższych warstw rozpoznawalne produkty znane były jedynie na lokalnych targowiskach o wąskim zasięgu. Towary te pochodziły z małych rodzinnych piekarni, młynów czy masarni. Znikoma, szczególnie w okresie wielkiego kryzysu, siła nabywcza ludności wiejskiej w praktyce uniemożliwiała zakup droższych produktów. Znane i rozpoznawalne przedwojenne firmy rodzinne, których wyroby miały określoną renomę i lokalną markę, straciły majątek w wyniku działań wojennych albo powojennej bitwy o handel. Według współczesnych badań firmy rodzinne, które powstały przed 1939 r. i utrzymały się na rynku, stanowią zaledwie promil wszystkich działających podmiotów, co zaważyło na wypadnięciu z rynku wielu rozpoznawalnych marek przedwojennych, również spożywczych.

Lata Polski Ludowej

Okres po 1945 r., związany z umasowieniem konsumpcji, a także wzrostem zamożności społeczeństwa i różnicowaniem potrzeb klientów, przyniósł dwojakie konsekwencje – z jednej strony niedobór i braki wszystkich produktów na rynku, z drugiej zaś wzrastającą popularność towarów zagranicznych, zyskujących na znaczeniu wobec ich dostępności jedynie w wybranych sklepach. Większość spośród funkcjonujących w okresie międzywojennym podmiotów nie przetrwała czasów II wojny światowej, a powojenne migracje nie sprzyjały utrwaleniu określonych produktów w świadomości klientów. Przejęcie przez państwo przedwojennych zakładów powodowało, że albo doszło do zmiany i zatarcia przedwojennej nazwy, albo też upowszechnienia nowej. O kształtowaniu poszczególnych marek w okresie PRL decydowało zatem kilka czynników, innych niż gusta i upodobania żywieniowe konsumentów. Należały do nich permanentny brak towarów, obowiązujący system kartkowy, sklepy oferujące towary zagraniczne, jak Baltona i Pewex, a także system cen regulowanych, centralny rozdzielnik i regionalizacja sprzedaży. Dopiero upowszechnienie wyjazdów zagranicznych w latach 70. zapoczątkowało kształtowanie się nowych potrzeb konsumentów i zarazem zwiększyło dostępność markowych towarów zagranicznych na polskim rynku, oferowanych jakże często na targowiskach.

Funkcjonujący na regulowanych zasadach PRL-owski rynek gospodarki niedoborów doprowadził do wykreowania niewielu marek spożywczych (por. *Przemysł spożywczy...* 2017: 70–74). Część towarów była bowiem zwykle niedostępna, oferowana w systemie kartkowym, a z uwagi na wielkość produkcji, w tym rejonizację dystrybucji, znana w swojej najbliższej okolicy. Warunki ich przechowywania czy transportu wpływały negatywnie na jakość czy przydatność do spożycia. Tak było w przypadku tradycyjnych wyrobów mleczarskich, jak masło, mleko, śmietana czy sery. Nowym rozwiązaniem była zapoczątkowana w tym okresie dzięki zastosowanym rozwiązaniom technologicznym produkcja mleka w proszku, wytwarzanego przez OSM w Siedlcach od 1951 r. Jego niebieskie opakowanie stało się w praktyce znakiem rozpoznawczym tego towaru, ale jednak to trudno dostępne na rynku mleko Bebiko zyskało status produktu markowego, o czym zadecydowała głównie jego jakość, przewyższająca analogiczny produkt wytwarzany w Siedlcach.

W rezultacie bitwy o handel i przejęcia sklepów doszło w praktyce do zniszczenia branży kawowo-herbacianej i zaniku tradycji sklepów kolonialnych oferujących te produkty. W kolejnych dekadach powstały

jednak nowe podmioty oferujące na rynku kawy i herbaty, jak marka Posti, zajmująca się od lat 50. paczkowaniem importowanej herbaty, od 1968 r. oferująca pierwszą w Polsce herbatę ekspresową – towar znany i poszukiwany na rynku, choć o zróżnicowanym poziomie jakości. Nową inwestycją, wpisującą się w oczekiwania konsumentów dekady gierkowskiej, była Poznańska Palarnia Kawy Astra (1973). Produkowana w niej kawa, tzw. niskodrażniająca, zyskała renomę w latach 80., stanowiąc często rodzaj towaru wymiennego czy „otwierającego drzwi”. Wobec braku określonych towarów, w tym kawy naturalnej, na znaczeniu zyskiwały kawa zbożowa (m.in. marki Kujawianka czy Turek) produkowana w Zakładach w Skawinie, których działalność sięgała początku XX w., czy poszukiwana na rynku rozpuszczalna kawa zbożowa marki Inka. Warto wskazać, że receptura zbożowej kawy rozpuszczalnej została opracowana w 1971 r. we wspomnianych wcześniej zakładach w Skawinie i była synonimem swego rodzaju luksusu. Specjalnością poznańską była także kawa zbożowa z dodatkiem kawy naturalnej, określana mianem „wiedenki”, produkowana przez poznańskie Amino.

Zamienniki stały się swego rodzaju wyróżnikiem na peerelowskim rynku spożywczym. Dotyczyło to wszystkich branż, w tym mleczarskiej czy cukierniczej. Rozpoznawalnym produktem w realiach nieustannych niedoborów stało się przykładowo masło roślinne – MR (produkowane m.in. przez zakłady w Kruszwicy), czekoladę zastąpił wyrób czekoladopodobny, a Coca Colę – wytwarzana przez krakowskie Społem – Polo Cocta. Napój ten nie zdobył jednak tak dużego uznania jak czeski odpowiednik marki Kofola.

Przetwory zbożowe, jak kasze czy mąki, bazujące na tradycjach młynarskich, również zyskiwały rozpoznawalność, głównie jednak w skali lokalnej czy regionalnej. Dotyczyło to poszczególnych młynów, jak też w okresie późniejszym powstałych na tej bazie w wyniku nacjonalizacji zakładów państwowych i PZZ (Państwowych Zakładów Zbożowych). Podział w produkcji określonych typów mąki prowadził też do upowszechnienia ich nazewnictwa, jak mąka koszalińska, poznańska czy wrocławska. O przywiązaniu klientów do nazw i marek wśród produktów spożywczych świadczy znany przykład nie tylko Zakładów im. 22 Lipca (d. E. Wedel), ale założonego w 1881 r. w Lubelskiem młynie Kraussego, który po powojennej nacjonalizacji i utworzeniu PZZ w miejscowej prasie (do lat 80.) nazywano nie inaczej, jak młynem Kraussego (po rozbudowie i modernizacji obecna Lubella). Zwiększone w okresie powojennym spożycie makaronów prowadziło do stopniowego upowszechniania poszczególnych zakładów i marek produktów. I tak początki znanej wytwórni makaronów Malma przypa-

dły na lata 60., kiedy zbudowano nowoczesną fabrykę, zaś przebudowa zakładów w Kruszwicy zapoczątkowała rynkową rozpoznawalność oleju Kujawskiego.

Rynek niedoborów, w tym permanentne braki cukru, reglamentowanego od 1976 r., wykreował niewiele rozpoznawalnych wyrobów cukierniczych. Obok markowej czekolady z Zakładów im. 22 Lipca status taki zyskały pierniki z Torunia (produkowane w upaństwowionych zakładach i dodajmy, niedostępne w okresie świątecznym), a także wytwarzane w zakładach cieszyńskiej Olzy wafle Prince Polo, które oferowane pasażerom linii lotniczych, znalazły uznanie w krajach europejskich, m.in. w Islandii (Kienzler 2014: 38–41). Tu o rozpoznawalności decydował eksport tychże produktów, na polskim rynku trudno dostępnych. Wśród zakładów wyrobów cukierniczych rozpoznawalność zyskiwały w kolejnych dekadach Śnieżka (rok założenia – 1946), Cukry Nyskie (1949), wspomniana bydgoska Jutrzenka (znak towarowy – 1951), zakład cukierniczy Tago (rok założenia – 1966) czy zakłady cukiernicze z Brodnicy – m.in. czekoladowa marka Vobro (1986). Obok słodczy poszerzano także gamę oferowanych produktów. W latach 70. zakład w Skawinie, znany głównie z wyrobów kawowych, rozpoczął produkcję słonego pieczywa, w tym paluszków i krakersów, wykorzystując m.in. automatyczną linię produkcyjną (Lajkonik – superbrands.pl). W segmencie nietrwałych produktów spożywczych, jak wyroby cukiernicze, w tym lody, dominowała wciąż produkcja rzemieślnicza lub spółdzielcza. Można jednak wskazać, że w tym okresie rozpoczęły działalność znane współcześnie na rynku wytwórnie tychże produktów: warszawska Zielona Budka (nazwa od 1956) czy wytwórnia Braci Korol (1979).

Wśród nowych produktów, które zyskiwały na znaczeniu, znalazły się dzemy, przecięry czy sosy, wytwarzane m.in. w zakładach przetwórstwa owocowo-warzywnego w Rzeszowie, Włocławku (Kujawskie Zakłady Przemysłu Owocowo-Warzywnego Włocławek) czy Łowiczu, gdzie w latach 70. wprowadzono paletyzację towarów, a dekadę później uruchomiono dział badawczo-rozwojowy. Popularność tych marek opierała się na jakości produktów i długiej obecności na rynku. Rozpoznawalności sprzyjały także wyraziste logo i znak towarowy tożsamy z siedzibą i nazwą firmy: Pudliszki (1904), Kotlin (1928). W okresie Polski Ludowej wraz z likwidacją prywatnej przedsiębiorczości zanikały nazwy firm tożsame z nazwiskiem właściciela. Zyskały za to nazwy geograficzne, znajdujące zastosowanie w różnych branżach, w tym produktów spożywczych (majonez Kielecki czy pierniki Toruńskie), a spośród znanych fabryk – obok wcześniej wskazanych – także Tymbark (1936), Winiary (1941) czy Tarczyn (1967).

Dla kształtowania wizerunku marki istotne znaczenie miała także ochrona znaków towarowych. W przypadku rejestracji znaku towarowego i logo trudno jednak w PRL-u o wskazanie wiodących trendów. Z jednej strony kształtowaniu wizerunku firmy i rozpoznawalności marki nie sprzyjały długie nazwy i stosowane skrótowce literowe (MZPOW – Mazowieckie Zakłady Przemysłu Owocowo-Warzywnego), z drugiej zaś niektóre zabiegi stały się udane, jak w przypadku znaku towarowego Herbapolu (1959) czy rozpoznawalnego logo Hortexu – niebieskiej śnieżynki, wprowadzonej w 1965 r. O rejestrację znaku towarowego w Urzędzie Patentowym występowały przede wszystkim firmy eksportujące towary. Właśnie mrożonki, dodajmy oferowane w całej Europie Środkowo-Wschodniej, stały się wyróżnikiem powstałego w 1958 r. Horteksu (Przedsiębiorstwo Handlu Zagranicznego Hortex). Pierwszy tunel chłodniczy do produkcji mrożonych warzyw i owoców, wysyłanych do krajów Europy Środkowo-Wschodniej, powstał dekadę później (Kienzler 2014: 34). Rynkowej rozpoznawalności na wewnętrznym rynku sprzyjała rozmieszczona w największych miastach sieć koktajlbarów i oferowanych w nich lodów, a poza granicami kraju – oferta koncentratu soku jabłkowego. Na wizerunku marki Hortex zaważyły jednak niedociągnięcia związane z jego funkcjonowaniem, w tym przechowywaniem żywności czy jakością sprowadzanych towarów, m.in. bakalii, o których pisze Iwona Kienzler. Umasowieniu konsumpcji sprzyjały w Polsce Ludowej nowe technologie stosowane w produkcji towarów spożywczych (produkty wysokoprzetworzone czy mrożonki), a także upowszechnienie lodówek. Obok Horteksu, który długo na rynku miał pozycję monopolisty, mrożone wyroby kulinarne oferował m.in. Iglotex (1983).

Lata Polski Ludowej to również era zwiększonego zużycia sztucznych barwników i stosowania konserwantów. Klasycznym przykładem będzie tutaj królująca na stołach ery gierkowskiej słynna Maggi, której głównym składnikiem był glutaminian sodu, a wraz z upowszechnieniem wyjazdów zagranicznych również chorwacka Vegeta. Popularność rynkową zdobywały także produkty wysokoprzetworzone, w tym zupy błyskawiczne, buliony czy kostki. Na rynku wielkopolskim liderem w ich produkcji pozostawały kaliskie Winiary (1941) i poznańskie Amino (znak towarowy – 1968), wytwarzające dania instant. Zaistniała na rynku artykułów spożywczych w latach 50. marką stał się także poznański Pegaz, powstały po połączeniu przedwojennych zakładów wytwarzających ocet i musztardy. Dodajmy jednak, że właśnie produkty z logo Pegaza widoczne były na sklepowych półkach w latach 80. w sytuacji niedoboru innych przetworów.

Permanentne braki na rynku i ograniczenia w sprzedaży dotyczyły w okresie PRL-u rynku mięsa i jego wyrobów. Produkcja w zakładach mięsnych nie odpowiadała rynkowym zapotrzebowaniom, stąd też trudno o ich rynkową rozpoznawalność. Nie sprzyjały jej także nazwy ówczesnych zakładów – Zakłady Mięsne w Kole czy Zakłady Mięsne w Inowrocławiu – brak krótkiej, chwytliwej nazwy utrudniał stworzenie marki, a znak towarowy wprowadzały na ogół przedsiębiorstwa oferujące towary na eksport. Wyjątkiem były tu zakłady funkcjonujące w grupie pod wspólną nazwą – Pozmeat. Wobec ciągłych niedoborów w kolejnych dekadach zyskiwały na znaczeniu wyroby drobiowe, a logotypy poszczególnych zakładów drobiarskich stawały się coraz bardziej rozpoznawalne. W latach 70. i 80. były to takie zakłady, jak Poldrob czy Drosed (m.in. powstałe w 1957 r. zakłady w Siedlcach czy Drop k. Ostrzeszowa). Popularne na rynku były także ryby i przetwory rybne w puszkach oraz wysyłany także na eksport paprykarz szczeciński, rozpoznawane przez konsumentów, mimo występujących problemów z jakością. Uwaga ta dotyczyła jednak wielu towarów oferowanych w okresie PRL w formie konserw.

Grupę produktów, które zyskały w Polsce Ludowej status towarów markowych, stanowiły towary przeznaczane na rynki zagraniczne. Należały do niej także produkty żywnościowe, cenione przez Polonię m.in. na rynku amerykańskim, jak wędliny i wyroby mięsne z Krakusa (rejestracja znaku towarowego w 1950 r.) czy browaru w Żywcu (Pacanowska 2017: 320–321). Bazujący na oczekiwaniach rodaków poza granicami kraju – wg współczesnej terminologii – tzw. marketing sentymentalny stanowił obszar działalności, który dostarczał tak potrzebnych w przemyśle dewiz. W praktyce w funkcjonujących wówczas centralach handlu zagranicznego, jak Animex czy Agros, eksportując towary, dostosowywano się do rozwiązań obowiązujących w krajach docelowych, stąd wielką wagę przywiązywano z jednej strony do jakości produktów, będących synonimem socjalistycznej gospodarki, z drugiej do rejestracji znaku towarowego i budowania marki. W opublikowanych w końcu lat 70. materiałach szkoleniowych M. Kępiński zamieścił jako przykład trudności z rejestracją na rynku amerykańskim marki Krakus. Ponieważ rejestracji nie podlegały nazwy o charakterze geograficznym, w oficjalnej korespondencji wyjaśniano w języku angielskim, że Krakus nie jest nazwą miasta, a można ją rozwinąć jako „men of Krakau”, człowieka pochodzącego z Krakowa, „swojaka”, i nie podlega tłumaczeniu (Kępiński 1977: 84).

Polskie towary eksportowe były poszukiwane nie tylko na rynkach zagranicznych przez Polonię, ale także w kraju. Stanowiły swego rodza-

ju synonim luksusu. Szczególna rola przypadła sklepom Peweksu, a na wybrzeżu Baltonie dostarczającej żywność i towary przemysłowe tak placówkom dyplomatycznym, jak i statkom (Kędziński 2018: 51–61). O zakupie tych produktów decydowały możliwości finansowe, a także permanentne braki na rynku prowadzące do tego, że towary trudno dostępne lub pochodzące z zagranicy nosiły znamiona produktów markowych. Rola i znaczenie tych marek uległy zmianie wraz ze zniesieniem barier celnych i otwarciem polskiej gospodarki na świat po 1989 r.

Podsumowanie

Status produktów markowych: unikalnych, kosztownych i świadczących o wysokiej pozycji społecznej nabywcy, posiadały w minionych okresach jedynie nieliczne towary, często pochodzące z innych regionów czy krajów. System regionalnej identyfikacji produktu, oznaczeń towarowych i odrębnego nazewnictwa kształtował się w długiej perspektywie czasowej. Do istotnych zmian doszło w końcu XIX i na początku XX w. wraz z postępem technologicznym w branży spożywczej i wykształceniem się odrębnych sektorów, w tym obok młynarstwa czy browarnictwa także cukrownictwa, sektora wędliniarskiego, piekarniczego czy olejarskiego. Wówczas także wraz ze zwiększeniem produkcji określone towary spożywcze zyskiwały status towarów markowych. W przeważającej mierze dotyczyło to licznych produktów znanych jedynie w lokalnej skali i w kręgach określonych grup społecznych czy etnicznych. Zmiany przyniósł dopiero okres po 1945 r. i zwiększająca się konsumpcja niższych warstw społeczeństwa.

Peerelowskim rynkiem wyrobów spożywczych kierowały mechanizmy typowe dla gospodarki odgórnie sterowanej: jak centralizacja, odgórne plany, problemy z zaopatrzeniem, jakością wyrobów i ich przechowywaniem. W gospodarce niedoborów państwowe zakłady nie przywiązywały wagi do kreowania wizerunku i promowania produktów. Rozpoznawalne w tych warunkach były z jednej strony fabryki i produkty markowe o przedwojennej proveniencji i ugruntowanej pozycji na rynku, z drugiej zaś centrale handlu zagranicznego, zakłady eksportujące towary czy też oferujące rynkowe nowości. Zasadniczą zmianę przyniosły końcowe dekady Polski Ludowej, kiedy upowszechniły się przetwory owocowo-warzywne, produkty mrożone, dania gotowe typu instant czy też odżywki dla niemowląt. Wzrosło także wówczas spożycie napojów butelkowanych, w tym wody mineralnej czy soków. Sytuację w sektorze

spożywczym w sposób znaczący zmieniły przeobrażenia, jakie dokonały się w Polsce po 1989 r., w tym szczególnie w sferze własności, związane z prywatyzacją państwowych przedsiębiorstw i napływem zagranicznych multinarodowych koncernów. Dla jednych podmiotów zmiana związana była z końcem prowadzonej działalności, dla innych, po udanej restrukturyzacji, oznaczała nowe szanse i możliwość kreowania nowych produktów i marek.

Literatura

- Barbasiewicz M., 2012, *Ludzie interesu w przedwojennej Polsce. Przedsiębiorcy, filantropi. kapitaliści*, PWN, Warszawa.
- Bartyś J., 1978, *Stan i potrzeby badań nad historią techniki i przemysłu spożywczego w Polsce*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki”, nr 23(1).
- Dohnalowa T., 1970, *Wpływ rozwoju przemysłu spożywczego w Wielkopolsce na wzrost i strukturę przewozów towarowych w II p. XIX wieku* [w:] *Rozwój przemysłu rolno-spożywczego na ziemiach polskich w XIX i XX wieku (materiały z sesji naukowej)*, Poznań.
- Dygas M., 2019, *Perły, perełki Rzeczypospolitej. Prekursorzy, przedsiębiorcy, patrioci*, Fundacja Obchodów 100. Rocznicy Odzyskania przez Polskę Niepodległości, Warszawa.
- Herbaczyński W., 1983, *W dawnych cukierniach i kawiarniach warszawskich*, Warszawa.
http://superbrands.pl/wp-content/uploads/2014/03/2010_Lajkonik.pdf
<http://superbrands.pl/wp-content/uploads/2014/03/Winiary.pdf>
- Kaczmarek T., 1994, *Księga piw i browarów polskich*, Wydawnictwo BC, Warszawa.
- Kamosiński S., 2014, *Marka produktów w okresie transformacji gospodarki polskiej. Analiza empiryczna*, „Studia z zakresu Prawa, Administracji i Zarządzania Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy”, t. VI, Bydgoszcz.
- Kawalla I., 2014, *Udział Żydów w handlu towarowym Krakowa w latach 1918–1939* [w:] *Rola Żydów w rozwoju gospodarczym ziem polskich*, red. J. Skodlarski, A. Pieczewski, Łódź.
- Kawalla I., 2017, *Kupując oczami. Reklama w przedwojennym Krakowie*, Muzeum Historyczne Miasta Krakowa, Kraków.
- Keller D., 2012, *Kolej żelazna a przemysł na ziemiach polskich – próba wskazania wzajemnych wpływów na wybranych przykładach* [w:] *Z dziejów przemysłu przed 1945 rokiem*, red. J. Chumiński, M. Zawadka, Wrocław.
- Kienzler I., 2014, *Dwudziestolecie międzywojenne*, t. 48: *Kultowe marki*, Warszawa.
- Kienzler I., 2017, *Kronika PRL-u 1944–1989*, t. 40: *Kultowe marki PRL-u*, Warszawa.
- Kostrzewski L., Miączyński P., 2015, *Fortuna po polsku. Dylematy rynku i pieniądza w wielkim stylu*, Biblioteka Gazety Wyborczej, Warszawa.
- Kędziński, 2018, *Pewex. Od sklepu państwowego z okresu PRL po współczesny sklep internetowy* [w:] *O marce. Kontekst historyczny i kulturowy*, red. S. Kamosiński, R. Pacanowska, Wydawnictwo Instytutu Historii UAM, Poznań.
- Kępiński M., 1977, *Ochrona znaków towarowych w wybranych systemach prawnych*, Poznań–Bydgoszcz.

- Leitgeber S., 1994, *Poznańskie impresje*, Poznań.
- Majcher-Ociesa E., 2013, *Aktywność gospodarcza ludności żydowskiej w województwie kieleckim w latach 1918–1939*, UJK, Kielce.
- Majcher-Ociesa E., 2019, *Interwencjonizm państwowy w przemyśle Drugiej Rzeczypospolitej w latach 1930–1939*, Kielce.
- Mrugalska-Banaszak M., 2008, *Śledztwo w sprawie króla smalcu: życie codzienne rodziny Jezierskich w Poznaniu na początku XX wieku*, Poznań.
- O marce. Kontekst historyczny i kulturowy*, 2018, red. S. Kamosiński, R. Pacanowska, Wydawnictwo Instytutu Historii UAM, Poznań.
- Ochinowski T., 2013, *Tradycje przedsiębiorczości w Polsce jako źródło kapitału kulturowego organizacji*, Wydawnictwo Naukowe, Wydział Zarządzania UW, Warszawa.
- Olins W., 2009, *O marce. Podręcznik branding*, Instytut Marki Polskiej, Warszawa.
- Pacanowska R., 2016, *Marki krajowe i marki globalne na polskim rynku butelkowanych wód mineralnych [w:] Od regaliów po dobro narodowe. Ochrona i wykorzystanie zasobów środowiska naturalnego na ziemiach polskich – aspekt historyczny*, red. T. Głowiński, M. Zawadka, Wrocław 2016.
- Pacanowska R., 2017, *Marki i produkty markowe w gospodarce (nie tylko) wolnorynkowej [w:] Gospodarka wolnorynkowa. Doświadczenia przeszłości i wskazania na przyszłość*, red. S. Kamosiński, J. Laskowska, Bydgoszcz.
- Pacanowska R., 2018, *Ochrona znaków towarowych na ziemiach polskich w początkach XX wieku: między ideą a praktyką [w:] Społeczny bilans otwarcia polskiej niepodległości w 1918 roku*, red. T. Głowiński, M. Zawadka, Wrocław.
- Pacanowska R., Kamosiński K., 2018, *Produkt. Marka. Konsument. Uwagi wprowadzające [w:] O marce. Kontekst historyczny i kulturowy*, red. S. Kamosiński, R. Pacanowska, Wydawnictwo Instytutu Historii UAM, Poznań.
- Poczet polskich przedsiębiorców. od Piastów do 1939 roku*, MAGAM, Biblioteka WEI, Warszawa 2018.
- Przemysł spożywczy w Polsce. Nowa ścieżka rozwoju*, 2017, PWN, Warszawa.
- Rozwój przemysłu rolno-spożywczego na ziemiach polskich w XIX i XX wieku (materiały z sesji naukowej)*, Poznań 1970.
- Szymańska M., 2018, *W stronę „nowej tradycji”, czyli o „koronkowych” wypiekach w Raciborskiem [w:] Tradycja a współczesność – badania naukowe*, red. E. Chodźko, M. Maciąg, Tygiel, Lublin.
- Strojny A., 2009, *Browary w Polsce*, Hachette Polska, Warszawa.
- Tarasewicz K., 2001, *Przygody z kawą i herbatą*, Warszawa.
- Tarasewicz K., 2013, *Zapach świeżej kawy*, PWN.
- Tradycja a współczesność – badania naukowe*, red. E. Chodźko, M. Maciąg, Tygiel, Lublin 2018.
- Wendland E., 2014, *Kawa, herbata i czekolada. Nowe napoje w osiemnastowiecznej Rzeczypospolitej i ich wpływ na życie codzienne*, Wydawnictwo Duet, Łysomice.
- Zalesko M., 2007, *Rynek rolny w gospodarce PRL – instytucjonalne aspekty funkcjonowania [w:] Gospodarka i społeczeństwo w czasach PRL-u (1944–1989)*, red. E. Kościak, T. Głowiński, Wrocław.
- Żerelik R., 2012, *Przemysł w majątkach ziemskich Dolnego Śląska do 1945 roku (na przykładzie majątków rodziny von Loesch) [w:] Z dziejów przemysłu przed 1945 rokiem*, red. J. Chumiński, M. Zawadka, Wrocław.

Brands and branded grocery products in Poland from the historical perspective

Abstrakt

Modern brands are the result of centuries of evolution. Branded products were produced in the past epochs primarily for the needs of the richest social classes. The system of trademarks played an important role in shaping them. The article highlights the specificity of brands in the food industry. This industry is dominated by products manufactured for a local market, and consequently also brands with little market recognition. Due to problems with storage and distribution over long distances, brands of food products shaped their name primarily based on the place of production or the regional origin of the product. In the second part of the article, attention is drawn to those elements determining the formation of food brands in Poland, such as changes in agricultural production technology, as well as an increase in the demand for packaged and processed food. The significant development of the food industry in Poland took place in the second half of the 20th century.

Key words: brands, brand history, regional product origin, food brands, brands in the socialist economy

Anna Romanowicz¹

Pomiędzy miłością agapiczną a erozyczną. Praktyki miłości i związków intymnych wśród indyjskiej miejskiej klasy średniej²

Streszczenie

Małżeństwa aranżowane uznawane są za tradycyjną i najbardziej popularną formę sformalizowanych związków heteroseksualnych w Indiach. Niemniej jednak – szczególnie wśród miejskiej klasy średniej – wzrasta zainteresowanie związkami opartymi na miłości romantycznej. Celem artykułu jest ukazanie różnego rodzaju praktyk związanych z miłością, które wymykają się kategoryzacji w ramach podziału na małżeństwa aranżowane i małżeństwa z miłości; ukazanie strategii i taktyk codzienności praktykowanych przez moich współpracowników terenowych w kontekście przemian społeczno-kulturowych. Artykuł został przygotowany w oparciu o etnograficzne badania terenowe (techniką obserwacji uczestniczącej) w Delhi.

Słowa kluczowe: miłość romantyczna, związki heteroseksualne, metropolia, etnografia, antropologia

Związki intymne i klasa średnia

W 2014 r. Ira Trivedi napisała: „Indie znajdują się w pierwszej fazie ogromnej rewolucji społecznej. W ciągu kilku ostatnich dekad (...) burzliwe przemiany ekonomiczne (...) przyspieszyły powolną zmianę kulturową. (...) nasz kraj wkracza na nieznany teren. Większość poglądów

¹ Dr Anna Romanowicz, Instytut Etnologii i Antropologii Kulturowej na Uniwersytecie Jagiellońskim, ul. Gołębia 9, 31-007 Kraków, e-mail: anna.romanowicz@uj.edu.pl, nr ORCID: 0000-0003-2037-6438.

² Artykuł napisany na podstawie badań terenowych przeprowadzonych dzięki finansowaniu przez Narodowe Centrum Nauki nr 2017/01/X/HS6/00942. Nie powstałby bez udziału moich respondentów, którym serdecznie dziękuję.

dotyczących miłości i małżeństwa istotnych dla naszych rodziców i ich przodków, zmienia się we współczesnych czasach. [Instytucja] małżeństw aranżowanych gwałtownie się zmienia, wskaźnik rozwodów gwałtownie wzrasta, testowane i eksplorowane są nowe modele seksu i związków – queer, otwartych, kohabitacji³ (Trivedi 2014: 1–2).

Nawet jeśli obraz sytuacji zarysowany przez Irę Trivedi może wydawać się przekoloryzowany, nie ulega wątpliwości, że wskazuje on istotny trend w indyjskim społeczeństwie. Jak zauważyła Francesca Orsini, w Indiach miłość istniała „od zawsze”. Dopiero jednak niedawno zaczęto uważać ją za wystarczający powód do zawarcia związku małżeńskiego (Orsini 2007). Pomimo tego, że – według badań przeprowadzonych w 2012 roku przez NDTV⁴ – 74% Indusów preferowało małżeństwa aranżowane⁵, a według Patricii Uberoi ten odsetek wynosi aż 90% (Uberoi 2006), to jednak w stolicy kraju – Delhi 41% mieszkańców deklaruje, że zdecydowałoby się na zawarcie małżeństwa z miłości (SiliconIndia 2012). Jak zauważyli badacze, przemiany w sferze związków intymnych dotyczą przede wszystkim miejskiej klasy średniej (Prakash & Singh 2014; Netting 2010; Corwin 1977; Fuller & Narashiman 2008). To w tej klasie rozpowszechnione są również związki niesformalizowane, takie jak kohabitacja i relacje o charakterze „czysto” seksualnym (Trivedi 2014).

O ile badacze społeczni poświęcają uwagę narracjom dotyczącym miłości romantycznej i związków intymnych, o tyle prace oparte na etnograficznej obserwacji uczestniczącej, a opisujące i analizujące praktyki związane z miłością wśród miejskiej klasy średniej powstają stosunkowo rzadko. Co więcej, podział na małżeństwa aranżowane i małżeństwa z miłości nie oddaje różnorodności związków intymnych zawieranych przez przedstawicieli tej klasy społecznej. Celem niniejszego artykułu jest wypełnienie tej luki badawczej. Moje analizy mogą posłużyć do dalszych rozważań na temat dynamiki tworzenia się i funkcjonowania klas społecznych. Chociaż przyjęło się, że to małżeństwa są formą reprodukcji klasowej i mobilności społecznej, to musimy zauważyć, że inne typy związków również mogą podjąć taką rolę. Innymi słowy to, z kim się wiążemy, z kim spędzamy czas, a kogo odrzucamy jako potencjalnego partnera, wynika z naszej pozycji społecznej i na nią też wpływa. Interesuje mnie więc dynamika miłości w jej codziennym wymiarze.

³ Tłumaczenia własne.

⁴ Stacja telewizyjna.

⁵ A trzeba zauważyć, że zakłada się, iż miłość romantyczna może pojawić się z czasem także w małżeństwach aranżowanych.

W niniejszym artykule chciałabym przedstawić opracowanie części materiału zebranego w ramach wstępnych badań terenowych, które prowadziłam przy pomocy obserwacji uczestniczącej przez ponad trzy miesiące w 2018 r. Zastosowanie tej techniki pozwoliło mi nie tylko na uchwycenie narracji moich współpracowników terenowych, ale także ich codziennych zachowań. Obserwacji uczestniczącej dokonałam we wszystkich dostępnych mi sferach życia codziennego: na zakupach, podczas wspólnego gotowania, podróży, odwiedzin u rodziny i znajomych, oglądania filmów, dyskusji, plotkowania, spotkań w domach, mieszkaniach, akademikach, parkach, kawiarniach i restauracjach.

Stan badań

Jak wynika z zarysowanej powyżej problematyki, niniejszy artykuł łączy w sobie dwa główne zagadnienia: miłości romantycznej i związków intymnych, a także klas społecznych (w szczególności zaś – miejskiej klasy średniej) w Indiach. Poniżej omówię pokrótce stan dotychczasowych badań w tym zakresie.

1. Biorąc pod uwagę, że „w Indiach małżeństwo jest prawie uniwersalną [instytucją]” (Dickey 2016: 145), nie należy się dziwić, że większość literatury przedmiotu dotyczy właśnie małżeństw, a nie miłości romantycznej (De Neve 2016; Allendorf and Pandian 2016; Jeebhoy et al. 2013; Donner & Santos 2016; Verma & Sukhramani 2018; Chowdry 2007, Parry 2001). Wyjątkiem są opracowania oparte na analizie źródeł pisanych, w szczególności historycznych (Orsini 2007; Reddy 2012). Tymczasem uważa się, że miłość romantyczna jest nie tylko podstawą zawarcia związku małżeńskiego lub relacji nieformalnej, ale może także rozwinąć się w małżeństwie aranżowanym. Miłość romantyczną rozumiem tutaj jako zbiór emocji – przywiązania, fascynacji, pociągu seksualnego. Jest ona również reakcją fizjologiczną, jako że „implikuje bezpośrednie doświadczenia ciała” (Illouz 1997: 3). Niemniej jednak to doświadczenie może być różnie interpretowane, co wskazuje, że miłość jest także konstruktem społeczno-kulturowym (Hochschild 1979, 1983; Illouz 1997, 2012). Innymi słowy, to, jakie doświadczenie cielesne zinterpretujemy jako miłość, jaką rolę będzie ono odgrywało w naszym życiu, jest zarówno kwestią indywidualnego wyboru i sprawczości, jak i wpływu norm społecznych, tradycji kulturowych oraz czynników ekonomicznych i politycznych na poziomie lokalnym i globalnym (Illouz 1997, 2012; Coontz 2005; Ahmed 2014; Orsini 2007). W związku z tym, że doświadczenia i rozumienie miłości

romantycznej są tak różnorodne, konieczne są badania w różnych kontekstach społeczno-kulturowych.

2. Jak zauważył Vivek Chibber (2006), po upadku Związku Radzieckiego analiza klasowa w Azji Południowej straciła na znaczeniu. Przyczyny mniejszego zainteresowania tą dziedziną badań społecznych są wielorakie. Po pierwsze, swoje piętno odcisnęły na niej trudności teoretyczne. Najbardziej popularny na subkontynencie indyjskim nurt badań nad klasami społecznymi był utrzymany w duchu marksistowskim (Beteille 2010). Badacze marksistowskich oskarżano jednak o rzekomy redukcjonizm ekonomiczny i pomijanie dyskryminacji kastowej (Dumont 1970). Po drugie, ogłoszenie „końca historii” i dynamiczne rozprzestrzenianie się neoliberalizmu na całym świecie (Harvey 2005) wzmocniło grunt polityczno-ideologiczny zarzucenia analizy klasowej. Po trzecie wreszcie, dominacja studiów postkolonialnych i koncepcji intersekcyjnych przyczyniła się do marginalizacji badań dotyczących klas społecznych (Chibber 2006; Agarwala & Herring 2008). Za „odrodzenie” analizy klasowej na początku XXI w. przynajmniej częściowo odpowiedzialny był szum medialny, który po wprowadzeniu reform neoliberalnych⁶ otoczył indyjską klasą średnią. Leela Fernandes stwierdziła, że: „We wczesnych latach 90., w czasie euforii nad potencjałem indyjskich klas konsumenckich, w dyskursie publicznym rutynowo odnoszono się do (...) dwustumilionowej klasy średniej jako zasobu, który mógłby być automatycznie zmobilizowany do konsumpcji” (Fernandes 2006: 69).

W odpowiedzi na ten medialny szum wkrótce pojawiły się też opracowania antropologiczne i socjologiczne. Omawiano takie zagadnienia jak: formowanie się klasy średniej w czasach kolonialnych (Joshi 2010), (a)polityczne sposoby działania (Harris 2006; Fernandes 2006), jej rola w rozwoju społeczeństwa (Deshpande 1997; Romanowicz 2017); wzrastający konsumpcjonizm (Mazzarella 2003; Mathur 2010). Brakuje jednak – poza nielicznymi wyjątkami (Heitmeyer 2016; Dyson 2018; Bhandari 2017; Donner 2016; Dickey 2012) opracowania podejmującego zagadnienia codziennych praktyk społecznych związanych z miłością romantyczną wśród klasy średniej. W niniejszym artykule stosuję rozumienie klasy według Pierre’a Bourdieu. Uważał on, że klasa jest kategorią organizującą aktorów społecznych w grupy o podobnych kapitałach. Kapitał ten zaś to „zestaw faktycznie wykorzystywanych zasobów i władzy”⁷ (Bourdieu 2000: 114)⁸.

⁶ Od drugiej połowy lat 80. XX w.

⁷ O czym szczegółowo poniżej.

⁸ Zastosowanie tej perspektywy pozwala na przezwycięzenie trudności teoretycznych, które wynikałyby z przyjęcia np. perspektywy marksistowskiej (najbardziej popularnej na subkontynencie indyjskim). Trzeba też zauważyć, że wnioski Bourdieu są

Moi współpracownicy terenowi pochodzili z różnych regionów Indii (najczęściej z Maharasztry, Bengalu, Kerali i Narodowego Regionu Stołecznego⁹), wyznawali różne religie (hinduizm, buddyzm, islam) lub byli agnostykami. Należeli też do odmiennych kast. Elementem, który nas łączył, była przynależność do klasy średniej, wyznaczana na podstawie kapitału kulturowego: wyższego wykształcenia, znajomości języka angielskiego, ale także podobnych gustów, specyficznego rodzaju wrażliwości i „patrzenia na świat” czy wreszcie (samo)identyfikacji jako klasa średnia.

Formy związków intymnych – wyobrażenia

Pomimo że moi współpracownicy terenowi najczęściej określali miłość romantyczną jako uczucie, które „po prostu się zdarza”, warto głębiej zastanowić się nad znaczeniem i rozumieniem tego zjawiska. Eva Illouz przyjmuje w swoich rozważaniach dwa rodzaje miłości w sensie normatywnym: agapiczną („agapic”) i erozyczną („erosic”)¹⁰. Ta druga ma być oparta na rozumie; można wyjaśnić, dlaczego jest odczuwana, bo jej przyczyną są konkretne cechy wybranka/wybranki. Co więcej, jesteśmy tych przyczyn świadomi. Taka „miłość nie osłabia społecznego, moralnego, ekonomicznego lub psychologicznego dobrobytu jednostki; wręcz przeciwnie – umacnia go. [Taka] miłość może być dawana, odbierana lub intensyfikowana zgodnie z racjonalną oceną lub decyzją. Chociaż sama w sobie miłość erozyczna niekoniecznie jest wyrachowana lub interesowna, łatwo jest skojarzyć ją z wyobrażeniem miłości racjonalnej i interesownej, ponieważ ma [ona] kognitywne właściwości racjonalnie wywołanych emocji” (Illouz 1997: 212; tłumaczenie własne).

Natomiast miłość agapiczna jest nieracjonalna i niewytłumaczalna. Nie jest też spowodowana konkretnymi cechami ukochanego/ukochanej. Wręcz przeciwnie – kochamy tylko dlatego, że „ktoś po prostu jest”, a nie „za coś”. Co więcej, taki rodzaj miłości odczuwamy nie dlatego,

dostosowane do specyficznego kontekstu społeczno-kulturowego (Weininger 2005: 83), a więc ich weryfikacja w innych kontekstach wydaje się pożądana.

⁹ NCR (ang. National Capital Region).

¹⁰ Być może bardziej naturalne wydawałoby się tłumaczenie terminu „erosic” jako „erotyczny”. Moim zdaniem jednak to raczej termin „erotic” powinien być przetłumaczony w ten sposób. Wskazywałby on jednak na duże znaczenie elementów cielesnych i seksualnych, co w moim przekonaniu nie odzwierciedlałoby ani intencji E. Illouz, ani moich. Stąd pozostają przy terminie „erozyczny”.

że uczucie bądź związek leży w naszym interesie społecznym i emocjonalnym. Wreszcie miłość agapiczna łączy się z brakiem samokontroli i kontroli; jest spontaniczna; nie można też podjąć świadomej decyzji o tym, że zakochamy się w tej, a nie innej osobie (Illouz 1997: 211–212).

Chociaż wśród moich współpracowników terenowych dominowali zwolennicy małżeństw z miłości i związków nieformalnych, to jednak mieli oni także wyobrażenia o małżeństwach aranżowanych. Ich zdaniem w małżeństwie aranżowanym¹¹ to rodziny (rodzice, a często też inni krewni) podejmują decyzję o wyborze męża lub żony dla danej osoby. Co więcej, rodziny ustalają też warunki zawarcia małżeństwa, jeśli przewidywany jest posag lub inna forma wymiany podarunków między zainteresowanymi, wybierają miejsce uroczystości czy datę ślubu. Zarówno wtedy, gdy rodzina korzysta z usług profesjonalnych pośredników, jak i gdy poszukuje kandydatów/kandydatek wśród osób dostępnych dzięki własnym sieciom społecznym, pod uwagę brane są takie kryteria jak: wiek, wykształcenie, status materialny, religia, kasta¹², gotra¹³, wykonywany zawód (lub jego perspektywa), odcień skóry, wygląd fizyczny itd. Co ważne, te kryteria są jasno zadeklarowane w ogłoszeniu matrymonialnym opublikowanym w prasie/Internecie lub przekazywanym ustnie. W przypadku małżeństwa aranżowanego rola przyszłej panny młodej lub pana młodego ogranicza się zazwyczaj do przeglądania ofert, a jeśli rodzina wyrazi na to zgodę – kilku spotkań z kandydatem czy kandydatką. Jak zauważono, ten drugi rodzaj małżeństwa może być uważany za „aranżowanie przy pomocy sił społecznych” (Bourdieu 2000; Streib 2015) czy „wybór społeczny” (Mody 2002).

Przeciwstawną formą małżeństwa jest tzw. małżeństwo z miłości („love marriage”)¹⁴. W tym przypadku to osoby, które zawierają związek

¹¹ Perveez Mody twierdzi, że wśród hinduistów: „małżeństwo aranżowane jest rytuałem religijnym, uświęconym i potwierdzonym przez boga, z darem miłości od momentu zawarcia związku małżeńskiego. Oczekuje się, że miłość pomiędzy mężem i żoną będzie wzrastać w miarę, jak rozwija się relacja, a opiera się [ona] na wyobrażeniu poświęcenia i oddania zarówno dla boga, jak i siebie nawzajem” (Mody 2002: 225; tłumaczenie własne). Moi współpracownicy terenowi nie postrzegali jednak małżeństwa aranżowanego w ten sposób.

¹² W przypadku religii praktykujących podział kastowy.

¹³ Odpowiednik rodu u hinduistów.

¹⁴ P. Mody twierdzi, że taki rodzaj małżeństwa wiąże się ze stygmatyzacją – uważa się go za „zepsute”, „złe”, a wręcz niedopuszczalne. Moje badania terenowe nie potwierdziły jednak jej wniosków. Wręcz przeciwnie, wśród moich współpracowników terenowych małżeństwo z miłości było preferowaną formą związku – w większości, i w więk-

małżeński, podejmują decyzję o ślubie. Możemy więc mówić o wyborze indywidualnym – opierającym się na dopasowaniu jednostek, a nie społeczności (Mody 2002). Rodziny nie angażują się aktywnie w poszukiwania, nie ustalają też warunków ślubu (takich jak posag i jego wielkość). Partnera można wybrać z grona osób dostępnych dzięki sieciom społecznym, a także dzięki portalom czy aplikacjom randkowym. Te ostatnie różnią się od portali i biur matrymonialnych tym, że celem osób, które z nich korzystają, nie musi być zawarcie związku małżeńskiego. Partnerzy mogą bez ograniczeń spotykać się ze sobą przed ślubem, a nawet wspólnie zamieszkiwać. Inną grupą związków intymnych są związki niesformalizowane, tj. takie, w których para nie decyduje się na zawarcie małżeństwa¹⁵. W tych przypadkach rodzina również nie uczestniczy w wyborze partnera, który wybierany jest – podobnie jak w przypadku małżeństw z miłości – spośród osób dostępnych dzięki sieciom społecznym lub z pomocą portalu lub aplikacji randkowej. Mowa tu o takich formach związków, jak kohabitacja („living in”), „spotykanie się” („dating”). Występują również relacje o charakterze przede wszystkim seksualnym, takie jak „friends with benefits” czy „one-night stands”. Jak pokazała Henrike Donner (i jak wynika z moich badań terenowych), pomiędzy małżeństwem aranżowanym a małżeństwem z wyboru (miłości) jest wiele wariantów „pośrednich” (Donner 2016; Dickey 2012).

Uważa się, że w porównaniu z małżeństwem aranżowanym zarówno małżeństwo z miłości, jak i pozostałe formy związków intymnych różnią się kilkoma elementami. Po pierwsze, będzie to stopień zaangażowania rodziny w wybór partnera dla danej osoby. W odniesieniu do małżeństwa aranżowanego to zaangażowanie jest największe, zmniejsza się ono w przypadku pozostałych form związków intymnych. W relacje typu „one-night stands” i „friends with benefits” rodzina najczęściej nie jest wtajemniczana. Jeśli zaś chodzi o pozostałe wymienione tu formy związków, może dojść – choć nie musi – do poszukiwania akceptacji rodziny. W tym pierwszym przypadku partner/partnerka jest przedstawiany rodzinie wybranki/wybranka niekoniecznie jako osoba, z którą pozostaje się w związku, ale jako przyjaciel czy przyjaciółka, z nadzieją, że rodzina wyrazi w końcu zgodę na zawarcie małżeństwa lub związku nieformalnego. W drugim przypadku pomimo tego, że partner/partnerka

zości przypadków nie wiązało się jednak ze sprzeciwem rodziny, o ile dana osoba nie znajdowała się jeszcze w wieku, w którym „wypadało” sformalizować związek.

¹⁵ Oczywiście wiele małżeństw z miłości poprzedzonych jest niesformalizowanym związkiem.

zostają przedstawieni rodzinie jako przyjaciele, celem jest nie tyle uzyskanie akceptacji, ile po prostu nawiązanie znajomości. Akceptacja nie jest więc celem samym w sobie, ale zdarza się niejako „przy okazji”. Trzeba jednak zaznaczyć, że jej uzyskanie nie jest warunkiem koniecznym do kontynuowania czy sformalizowania związku¹⁶. Ten ostatni może być kontynuowany i/lub sformalizowany bez zaangażowania rodzin. W większości przypadków, na które napotkałam w trakcie swoich badań terenowych, przedstawienie rodzinie wiązało się z deklarowanym stopniem zaangażowania partnerów (im większe zaangażowanie, tym większe prawdopodobieństwo, że partner/partnerka zostanie przedstawiony rodzinie), ale także z oceną ewentualnej reakcji rodziny (jeśli zakładano, że ta reakcja będzie negatywna, opóźniano moment przedstawienia wybranka/wybranki lub rezygnowano z niego).

Po drugie, opisane formy związków różnią się też deklarowanymi kryteriami, na podstawie których dokonywany jest wybór partnera. Jak wspomniałam, w małżeństwach aranżowanych zainteresowane rodziny deklarują, że biorą pod uwagę wiek, wykształcenie, status materialny, religię, kastę (jeśli jest dostępna), gotrę (w przypadku hinduistów), wykonywany zawód (lub jego perspektywę), odcień skóry, wygląd fizyczny etc. W odniesieniu do pozostałych form związków intymnych takim deklarowanym kryterium jest miłość romantyczna (małżeństwo z miłości, kohabitacja, partnerstwo, randkowanie) lub jej brak („friends with benefits” i „one-night stands”). Miłość romantyczna – jak deklarują uczestnicy moich badań – po prostu „zdarza się” bądź nie. Cechy partnera, które sprawiają, że miłość jest (lub nie) deklarowana, mogą być, choć rzadko są, poddawane refleksji. Ta refleksja przychodzi jednak dopiero po „momencie zakochania”. Jest też raczej opisem pozytywnych lub negatywnych (ale akceptowalnych) cech (potencjalnej/potencjalnego) partnera/partnerki, ale nie jest traktowana jako skalkulowane powody zawarcia związku (jak w przypadku małżeństw aranżowanych). Nie oznacza to oczywiście, że miłość romantyczna nie może pojawić się w małżeństwie aranżowanym (moi rozmówcy określali takie związki mianem „arranged cum love marriages”), zarówno przed, jak i po ślubie. Również w przypadku pozostałych form związków miłość romantyczna nie zawsze będzie deklarowanym powodem wejścia w taki związek i trwania w nim, nie zawsze też będą towarzyszyć jej inne uczucia, takie jak przyjaźń czy zaufanie. Niemniej jednak to deklarowana miłość romantyczna jest powodem, dla którego moi współpracownicy terenowi zdecydowali się na zawarcie związku i trwanie w nim

¹⁶ Takie związki nazywa się „love-cum-arranged marriages”.

lub też jego ograniczenie do sfery przede wszystkim seksualnej. Analiza deklaracji moich współpracowników terenowych na temat rozumienia związków intymnych wskazuje więc na to, że małżeństwa aranżowane są postrzegane jako związki oparte na miłości erozycznej (powody ich zawarcia są bowiem poddawane przemyśleniom i kalkulacjom).

Podobnie jak Eva Illouz, uznają te dwie kategorie miłości za pomocne w wyjaśnieniu, czym jest miłość i w jaki sposób jest rozumiana czy postrzegana, chociaż miłość agapiczna i erozyczna nie występują w "czystej" i łatwej do określenia formie. W praktyce społecznej (por. Illouz 1997) obie te formy przeplatają się, a rezultatem jest raczej forma pośrednia. Po pierwsze, cechy osoby, względem której moi rozmówcy deklarowali odczuwanie miłości romantycznej, tylko sporadycznie były poddawane refleksji (sama refleksja wskazywałaby na miłość erozyczną). Jeśli już tak było, to cechy te mogły być przyczyną zakochania, ale nie zawarcia związku (to jest: „kocham go/ją, bo” lub „kocham go/ją, a poza tym on/ona jest...”, a nie „jestem z nim/nią w związku, bo...”). Zdolność do wymienienia pozytywnych i negatywnych cech partnera/partnerki pojawiała się raczej już po fakcie „zakochania”. Trudno więc mówić tutaj o miłości świadomie skalkulowanej lub świadomie nakierowanej na umocnienie czy też reprodukcję własnej pozycji społecznej, albo o „społecznym wyborze” (jak w przypadku małżeństw aranżowanych). Po drugie, deklarowane uczucie nie tylko nie poddawało się świadomym kalkulacjom czy dogłębnym refleksjom, ale także było poza kontrolą moich rozmówców. Opisywali je jako obezwładniające, „zdarzało się” i „kończyło” niezależnie od ich woli – podobnie jak w miłości agapicznej. Można więc stwierdzić, że o ile miłość romantyczna deklarowana przez moich współpracowników terenowych była formą pośrednią pomiędzy miłością agapiczną a erozyczną, o tyle małżeństwa aranżowane, a szczególnie „arranged-cum-love-marriages”, przynależałyby do formy miłości erozycznej.

Formy związków intymnych – praktyki społeczne

Taki wniosek byłby uprawniony, gdyby wziąć pod uwagę tylko deklaracje moich rozmówców. Niemniej jednak obserwacja uczestnicząca, pozwalająca na uchwycenie nie tylko deklaracji, ale też zachowań uczestników badań, potwierdziła wyraźnie, że w praktyce społecznej podział na miłość erozyczną i agapiczną rozmywa się. Przykładem może

być tutaj historia znajomej pary. Anika¹⁷ (wykształcenie wyższe; na co dzień zajmuje się domem i wychowaniem dzieci) i Aditya (pracuje w sektorze organizacji pozarządowych; wykształcenie wyższe) poznali się „na odległość”. On przebywał wtedy w Stanach Zjednoczonych, a ona w Indiach. Wspólna koleżanka zasugerowała, że powinni ze sobą porozmawiać. W jaki sposób? Zaczęli do siebie wysyłać maile, początkowo kilka razy w tygodniu, potem już codziennie. Po dwóch latach zobaczyli się po raz pierwszy – Aditya przyjechał do Kalkuty, gdzie właśnie przebywała Anika. Spędzili ze sobą kilka godzin, a na zakończenie spotkania on dotknął jej dłoni. Po dwóch miesiącach przyjechał znowu – tym razem się oświadczyć. Ślub odbył się po tych dwóch spotkaniach „na żywo”, pomimo początkowego sprzeciwu matki pana młodego (Anika pochodziła z niższej kasty). Anika i Aditya są razem od 15 lat. Nie mieszkają z rodzicami, ale ci – zarówno ze strony męża, jak i żony – często ich odwiedzają. Anika i Aditya określają swój związek jako małżeństwo z miłości. Ich droga dochodzenia do niej jest interesująca. Przed ślubem widzieli się tylko dwa razy, nie doszło też między nimi do zbliżenia fizycznego (poza dotknięciem dłoni). Skorzystali z pomocy pośrednika, koleżanki, która zasugerowała, że pasowaliby do siebie. Te cechy ich związku kojarzą się z „tradycyjnym” małżeństwem aranżowanym (a więc wskazują na miłość erozyczną). Jednakże doprowadzili do ślubu pomimo sprzeciwu rodziny i podkreślają, że łączy ich miłość, która rozpoczęła się przed ślubem i której nie mogli kontrolować (miłość agapiczna). Ich małżeństwo jest więc bardzo ciekawą hybrydą łączącą elementy małżeństwa z miłości i małżeństwa aranżowanego.

Kolejny związek, pomimo tego, że – jak deklarują zainteresowani – został zawarty z miłości, ma w sobie cechy związku aranżowanego. Riya poznała Syeda pięć lat temu na uniwersytecie, na którym obydwójce studiowali. Właściwie to on ją „wypatrzył”. Patrzył przez rok, aż poprosił wspólną znajomą (wykorzystanie pośrednika, podobnie jak w małżeństwie aranżowanym), żeby przekazała Riya zaproszenie na wspólną kawę. Dziewczyna długo odmawiała. Tłumaczyła mi później: „No, może miałam coś przeciwko temu, że on jest muzułmaninem... Wiesz przecież, jaka jest moja rodzina... [Pochodzę z wyższej kasty], uważają, że muzułmanie śmierdzą... No na tej kawie w sumie spojrzałam na niego z innej strony”. Nadal jednak nie była przekonana, że chce związku. On jednak nie ustępował. Spotkali się kilkakrotnie, grali w szachy i rozmawiali do późnej nocy. Jak opowiada Riya: „Po tygodniu wylądowaliśmy

¹⁷ Dla zachowania prywatności imiona współpracowników terenowych, a także wszystkie inne szczegóły, które ułatwiłyby ich identyfikację, zostały zmienione.

w łóżku, ale zgodziłam się z nim przespać dopiero, jak mi się oświadczył. Wiesz, jacy są faceci, nic tylko chcą cię wykorzystać. A ja po prostu chcę miłości”. Po wspólnej nocy Syed musiał wrócić do domu rodzinnego w innym mieście (skończył już studia, po których zaczął prowadzić rodzinny biznes). Riye od tej pory odwiedził pięć razy. Planują ślub, ale ze względu na inne wyznanie religijne boją się reakcji rodziców. Chociaż spotykają się rzadko, Riya jest pewna miłości Syeda. Nie tylko jest z nią w codziennym kontakcie telefonicznym, ale też (a być może przede wszystkim) jego młodszy brat codziennie jej asystuje. To Hussain zna jej największe sekrety, chodzi z nią do lekarza, pomaga załatwić sprawy urzędowe, dobrze zna jej problemy w pracy i upewnia się, czy bezpiecznie dotarła do domu. Tak więc można stwierdzić, że związek Riyy i Sayeda rozpoczął się z powodu miłości agapicznej, jednak inne cechy wskazują na miłość erozyczną.

Po pierwsze, powszechne jest przekonanie, że w małżeństwach aranżowanych seks jest dozwolony dopiero po ślubie, z kolei małżeństwa z miłości nie są tak restrykcyjne. Sprzeciw Riyy dotyczący zbliżenia fizycznego przed oświadczeniami jest ciekawą kombinacją tych dwóch perspektyw. Nie oznacza to oczywiście, że podobne „ultimatum” nie występuje w innych społeczeństwach czy typach związków, niemniej jednak przytoczona historia pokazuje jasno, że stawianie ograniczeń tego typu jest tutaj nie tyle wynikiem bezpośredniego nacisku rodziny, ile raczej świadomym postępowaniem kobiety, która w ten sposób wykorzystuje swoją sprawczość. Po drugie, nieustanna pomoc brata Syeda, Hussaina, dla Riyy jest oczywiście podyktowana względami geograficznymi – obydwoje mieszkają w tym samym mieście. Opieka ta daje jej też poczucie bezpieczeństwa w związku. Pomimo tego, że Syeda widuje rzadko, a miasta, w których mieszkają, są oddalone o cztery godziny drogi, Riya twierdzi, że „nigdy nie spotkała takiego mężczyzny” i że „jest pewna jego miłości”. To, że brat Syeda asystuje jej w codziennych sprawach, jest bowiem wyrazem akceptacji Riyy w rodzinie rozszerzonej. Nie tylko relacja pomiędzy partnerami w związku ma znaczenie – uruchamiany jest także cały szereg innych relacji; właśnie to „uruchomienie” legitymizuje związek w sferze publicznej.

Jak wskazują inne przykłady z moich badań, rolę „pomocnika” kobiety będącej w związku (zarówno sformalizowanym, jak i niesformalizowanym) niekoniecznie musi pełnić członek rodziny. Może to być także przyjaciel mężczyzny, szczególnie jeśli jest to osoba znana od lat. W tym ostatnim kontekście funkcja pełniona przez przyjaciela jest właściwie taka sama, „rozszerza” się tylko definicja samej... rodziny rozszerzonej. Jak zauważyła Eva Illouz, w społeczeństwach zachodnich osoby

pozostające w związkach przyjmują na siebie wiele zobowiązań: spełniania potrzeb emocjonalnych, ekonomicznych, organizacyjnych itd. Para ma być dla siebie „całym światem”, co wywiera nacisk na partnerów i niekoniecznie sprzyja trwałości związku (Illouz 2012). Z kolei z moich badań wynika, że w kontekście indyjskim wiele z tych funkcji jest spełnianych właśnie przez członków rodziny lub przyjaciół. Instytucja „pomocnika” wpisuje się w ten trend. Biorąc pod uwagę liczbę zobowiązań, które przyjmują na siebie niektórzy mężczyźni jako pomocnicy (np. wypożyczenie książek z biblioteki, pełnienie funkcji szofera, kilkugodzinne codzienne rozmowy) w znanych mi związkach w Indiach, można mniemać, że instytucja „pomocnika” wydaje się bardzo racjonalnym rozwiązaniem. Kobiety w znanych mi związkach również biorą na siebie wiele obowiązków: to one są zazwyczaj odpowiedzialne za to, jak wygląda mieszkanie partnera (nawet jeśli nie mieszkają razem), za pilnowanie pór posiłków i gotowanie czy za inne prace domowe. Jednak także one mogą wykorzystać pomoc rodziny i przyjaciół czy powołać się na dyskurs feministyczny i poprosić partnera o wsparcie w pracach domowych¹⁸. Trzeba jednak zauważyć, że naciskom rodziny na zamążpójście najczęściej poddawane są kobiety, natomiast mężczyźni zdają się mieć większą swobodę w stosunku do tego, kiedy i czy zdecydują się wejść w związek małżeński.

Wnioski

Przytoczone tu historie ukazują wachlarz relacji heteroseksualnych wśród moich współpracowników terenowych, członków miejskiej klasy średniej w indyjskiej metropolii. W pierwszej części artykułu przedstawiłam ich deklaracje – na podstawie narracji zrekonstruowałam postrzeganie związków intymnych. Z analizy wynika, że moi współpracownicy znają małżeństwa aranżowane, a także małżeństwa z miłości i związki nieformalne. Te pierwsze opierały się na racjonalnym wyborze i poddawane były kontroli rodzin i samych zainteresowanych, co sytuuje je w ramach miłości erozycznej. Natomiast cechą charakterystyczną małżeństw z miłości i związków nieformalnych¹⁹ jest deklaracja miłości romantycznej o charakterze agapicznym – spontanicznej, nieskalkulowanej i niepoddającej się kontroli.

¹⁸ Takie rozwiązanie obserwuję najczęściej.

¹⁹ W przypadku „one-night stands” i relacji typu „friends with benefits” miłość romantyczna – a właściwie jej brak – również jest kategorią organizującą.

Zastosowanie techniki obserwacji uczestniczącej pozwoliło wyjść poza te – dosyć sztywne – ramy podziału. W szczególności obserwacja zachowań, codziennych praktyk moich współpracowników terenowych otworzyła możliwości pogłębienia analizy i ukazała, że elementy miłości erozycznej przenikają relacje oparte na deklarowanej miłości agapicznej (tj. małżeństwa z miłości i związki nieformalne), natomiast elementy miłości agapicznej przenikają relacje oparte na deklarowanej miłości erozycznej (tj. małżeństwa aranżowane). Innymi słowy, uczestnicy moich badań tworzą „hybrydy” małżeństw aranżowanych i małżeństw z miłości, a nawet związków z miłości i małżeństw aranżowanych. Te praktyki codzienności opisałam w drugiej części artykułu. Analiza dynamiki miłości romantycznej w kontekście nacisków rodzinno-społecznych oraz sił społeczno-kulturowych, które na nią wpływają, wymaga z pewnością dalszych badań, niemniej jednak już teraz zarysowują się pewne strategie i taktyki lawirowania pomiędzy tym, co akceptowalne i nieakceptowalne w ramach danej grupy społecznej, a nawet różnice w podejściu do miłości czy wymagań związanych z relacją intymną ze względu na płeć kulturową.

Biorąc pod uwagę, że różnice pomiędzy małżeństwami aranżowanymi a związkami opartymi na deklarowanej miłości romantycznej wydają się niewielkie, warto postawić pytanie o przyczyny niezgodności deklaracji moich współpracowników terenowych z praktykowanymi przez nich formami związków intymnych. Szczególnie że – jak zauważył P. Bourdieu (2000) – miłość romantyczna jest zawołowanym sposobem wyboru partnera – pod pozorem niekontrolowanego uczucia ludzie dobierają się w pary na podstawie podobieństw kapitału kulturowego (por. Streib 2015,). Podczas moich badań wielokrotnie słyszałam przedstawicieli klasy średniej deklarujących, że związki oparte na miłości romantycznej oraz realizacji potrzeb seksualnych to formy świadczące o „byciu nowoczesnym”. Ich zdaniem osoby, które zawierają małżeństwa aranżowane, są zacofane, podporządkowują własne potrzeby żądaniom i oczekiwaniom rodziny, tym samym nie realizują wizji indywidualnego szczęścia. Po pierwsze, występowanie wśród uczestników moich badań takich opinii wskazuje na to, że miłość romantyczna może być traktowana jako jedna z form dystynkcji (Bourdieu 2000): osoby z klasy niższej na podstawie formy związków heteroseksualnych, które zawierają, uważane są za nienowoczesne i zacofane. Po drugie, wskazuje też na wykorzystywanie miłości romantycznej do budowania poczucia tożsamości członka klasy średniej jako osoby „nowoczesnej”.

Literatura

- Agarwala R., Herring R.J., 2008, *Introduction – Restoring Agency to Class: Puzzles from South Asia* [w:] *Whatever Happened to the Class? Reflections from South Asia*, red. R. Agarwala, R. Herring, Lexington Books, Londyn.
- Ahmed S., 2015, *The cultural politics of emotion*, Routledge Taylor & Francis Group, New York.
- Allendorf K., Pandian R.K., 2016, *The Decline of Arranged Marriage? Marital Change and Continuity in India: The Decline of Arranged Marriage?*, "Population and Development Review" 42 (3).
- Beteille A., 2010, *Marxism and Class Analysis*, Oxford University Press, New Delhi.
- Bhandari P., Titzmann F.M., 2017, *Pre-marital Relationships and the Family in Modern India*, "South Asia Multidisciplinary Academic Journal" (16).
- Bourdieu P., 2000, *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*. Reprint 1984 ed. Cambridge, Mass, Harvard University Press.
- Chibber V., 2006, *On the Decline of Class Analysis in South Asian Studies*, "Critical Asian Studies" 38 (4).
- Chowdry P., 2007, *Contentious Marriages, Eloping Couples. Gender, Caste, and Patriarchy in Northern India*, Oxford University Press, New Delhi.
- Coontz S., 2006, *Marriage, a history: how love conquered marriage*, Penguin Books, New York.
- Corwin L.A., 1977, *Caste, Class and the Love-Marriage: Social Change in India*, "Journal of Marriage and the Family" 39 (November).
- De Neve G., 2016, *The Economies of Love: Love Marriage, Kin Support, and Aspiration in a South Indian Garment City*, "Modern Asian Studies" 50 (04).
- Deshpande S., 1997, *From Development to Adjustment: Economic Ideologies, the Middle Class and 50 Years of Independence*, "Review of Development and Change", vol. 2, no. 2.
- Dickey S., 2012, *The pleasures and anxieties of being in the middle: emerging middle-class identities in urban South India*, "Modern Asian Studies" 46(3), www.jstor.org/stable/41478324.
- Dickey S., 2016, *Living Class in Urban India*, Ranikhet: Permanent Black.
- Donner H., 2011, *Being Middle-Class in India: A Way of Life*, London, Routledge.
- Donne, H., 2016, *Doing it our way: love and marriage in Kolkata middle-class families*, "Modern Asian Studies" 50(4).
- Donner H., Santos G., 2016, *Love, Marriage, and Intimate Citizenship in Contemporary China and India: An Introduction*, "Modern Asian Studies" 50 (04).
- Dumont L., 1970, *Homo Hierarchicus: The Caste System and Its Implications*, Chicago: University of Chicago Press.
- Dyson J., 2018, *Love Actually: Youth Mediators and Advisors in North India*, "Annals of the American Association of Geographers", vol. 108 (4).
- Fernandes L., 2006, *India's New Middle Class Democratic Politics in Era of Economic Reform*. Minneapolis, Minn, University of Minnesota Press.
- Fuller C.J., Narashiman H., 2008, *Companionate Marriage in India: The Changing Marriage System in a Middle-Class Brahman Subcaste*, "Journal of the Royal Anthropological Institute" 14.
- Grover S., 2011, *Purani aur nai Shaadi: Separation, Divorce, and Remarriage in the Lives of the Urban Poor in New Delhi*, "Asian Journal of Women's Studies", vol. 17 (1).

- Harris J., 2006, *Middle-Class Activism and the Politics of the Informal Working Class*, "Critical Asian Studies" 38.
- Harvey D., 2005, *A Brief History of Neoliberalism*, Oxford, Oxford University Press.
- Heitmeyer C., 2016, *Intimate Transgressions and Communalist Narratives: Inter-religious Romance in a Divided Gujarat*, "Modern Asian Studies", vol. 50 (04).
- Hochschild, A.R., 1979, *Emotion Work, Feeling Rules, and Social Structure*, "American Journal of Sociology" 85 (3).
- Illouz E., 1997, *Consuming the Romantic Utopia. Love and the Cultural Contradictions of Capitalism*, University of California Press, Berkeley, Los Angeles, Londyn.
- Illouz E., 2012, *Why Love Hurts? A Sociological Explanation*, Malden, Mass., Polity Press.
- Jejeebhoy S.J., Santhya, K.G., Acharya R., Prakash R., 2013, *Marriage-related Decision-making and Young Women's Martial Relations and Agency: Evidence from India*, "Asian Population Studies", 9 (1).
- Joshi S., 2010, *Fractured Modernity: Making of a Middle Class in Colonial North India*, New Delhi, Oxford University Press.
- Mathur N., 2010, *Shopping Malls, Credit Cards and Global Brands: Consumer Culture and Lifestyle of India's New Middle Class*, "South Asia Research" 30.
- Mazzarella W., 2003, *Shoveling Smoke: Advertising and Globalization in Contemporary India*. Durham, Duke University Press.
- Mody P., 2002, *Love and the Law: Love-marriage in Delhi*, "Modern Asian Studies", vol. 36 no. 1.
- Netting N. S., 2010, *Marital Ideoscapes in 21st-Century India: Creative Combinations of Love and Responsibility*, "Journal of Family Issues" 31 (6).
- Orsini F. (red.), 2007, *Love in South Asia. A Cultural History*, New Delhi: Cambridge University Press India.
- Parry J.P., 2001, *Ankalu's Errant Wife: Sex, Marriage and Industry in Contemporary Chhattisgarh*, "Modern Asian Studies" 35 (4).
- Prakash R., Singh A., 2014, *Who Marries Whom? Changing Mate Selection Preferences in Urban India and Emerging Implications on Social Institutions*, "Population Research and Policy Review" 33 (2).
- Reddy W.M., 2012, *The Making of Romantic Love Longing and Sexuality in Europe, South Asia, and Japan, 900–1200 CE*, Chicago and London, The University of Chicago Press.
- Romanowicz A., 2018, *Unintended revolution. Middle class, development, and non-governmental organizations*, Uniwersytet Jagielloński, Kraków.
- SiliconIndia, 2012, *Arranged Marriages Wins a Battle Over Love Marriages*, <https://www.siliconindia.com/news/general/Arranged-Marriages-Wins-a-Battle-Over-Love-Marriages-nid-127898-cid-1.html>.
- Streib J., 2015, *The Power of the Past. Understanding Cross-Class Marriages*, Oxford, Oxford University Press.
- Trivedi I., 2014, *India in Love. Marriage and Sexuality in the 21st Century*, New Delhi, Aleph.
- Uberoi P., 2006, *Freedom and Destiny: Gender, Family, and Popular Culture in India*, Oxford, Oxford University Press.
- Verma S., Sukhramani N., 2018, *Interfaith Marriages and Negotiated Spaces*, "Society and Culture in South Asia" 4 (1).
- Weininger E.B., 2005, *Foundations of Pierre Bourdieu's Class Analysis [w:] Approaches to Class Analysis*, red. E.O. Wright, Cambridge University Press, Nowy Jork.

**Practices of love and intimate relationships among India urban middle class.
Between agapic and erosic love**

Abstract

Arranged marriages are the most common (and perceived as traditional) form of formalized heterosexual relationships in India. However, interest in relationships based on romantic love – especially among urban middle class – is increasing. The goal of the article is to present various practices related to romantic love, which cannot be inscribed in a rigid division for arranged and love marriages; to present everyday strategies and tactics, as they are being practiced by my research participants in context of sociocultural changes. The article is based on information gathered in ethnographic fieldwork (with a technique of participant observation) in Delhi.

Key words: romantic love, heterosexual relationships, metropolis, ethnography, anthropology

Ryszard Ficek¹

A Realism of Survival: Stefan Wyszyński and the Post-War Political Transformation of Poland (1945–1956)

Abstract

The above article analyzes the socio-political thought and pastoral ministry of Stefan Wyszyński in the context of the Polish state's post-war political transformation. The author's interpretation of the source materials is intended to present the endeavor of Wyszyński in the complicated process of post-war political changes taking place in Poland at that time. The exploration of the above research will be based on analyzing source texts by the historical method consisting of historical facts and their reinterpretation by the inductive-deductive approach. Therefore, the above article's fundamental goal is to present the country's post-war socio-political situation and the Catholic Church's strategy in Poland, undertaken by Wyszyński. Presenting the significant influence of Stefan Wyszyński, who, on behalf of the Church in Poland, commenced to call on clergy to recognize and respect state authority, to cooperate in the reconstruction of the country, and to support all efforts to strengthen peace and mutual cooperation, will allow for a more comprehensive understanding of the complex relations between the Church and the communist state in the period of the post-war political transformation of Poland.

Key words: Cardinal Stefan Wyszyński, the People's Republic of Poland, the Catholic Church, political transformation, communist ideology, personalism.

1. Introduction

After World War II, Poland's geopolitical position changed significantly compared to the interwar period. The change of state borders, the deportation of people from the Eastern Borderlands of the

¹ Rev. Ryszard Ficek, S.T.D., Ph.D. — priest of the diocese of Rockville Center/NY, the moral theologian and political scientist, e-mail: rficek@optonline.net, nr ORCID: 0000-0001-5238-6767.

Second Polish Republic to the former German territories granted by the Soviet Union and Western Allies (Warmia, Pomerania, Western Lands with Lower Silesia), the seizure of power by activists from the Polish Workers' Party supported by the Soviet communists and Józef Stalin himself were a harbinger of a new order that was gradually taking shape in Poland. In other words, Poland was becoming a communist country.

For the communists, the main enemy, apart from the independent underground military groups, was above all the Catholic Church. To fight it, the Polish Workers' Party, transformed in December 1948 into the Polish United Workers' Party, used the structures of state administration – initially the Ministry of Public Administration, and later the Office for Religious Affairs and the repression apparatus established in 1950, which, despite several transformations, Renaming and internal structure changes remained the primary tool for deconstructing, combating and destroying the Catholic Church, its structures, property, activities, and pastors. The decision-making center of all communist actions against the Catholic Church was a staff member of the Central Committee of the Polish Workers' Party/Polish United Workers' Party, known as the “Commission for the Clergy.” The communists, who sought to seize power in Poland, did not hide that it would be a secular state with Marxist-Leninist ideology modeled on the Soviet Union. Such a model of the state excluded the public activity of religious organizations, associations, and societies – especially the Catholic Church, membership of which included the vast majority of the inhabitants of the Second Republic of Poland – the existence of Catholic kindergartens, primary schools, vocational schools, high schools, and universities, theological faculties at universities, days off work and study during holidays participation of clergy and religious in public life, during official meetings with representatives of state authorities (Fijałkowska 1999: 8–10; Łatka, Marecki 2017: 37–41, 44–45).

In this context, many conservative observers of the post-war political scene in Poland, together with Wyszynski, were afraid that another perilous era could come. They were anxious about the perspective of *modus vivendi*: dangerous cooperation between the communist state and the Catholic Church (Żaryn 1998: 199). After the end of the war, many representatives of independence and conservative circles hoped that the post-war balance of power in Europe based on the provisions of the Teheran (1943), Yalta (February 1945), and Potsdam Conferences (July-August 1945), which led to the division of Europe into two zones of political influence, would not last long. The conflict between the West and the Soviet Union was expected to escalate and,

consequently, even lead to the outbreak of World War III. However, Stefan Wyszyński became the Primate when it was already known that communism would not be just a short episode in Poland's history. Moreover, fewer and fewer Poles believed that Western powers' intervention would liberate Poland from the sphere of Soviet influence (Łatka 2013: 201–211).

Nevertheless, Wyszyński, as well as Primate August Hlond, thought about settling relations with the communist state. Therefore, during Hlond's lifetime in 1948, the idea of establishing a church-government commission to solve the joint problems on the church-state line had been formed. Still, it was implemented a year later by Wyszyński. The common concept of both Primates was the conviction underlying that the Church, by her very essence, was sent to preach the Gospel to people living in all systems and under all socio-political conditions (Bączek 2001: 59).

2. Marxist-Leninist Ideology from the perspective of Stefan Wyszyński's Personalistic Socio-Political Thought

From what Wyszyński wrote about communism before the war, as well as what he said about its essence right after the war, it was clear that he would be a fervent opponent (Wyszyński 1937: 466–478; Nitecki 1982: 62–65). However, the dispute he had had with the communist authorities was not political but ideological. After all, at stake was the safety of millions of Catholics and respect for their rights. Nevertheless, this entire idea had been seen differently by the communist authorities, for whom anyone who opposed socialism, as well as its principles, was a class opponent and a political enemy who should be eliminated. The seriousness of the situation was evidenced by the fate of Wyszyński's contemporary representatives of the Catholic Church in the Eastern Block: Josef Beran (Archbishop of Prague), Cardinal Aloysius Viktor Stepinac, Primate of Croatia, or Cardinal József Mindszenty, Primate of Hungary (Kaczmarek 2002: 30–33; 42–49; Neja 2003: 239–242).

On the other hand, as a realist, Wyszyński, brought up in respect for the state and following the social teaching of the Church, accepted the new post-war form of state life of the Polish nation. Thus, he did not condemn the post-war changes in the socio-economic structure of the country directly. On the contrary, he believed that "Catholics have no reason to defend capitalism based on 'extreme egoism' and causing a lot of social harm" (Wyszyński 1990b: 991). Moreover, he thought that the

reconstruction of the pre-war social structure was necessary (Łatka 2013: 201–211). “In Poland, there was no lack of social forces – both among clergy as well as laity – who were spiritually prepared to rebuild the system. If not for atheism, which often takes on the dimensions of religious struggle, Polish society, with its cultural, historical democratism, would be the most thankful field of work for a stable government” (Wyszyński 1982b: 23–24).

As Wyszyński pointed out, the most severe problem of Marxist-Leninist ideology was its “bizarre anthropology.” In particular, Communists have developed a very “peculiar” concept of the human person (Wyszyński 1993: 46–47). Unlike traditional philosophical concepts, Marxism did not consistently refer to one vision of a human being, but it had tried to reconcile different, often incoherent, ideas about the human being. From this point of view, Marxist anthropology bears the mark of syncretism, which seems to be its main disadvantage (Albert, Hahnel 1981: 68–85; Безансон 1998: 47–58).

As a result, it is accused of Marxist tribalism and a collective vision of a society, which has very negative consequences for understanding the individual’s role in socio-political life. In other words, according to this system, the individual is “nothing” or “nobody,” while the social group is “everything.” In this sense, no other ideology than Marxism carries such a comprehensive picture of universal history, forms such a detailed outline of the past, nor demands such resolute action on its behalf. Besides, no other ideology is as mythological and myth-making as Marxism-Leninism. Moreover, no other ideology wants to rule so over the entire social reality (Wyszyński 1993: 93).

It is no wonder then that Wyszyński opposed the Marxist-Leninist materialistic ideology and considered it the greatest threat to Christianity. Moreover, materialism rejects any spiritual dimension in social life (ibid.: 46–47). Thus, it is a progressive deviation from the supernatural, spiritual, and religious realm that only recognizes a reality that can be grasped by sensual experience. Therefore, Wyszyński accused this materialistic ideology of blinding people, detachment from spiritual values, and eventually separating from the supernatural and eternal realm (ibid.: 47).

It is incredibly decisive in the face of totalitarian systems, which, in the name of man, undertook a fight with God. Only such a vision of man and society, which has its roots in God who is Love, can save a man and give back meaning to life and activities. In Christianity, the human person, as the integral unity of matter and spirit, utters her attitude to the world. It is expressed in multiple and complicated relationships with the surrounding social reality. However, none of them can satisfy the

complex and diverse needs of man, as soon as the right reference to another human being as an individual and community. This openness determines the potentiality of human existence, as well as the abilities and possibilities of his development, transcendence, and improvement (Wyszyński 1990c: 576).

3. Towards New Challenges

During the communist “enslavement,” Primate Wyszyński was aware of the seriousness of the Polish state’s situation. Over time, this realism became a kind of “political doctrine” of the Church, consistently implemented throughout the entire period of the People’s Republic of Poland. The above doctrine emphasized that the Church should not fight against the state as an institution but against its fundamental ideological assumptions and suppositions (Ficek 2020a: 282–286; Łatka 2020: 203–218). Therefore, Wyszyński, when he took the Office of the Primate, did not intend to act as the leader of the political opposition fighting against the communist state. The Primate was even irritated when – sometimes – he was called an *inter-rex*. It applied to the First Polish-Lithuanian Commonwealth (1454–1795), where, during the “interregnum,” the “*inter-rex*” had to take the lead over the nation. Nevertheless, with time – perhaps even against himself – the Primate became an authentic *inter-rex*: the only recognized authority in the Republic.

Therefore, Primate Wyszyński, as the leader of the Catholic Church in Poland, perceived the need to change the structures of public life in the country but did not consider it to be the primary and immediate task of the Church. Nor did he feel that he was called to change the political regime. His criticism primarily concerned the anthropological and moral dimensions of social life. However, the Primate was aware that the state’s political system’s critical elements would be necessarily changed if there were an appropriate moral order. He has repeatedly spoken of a “social disposition” that would favor just social transformation. Although this social disposition – in his opinion – should be based on the Christian religion’s canvas, which aims to change the human heart (metanoia). In this way, changed people become the right subject and base for the proper shaping of the common good (Ficek 2020b: 39–61).

During the Stalinist repression, however, relations between the state and the Catholic Church were dominated by communists’ decisive activity aimed at the total destruction of the Church as an institution.

Already on September 12, 1945, the “Provisional Government of National Unity” adopted a resolution annulling the concordat concluded on February 10, 1925. Anti-church activities intensified during the Stalinist period when the goal of state authorities was to destroy the Church. Despite the apparent successes of the communist regime, the Church retained her position in society. Therefore, the new Poland’s rulers changed their tactics, which was directed at taking control of the Church and gradually influencing her activities.

In this context, the Primate’s concept of state-Church mutual relations indicated the necessity of reciprocated cooperation based on the principles guaranteeing the implementation of the Polish *raison d’état*. In other words, “the inherent necessity for both communities is cooperation for the benefit of citizens” (Wyszyński 1990a: 11). Characteristic for the early period of the Republic was the Primate’s and bishops’ rejection of active participation in politics and emphasizing their incompetence on this level. At the same time, lower-ranking clergy were allowed to operate in it. That was the case after the Primate’s arrest (1953–1956). When the episcopate was pacified, the parish became the refuge of resistance.

Simultaneously, in all the opposition movements, the clergy of the Catholic Church could be found. It should be emphasized that if it had not been for the episcopate’s support, it would have certainly not been possible to implement their intentions for individual clergymen involved in the opposition activity. In addition to the clergy’s direct support, the political opposition was also helped by making church buildings available for meetings, financial or material support. This situation meant that despite the episcopate’s political neutrality, the Church became the opposition’s mainstay. Mass presence at religious ceremonies was an expression of not only faith but also a manifestation of resistance to those in power in the People’s Republic of Poland (Łatka 2019: 569–592).

4. Ruthless Efforts to Subordinate the Catholic Church to Communist State’s Authority

As early as September 12, 1945, the Council of Ministers of the Provisional Government of National Unity stated that the Concordat between the Holy See and the Republic of Poland concluded on February 10, 1925, ceased to apply. Furthermore, several other unfounded accusations had been made against the Catholic Church (Mezglewski

1998: 325–341). In turn, on September 25, 1945, the Council of Ministers, as was mentioned above, adopted decrees on marriage law and civil status files, which, among others, required the obligation of getting married only in front of a civil registrar. On the other hand, a “church marriage”, according to the interpretation of the Minister of Justice, could only take place before or after the signing of the state marriage certificate (Dola 1979: 194).

The next step striking the sovereignty and pastoral activity of the Church was the publication of the decree on freedom of conscience and the decree on the amendment of specific provisions of the law regarding the Christian associations (August 5, 1949). In this case, the state authorities carried out the registration of religious communities, making their further existence dependent, among other conditions, on presenting a list of members, demonstrating the status of immovable property, a list of religious authorities, and legislation (constitutions, statutes, decrees, etc.). In the event of failure to comply with formalities, there was a risk of liquidating religious houses, depriving agricultural assets and farms, as well as eliminating their own hospitals, nursing homes, orphanages, and kindergartens (Marecki 2005: 76–113; 2009).

A spectacular undertaking on the part of the communist authorities was the liquidation of the church structures of the charity organization „Caritas” in the first two months of 1950 and the takeover of this institution under its own secular management, which was initially named the „Catholics Association Caritas”. The new „Caritas” was constituted on January 30, 1950, during the First National Council of the Catholic Association „Caritas”, and included secular activists appointed by the communists and clergy who relied on state authorities. Gradually, communist authorities removed the nuns from their former nursing homes and kindergartens operating under the auspices of the „new” Caritas. In particular situations, the communist government attempted to convert and persuade them to cooperate, and – only under this condition – leaving them in their former positions. At the same time, nuns were also removed from hospitals and sanatoriums, despite enormous staff shortages. Some hospital departments had to stop working, postpone treatments, and surgeries due to the lack of competent staff, composed of professionally trained nuns (Dudek, Gryz 2006: 49).

To extend the administrative control over the Catholic Church, the “Office in charge of Denominations” was established on April 19, 1950, which was subordinate to the First Secretary of PZPR as a unit of state administration with appropriate voivodship components (Department in charge of Denominations of the Presidium of Provincial National Council –

WRN) and the municipal (Noszczak, 2008). On January 18, 1951, even some Christian holidays were abolished: The Feast of the Presentation of the Lord, commonly called Candlemas (February 2), Ascension of the Lord, the second day of Pentecost, Saints Peter and Paul (June 29), the Immaculate Conception of the Holy Virgin Mary (December 8) and the holiday of May 3, as non-working days (Dola 1979: 205). Officially, it was motivated by the need to quickly rebuild the country from war damage and acquire new means of production.

In the summer of 1952, many schools, boarding schools as well as dormitories run by the church institutions were liquidated. The most severe was the liquidation of Minor Seminaries and the takeover of their property to the Treasury (July 3, 1950). As a result, many scientific institutions, laboratories, exercise rooms, libraries as well as their equipment were destroyed. The dorms and boarding houses, taken over by the school superintendents, were very quickly devastated. By liquidating the Minor Seminaries, the communist authorities sought to deprive the Major Seminaries of appropriate candidates, thereby significantly reducing the number of clergies. At the same time, secular authorities took over many kindergartens run by religious communities and dioceses (Marecki 2009: 135–164).

Similarly, sanatoriums and hospitals run by convents and religious congregations (mostly by female communities) were also “nationalized”. The voivodship authorities’ administrative decisions carried out these activities without the possibility of appealing or bringing cases to the appropriate court. Administrative actions were immediately accompanied by the seizure of property or its devastation, as well as taking over food supplies.

Another method of administrative destruction of the church, clergy, religious, and faithful communities was to impose administrative penalties on parishes and tax deductions for clerics. The income of individual parish pastors and parochial vicars, and even priests who were not employed in pastoral care, was determined according to the Department for Religious Affairs norms. Revenue, officially called *iura stole* (i.e., most often financial donations made by parishioners for religious services, including the administration of the sacraments and funerals), as well as Sunday contributions, were estimated – usually – overstating the rates. Defying the payment of the most excessive amount was associated with high fines plus interest and asset sequestration. These actions led to the financial ruin of the parishes and monasteries. Interestingly, in the early 1960s, taxes, and penalties were often higher than buildings' value (Kała 2004: 179–207).

As a result of actions destroying the material foundations of the Catholic Church, she was seized of approximately 95 percent of the land, almost all publishing houses and other facilities that served to maintain the clergy, conduct school, as well as other social and charitable activities (Pater 2004: 127–131). On March 9, 1953, the State Council issued a decree on the conferring and filling of church offices by state authorities, as well as the cancellation of these offices, which was contrary to the norms of canon law (Dola 1979: 208).

Moreover, the gradual removal of religion from various schools began. Initially, the state authorities limited the activity of catechists, marginalizing their actions, treating religious education as optional extra-curricular classes. Ultimately, however, it was decided to introduce a communist school model with the “secular”, in which „at the request of parents,” there was no religion at all (Konopka 2005: 135–144). Non-school days were abolished during Lenten retreats for students. Catechists were removed under the guise of a lack of appropriate pedagogical or university education, or even moral factor. The secularization of schools was carried out in individual regions of the country and at different educational system levels.

By resolution of the Council of Ministers of August 11, 1954, which entered into force on October 31, theological faculties at the Jagiellonian University and the University of Warsaw were liquidated without consulting the church authorities. In their place, the secular authorities established the Academy of Catholic Theology in Warsaw. The teaching program and lists of people employed at the newly established university were fully controlled and approved by state factors. However, the church authorities did not have any influence on this. Catholic publishing houses and the press were abolished, gradually reducing paper allocation and introducing censorship restrictions (Dola 1979: 209–210).

Pastors from the army, hospitals, sanatoriums, and prisons were gradually removed. The Field Ordinariate (Ordynariat Polowy) was made up of priests mostly cooperating with the communist regime, often derived from the – alleged – “patriot priests.” However, their activities in the military structures were instead a puppet and propaganda (Bankowicz 1996: 5–24). There was also a ban on organizing public processions, especially at the Corpus Christi celebrations and even funeral services on roads and in public squares. Those who violated the law were punished through administrative proceedings by penal-administrative courts (kolegium karno-administracyjne) operating under National Councils (Marecki 2009: 395–426).

Moreover, the communist administration tried to remove all religious emblems from public places. Under the guise of widening roads, creating additional lanes or pedestrian squares, roadside chapels and crosses were removed. At the same time, religious songs, as well as theological and biblical themes, were gradually removed from radio programs. The so-called secularization of school programs and textbooks was held, and the campaign of profiling the luminosity of public libraries. Propaganda and the glorification of atheism were dealt with by members of the Polish United Workers' Party (PZPR) and activists of the pre-war "Association of Polish Free Thinkers". Their activities in 1957 led to the establishment of the "Association of Atheists and Freethinkers". It aimed at the secularization of Polish society by popularizing knowledge about religion, creating Polish secular culture and secular ethics as well as spreading a "rationalist" and materialistic world view. Moreover, the association organized numerous lectures, conferences, and – alleged – "scientific sessions", during which atheism, a secular lifestyle, Marxists' materialistic worldview was promoted, religion was criticized, and "clericalism" was threatened.

Along with destructive activities directed at the Catholic Church as an institution, many attacks aimed at the Catholic hierarchy and episcopal curia were carried out (*Aparat bezpieczeństwa...* 2009). The list of actions of the then state authorities and party leaders is significant. Soon after the end of the war, communists imprisoned Bishop Josaphat Kocyłowski, the Greek Catholic ordinary from Przemyśl (1876–1947). In an „act of mercy”, he was deported from the country. As a result, Bishop Kocyłowski died in exile in Chapayivka near Kyiv (Iwaneczki 2007: 1–2).

However, the most burdensome and fraught with consequences was removing administrators from the Polish Western and Northern Territories (January 26, 1951) and replacing vicars general from the clergy with those loyal and subordinate to the state authorities (Dola 1979: 205). The communist establishments had made it impossible to perform the functions of administrators in Gdańsk (Andrzej Wronka), Gorzów (Edmund Nowicki), Opole (Bolesław Kominek), Olsztyn (Teodor Bensch), and Wrocław (Karol Milik) (Zieliński 2003: 97).

5. The Church's Response:

Do not Slander the Sacred Tenets of the Nation

The church authorities responded with the election of Chapter Vicars to the removal of legitimate administrators. This resulted, unfortunately, in a dual power functioned in many dioceses. The communists aimed at

creating chaos and, as a result, introducing priests cooperating with the communist regime to the vacant positions.. The ordinary of the Katowice Diocese, therefore, Bishop Stanisław Adamski (1875–1967), was removed in November 1952 (Rezler 1994: 729), Similarly, the administrator of the Archdiocese of Krakow, Archbishop Eugeniusz Baziak (1890–1962). The communists also excluded from the dioceses their suffragans (Terlecki 2006: 30–43).

On January 20, 1951, the ordinary of Kielce, Bishop Czesław Kaczmarek, was arrested and accused of collaborating with the Nazis during World War II. During his detention, Kaczmarek was physically and mentally tortured as well as subjected to illegal medical procedures involving psychotropic drugs. Moreover, his trial was publicized in the official media. On September 22, 1953, Bishop Kaczmarek was sentenced to 12 years in prison and lost his citizenship and public rights for five years. Released on February 8, 1955, he was arrested again almost a year later, February 3, 1956 (Śledzianowski 1991).

Nevertheless, the Catholic Church made a significant effort to conduct normal pastoral, charitable, and social activities. Despite war damage, loss of property, migration, and deportation of a large part of the diocesan, religious and faithful clergy from the Eastern Lands, soon after the end of the war, reactivation of all areas of the Church's activity began. Old pre-war publishing houses and new pastoral centers started to work. New magazine titles have appeared („Tygodnik Powszechny”, „Tygodnik Warszawski”, „Dziś i Jutro”, „Przegląd Powszechny”, as well as monthly „Znak”, and Caritas). Catholic education also began to function again, and the Polish Bishops' Conference resumed its activity. The revival of spiritual life was marked by numerous central actions, including pilgrimages to national sanctuaries gathering millions of faithful. Caritas restarted numerous charity campaigns, including many camps and centers for children and youth, as well as sobriety activities. The episcopate also reactivated the “Central Office of the Apostolate of the Sick” (Dola 1979: 192–203).

Nonetheless, a campaign of defamation of the interned Primate and the other hierarchs was carried out in the press as well as on the radio. However, actions that compromised the clergy were not limited to defaming bishops. Various activities were carried out by parish clergy and religious communities (Nosiński 1982: 319–370). In the post-war period, over 2,500 priests were in custody and prisons. Only in the years 1951–1956, they were 900 such convictions, most of them were accused of cooperating with the underground guerrillas and the “Home Army”, acting against the USSR and the Red Army, working for Nazi Germany

(Ligarski 2005: 56–66) “collaborating” with the „Freedom and Independence” and “National Armed Forces”. Several hundred nuns and friars were severely harassed because of their origin, native language, nationality, or religion. Subsequently, they had to leave Poland (Żaryn 2003: 67–68).

Intimidation, introducing an atmosphere of uncertainty, providing false information about the hierarchy's activities were on the daily schedule. Armed robberies against rectories, priests, and members of religious organizations were simulated. Fake news was disseminated about the fate of those detained by Secret Service (UB) officers or military intelligence. It was often reported that they left their jobs arbitrarily and fled abroad as politically discredited persons.

In this case, however, the communists' direct action regarding the clergy's environment was to break their unity. In September 1949, on the initiative of the government, the Association of Veterans of Struggle for Freedom and Democracy (ZBOWiD) established the so-called “Committee of the Priests” (Wawrzyniak 2009). The pro-communist organization “Priest-patriots” was to introduce a split among the clergy. This purpose was served by the Priests' Commission's appointment at the ZBOWiD on 12 January 1950. Initially, the Priests' Commission's membership was conditioned by the certified concentration camp prisoners or military veterans' past. However, in March 1950, it was accepted that every priest could become a member of this organization. There was only one condition: such a priest had to „express a positive attitude towards People's Poland.” So-called “priest-patriots” also acted in – inspired by PAX – the provincial commissions of the “Committee of Intellectuals and Catholic Activists” (Bober 2008).

In 1953–1955, the so-called „progressive clergy” had developed their activities as a part of the National Committee of the National Front. Only the loyal, “progressive” priests were considered to build the Church's hierarchy in Peoples' Poland in the future (Grajewski 1999). A very acute problem was the limitation of contacts between hierarchs and religious superiors with the Holy See and central religious authorities outside the country. Passports were refused for those seeking to leave the country, and visas were denied to general superiors and ecclesiastical supervisors living abroad. The communist censorship treated internal bulletins and regulations as non-debit publications. As a result, all religious correspondence was a subject of censorship by the appropriate security apparatus department.

One of the elements of destroying the clergy was the creation of a network of confidants from priests and religious figures. In the 1950s,

most of such informers were obtained by blackmail, breaking consciences, and intimidation. In this way, the communists sought to gain access to information about the hierarchy and clergy, pastoral plans, economic and charitable activities of church institutions, as well as its intentions in the field of social initiatives. The informers also tried to influence the Church's behavior in these areas of activity. In the end, this was to lead to taking full control over the clergy, limiting the „independence” of the Catholic Church in Poland from the Holy See, building a hierarchy dependent on the communists, and gradually destroying the Catholic environment (Gryz 1999: 287–310).

When presenting mutual state-church relations in the Stalinist period, one should ask the question, did these institutions really cooperate with each other at that time, or did they merely simulate a kind of cooperation?

From the end of the war, the bishops individually, as well as the entire episcopate, addressed numerous letters, petitions, and reminders to the communist administration regarding the right of Catholics to ordinary existence and respect for their civil rights. In other words, the bishops, despite the unilateral breaking of the concordat by the communists, sought the normalization of mutual relations (Grześkowiak 2004; Fijałkowska 1999).

6. Endeavors to Normalize the Mutual Relations and “*Non Possumus*”

Primate Stefan Wyszyński played a unique role in this field. He determined that, in 1949, a “Mixed Commission of the Government and Episcopate” was established. On April 14, 1950, an agreement was signed between the episcopate and the communist state through negotiations. From a later perspective, it turned out that this was an unprecedented agreement not only on a national scale but also internationally. Nevertheless, it was the first agreement of the Church with the authorities of the communist bloc. As primate Wyszyński predicted, the agreement was to create a *modus vivendi* of the Church in socialist reality. The government-guaranteed (which it did not, however): 1) teaching religion in schools; 2) pastoral care in the army, prisons, and hospitals; 3) the existence of the Catholic University of Lublin and theological faculties in Krakow and Warsaw; 4) the Church's right to charitable activity (Żaryn 1997: 116–133).

For its part, the Church undertook: 1) to call on the clergy to respect the government and to cooperate in the reconstruction of the country; 2) make efforts at the Holy See to stabilize the church administration in the Regained Territories; 3) support all efforts to consolidate peace (Dola 1979: 2003–2004). In retrospect, Primate Wyszyński wrote in his book “Zapiski więzienne” (*Prison records*) under the date of September 13, 1953: “Why did I bring about an „Agreement”? I have been from the beginning – and I am still – of the opinion that Poland, and with it the Holy Church, lost too much blood during the Nazi-German occupation that it could afford its other passing. (...) The leadership of the episcopate had to deal with the affairs of the Church „in Polish reality” in such a way as to spare her new losses. However, so that this conflict does not find us unprepared, we need to have time to strengthen our power to defend God's position” (Wyszyński 1982b: 31–32).

In retrospect, it seems that during the Stalinist period, the Church repeatedly attempted to cooperate with the state authorities, sought to normalize relations, and even signed an appropriate agreement (April 14, 1950). However, it turned out that the communists were playing their own game to oust the Church from social life and depriving it of the function of a „voice of conscience” in national and state matters (Dominiczak 2000). In a letter to the President of the People's Polish Republic (PRL) and the First Secretary of the Central Committee of Communist party, Bolesław Bierut, of May 8, 1953, the Primate wrote: “Over the years, the Church has been deprived of most of her things necessary for ordinary life and development of useful as well as absolutely essential things which she had in Poland and which she has had elsewhere. It is enough to mention here the nationalized estates, houses, charities „Caritas”, foundations, fraternities, societies, hospitals, schools, orphanages, nurseries, printing houses, publishing houses, and newspapers (...). Moreover, suppose it were to happen that external factors would prevent us from appointing competent as well as experienced people to the ecclesiastical positions. In that case, we are determined not to fill them at all rather than to entrust religious rule of souls to unworthy hands (...). Let us follow the voice of our apostolic vocation and priestly conscience, walking with inner calmness and the awareness that we did not give the slightest reason for persecution, that suffering becomes ours not for anything else, but only for Christ and Christ's Church. We must not put God's things on Caesar's altars. «Non possumus» (Bartos 2001: 159–163).

As was proposed by Julia Brystygier and Ivan Sierov, the initial attempt to destroy the Catholic Church was replaced around 1953 by

a program of taking control over her and pushing her to the „porch”. So, the depreciating propaganda made a lot of effort to display no room for the Catholic Church in socialist People’s Poland. Many attempts were made to show by the then depreciating propaganda that there was no Catholic Church in socialist People’s Poland. Over the years, however, the persecuted Church had become robust, intense, and resistant to the actions of the communist authorities. Paradoxically, she was reinforced and strengthened by repression and persecution. Therefore, the Church, not the communist regimes, came out victorious from the long clash and struggle.

7. Conclusions

Primate Wyszyński stated during his ingress to the Warsaw cathedral that he did not want to be a politician but only a shepherd. The challenges he faced, however, thwarted that intention. In one of his statements, Wyszyński said: “Let’s remember what the 20th century means for a human being. After all, this is the age of totalistic regimes that organized a cruel government system oriented against its own citizen” (Wyszyński 1977: 251). Nonetheless, his words were directly related to the Church, Poland, and Poles’ personal experience. Wyszyński as a statesman and, at the same time, the helmsman of the Catholic Church in Poland, in his service as a politician, was guided by the desire to preserve the Nation’s living strength. Nevertheless, the realities of life in People’s Poland repeatedly confronted the ideals of the “proclaimer of the Good News,” referring to Christian personalism’s values with the prose of everyday life funded by the Marxist-Leninist ideology and the then system of political power.

The actions taken by Cardinal Wyszyński were all the more dangerous because the fate of most bishops in the areas controlled by communism was quite similar. When confronted with the brutal machine of the communist state, which was deliberately fighting religion, most bishops either succumbed to repression by giving in to pressure or resisted, for which they often had to pay the price of many years in prison or exile. Primate Wyszyński also did not escape persecution. Nevertheless, he was able to take advantage of the political situation not only to regain the spiritual independence of the nation but also to expand the limits of the Church’s freedom in Poland effectively. In this context, it was not the least important thing that the primary wave of anti-Church repression came later in Poland than in other Eastern Bloc countries. It

was also due to the logic of the political struggle undertaken by the communists concerning the entire area of Central and Eastern Europe dominated by the Marxist-Leninist ideology after 1945.

However, the situation in Poland was different. There was strong independence underground and an influential political opposition positioned around the Polish People's Party (PSL) and deputy prime minister Stanisław Mikołajczyk. In Poland, one had to deal with the underground, then with Mikołajczyk, to finally hit the Church with all his might. Stalin argued to Bierut that the point was not to arrest and imprison the Primate but to win him over for their own interests. Such a directive created an opportunity for bishop Wyszyński, who in 1948 took Episcopal office at a time when the internal and international situation of Poland had deteriorated. The thickening atmosphere between the Church and the state at the beginning of the 1950s, and the subsequent blows of the Church, made rumors about the Primate's arrest more frequent. The announcement of the decree of February 1953 on the appointment of church posts in practice meant introducing Poland to the Soviet model of "administering" the Orthodox Church.

The bishops responded with a memorial, formulated in May 1953, which ended with a loud sentence: We must not place God's things on the Emperor's altars: *Non possumus* (Wyszyński 1991: 247–260). Consequently, the Primate was interned four months later due to his resistance to the regime's arbitrariness. Cardinal Wyszyński was ready for this sacrifice. As he wrote: "It is wrong to renounce the rebellion against thieves, and the faithful must see an unbending shepherd who does not agree to humiliate the Church" (Wyszyński 1982a: 27). He emphasized the bond with the nation: "There were such situations for the Church that we lost to governments. And we can still lose to the government one way or another, to a party – one way or another, to a state – one or another, but we must not lose to the Nation!" (Wyszyński 1957b: 16).

The episcopate's decisive response in the memorial "*Non possumus*" sealed the fate of the Primate. However, there was also pressure on him to condemn Kielce's bishop, Czesław Kaczmarek, whose trial had just ended. Cardinal Wyszyński, though, protested against the trial and such methods of political struggle. The decision to arrest the Primate was probably taken by Bolesław Bierut and Jakub Berman. First, the matter was discussed at a meeting of the Secretariat of the Political Bureau of the Central Committee of the Polish United Workers' Party. Then the Government's Presidium dutifully issued a resolution prohibiting the Primate from exercising any functions in church positions.

Bibliography

- Albert M., Hahnel R., 1981, *Socialism Today and Tomorrow*, South End Press, Boston, Massachusetts, USA.
- Aparat bezpieczeństwa wobec kurii biskupich w Polsce*, 2009, red. A. Dziurok, IPN, Warszawa.
- Bankowicz B., 1996, *Ruch księży patriotów 1949–1955, czyli „koń trojański” w polskim Kościele katolickim* [in:] *Ze studiów nad dziejami Kościoła i katolicyzmu w PRL*, red. A. Dudek, B. Bankowicz, PIT, Kraków 1996.
- Bartos M., 2001, „*Non possumus*”: *kompromis i jego granice*, „*Studia nad Rodziną*” 5/2, (9).
- Bączek P., 2001, *W cieniu Prymasa Tysiąclecia, z Romualdem Kukulowiczem rozmawia Piotr Bączek*, Soli Deo, Warszawa.
- Bober S., 2008, *Komu służył PAX*, Instytut Wydawniczy PAX, Warszawa.
- Dola K., 1979, *Kościół katolicki w Polsce w latach 1944–1976. Kronika wydarzeń* [in:] *Historia Kościoła w Polsce*, vol. II, part, 2, red. B. Kumor, Z. Obertyński, Pallottinum, Poznań–Warszawa.
- Dominiczak H., 2000, *Organy bezpieczeństwa PRL w walce z Kościołem katolickim 1944–1990. W świetle dokumentów MSW*, Bellona, Warszawa.
- Dudek A., Gryz R., 2006, *Komuniści i Kościół w Polsce 1945–1989*, Znak, Kraków.
- Ficek R., 2020a, *Christians in Socio-Political Life: An Applied Analysis of the Theological Anthropology of Cardinal Stefan Wyszyński, Primate of Poland*, Marszałek, Toruń.
- Ficek R., 2020b, *Moral Renewal as a Socio-Religious Imperative and the Destructive Actions of an Oppressive Totalitarian State: In The Context of Cardinal Stefan Wyszyński's Personalistic Concept of Social Life*, „*Roczniki Teologiczne*” 67: (5).
- Fijałkowska B., 1999, *Partia wobec religii i Kościoła w PRL*, t. 1: 1944–1955, Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie, Olsztyn 1999.
- Grajewski A., 1999, *Kompleks Judasza. Kościół zraniony. Chrześcijaństwo w Europie Środkowo-Wschodniej między oporem a kolaboracją*, Wydawnictwo „W drodze”, Poznań.
- Gryz R., 1999, *Represje polityczne wobec Episkopatu katolickiego w Polsce w okresie stalinowskim*, „*Czasy Nowożytne*” 6.
- Grzeškowiak A., 2004, *Represje wobec osób duchownych i konsekrowanych w PRL w latach 1944–1989*, WN KUL, Lublin.
- Iwaneczki D., 2007, *Wierny Bogu i Stolicy Apostolskiej. Błogosławiony biskup Jozafat Kocyłowski (1876–1947)*, „*Nasz Dziennik*”, 281 (2994).
- Kaczmarek K., 2002, *Prawda i kłamstwo. Prymas Węgier Józef Mindszenty*, Fronda, Poznań–Warszawa.
- Kała M., 2004, *Formy administracyjnego zwalczania Kościoła katolickiego na Dolnym Śląsku po II wojnie światowej* [in:] *Represje wobec Kościoła katolickiego na Dolnym Śląsku i Opolszczyźnie 1945–1989*, red. S.A. Bogaczewicz, S. Krzyżanowska, PAT, Wrocław.
- Katolicyzm w obliczu zagadnień współczesności. Rozmowa red. Hirowicza z Księdzem Prymasem Polski (Gniezno, Marzec 1953)* [in:] Stefan Wyszyński, *Dziela zebrane, 1953–1956*, vol. II, Soli Deo, Warszawa 1995.
- Kemp-Welch A., 2008, *Polska pod rządami komunistów. 1944–1989*, IPN, Kraków.
- Konopka H., 2005, *Nauczanie religii w województwie łódzkim na tle innych regionów* [in:] *Władze komunistyczne wobec Kościoła katolickiego w Łódzkiem 1945–1967*, red. J. Wróbel, L. Próchniak, IPN, Warszawa.

- Księżę Niezłomny. Kardynał Adam Stefan Sapieha*, 2001, red. R. Bogacz, Znak, Kraków.
- Leksykon duchowieństwa represjonowanego w PRL w latach 1945–1989*, vol. I–III, 2002–2006, red. J. Myszor, IPN, Warszawa.
- Ligarski S., 2005, *Powojenne procesy księży katolickich oskarżonych o kolaborację w okresie okupacji hitlerowskiej* [in:] *Władze komunistyczne wobec Kościoła katolickiego w Łódzkiem*, red. J. Wróbel, L. Próchniak, IPN, Warszawa.
- Łatka R., 2013, *Czy Prymas Wyszyńskiego można określić mianem realisty politycznego?*, „Politeja” 3.
- Łatka R., 2019, *Czy Prymas Polski Stefan Wyszyński był antykomunistą?* [in:] *Antykomunizm Polaków w XX wieku*, red. P. Kardela, K. Sacewicz, Białystok–Olsztyn–Warszawa.
- Łatka R., 2020, *Prymas Stefan Wyszyński a system komunistyczny w Polsce „ludowej” w latach 1956–1981* [in:] *Polskie wizje i oceny komunizmu (1917–1989)*, red. M. Kornat, R. Łatka, Warszawa.
- Łatka, R., Marecki J., 2017, *Kościół katolicki w Polsce rządzonej przez komunistów*, IPN, Warszawa.
- Marecki J., 2005, *Działania operacyjne aparatu bezpieczeństwa wobec męskich wspólnot zakonnych na terenie województwa krakowskiego w latach 1945–1975* [in:] *Informator. Nr 25*, red. A. Bandura, S. Rospond, Znak, Kraków.
- Marecki J., 2009, *Zakony pod presją bezpieki. Aparat bezpieczeństwa wobec wspólnot zakonnych na terenie województwa krakowskiego 1944–1975*, Znak, Kraków.
- Mezglewski A., 1998, *Spór o „wygaśnięcie” konkordatu polskiego z 1925 r.*, „Roczniki Nauk Prawnych” 8.
- Musiał F., 2002, *Między prawdą a propagandą. Przebieg procesu krakowskiego na sali sądowej i w propagandzie komunistycznej (11 VIII–10 IX 1947)*, „Zeszyty Historyczne WiN-u” 18.
- Neja J., 2003, *Represje wobec duchowieństwa Kościołów chrześcijańskich w okresie stalinowskim w krajach byłego bloku wschodniego*, „Dzieje Najnowsze” 35 (2).
- Nitecki P., 1982, *Kardynał Stefan Wyszyński wobec wydarzeń sierpniowych*, „Chrześcijanin w Świecie” 14 (2).
- Nosiński S., 1982, *August Hlond (1926-1948)* [in:] *Na stolicy prymasowskiej w Gnieźnie i w Poznaniu. Szkice o prymasach Polski w okresie niewoli narodowej i w II Rzeczypospolitej*, red. F. Lenort, Pallottinum, Poznań.
- Noszczak B., 2008, *Polityka państwa wobec Kościoła Rzymskokatolickiego w Polsce w okresie internowania prymasa Stefana Wyszyńskiego 1953–1956*, IPN, Warszawa.
- Pater J., 2004, *Władze PRL wobec ordynariusza wrocławskiego kardynała Bolesława Kominka w latach 1956–1974* [in:] *Represje wobec Kościoła katolickiego na Dolnym Śląsku i Opolszczyźnie 1945–1989*, red. S.A. Bogaczewicz, S. Krzyżanowska, IPN, Wrocław.
- Rezler M., 1994, *Sylwetki zasłużonych poznaniaków. Biogramy historyczne* [in:] *Wielka Księga Miasta Poznania*, red. K. Matusiak, Koziołki Poznańskie, Poznań.
- Romaniuk M.E., 1994, *Życie, twórczość i posługa Stefana Kardynała Wyszyńskiego Prymasa Tysiąclecia*, vol. I., Soli Deo, Warszawa.
- Śledzianowski J., 1991, *Ksiądz Czesław Kaczmarek – biskup kielecki 1895–1963*, Wydawnictwo Kuria Diecezjalna, Kielce.
- Terlecki R., 2006, *Wielki wygnaniec. Metropolita krakowski ksiądz arcybiskup Eugeniusz Baziak* [in:] *Kościół w godzinie próby 1945–1989. Nieznane dokumenty i świadectwa*, Znak, Kraków.

- Wawrzyniak J., 2009, *ZBoWiD i pamięć drugiej wojny światowej 1949–1969*, Wyd. TRIO, Warszawa.
- Wyszyński S., 1937, *Katolicki program walki z komunizmem*, Wydawnictwo Diecezjalne, Włocławek.
- Wyszyński S., 1957a, *Kazanie na uroczystość Świętej Rodziny. Warszawa 13.01.1957* [in:] *Kazania i przemówienia autoryzowane 1956–1981, vol. I-XLVII*, Archiwum Instytutu Prymasowskiego w Warszawie, vol. II, 12–24.
- Wyszyński S., 1957b, *Wypełniamy Jasnogórskie Śluby Narodu. Czytania na maj*, Wydawnictwo Jasna Góra, Częstochowa.
- Wyszyński S., 1962, *Apel do duchowieństwa: Pracujmy wszyscy nad wprowadzeniem w życie Ślubów Jasnogórskich. Komańcza – wrzesień 1956* [in:] S. Wyszyński, *Wielka Nowenna Tysiąclecia*, Paris.
- Wyszyński S., 1974, „Homo Dei”, *I kazanie świątokrzeskie (13.01.1974)* [in:] S. Wyszyński, *Nauczanie społeczne 1946–1981*.
- Wyszyński S., 1977, *Życzenia wigilijne Kościoła Polskiego. Do kapłanów stolicy. Warszawa-Miodowa 24.12.1977* [in:] *Kazania i przemówienia autoryzowane 1956–1981, vol. I-XLVII*, Archiwum Instytutu Prymasowskiego w Warszawie, vol. LVII.
- Wyszyński S., 1982a, *Bezcenna wartość ludzkiego życia. Jasna Góra 2.12.1956* [in:] S. Wyszyński, *Prymas Polski w obronie życia*, vol. I, ODISS, Warszawa.
- Wyszyński S., 1982b, *Zapiski więzienne, Soli Deo*, Wrocław.
- Wyszyński S., 1990a, *Nie oczekujemy życia łatwego: Podczas ingresu do katedry lubelskiej (26.05.1946)* [in:] *Nauczanie społeczne 1946–1981*, ODISS, Warszawa.
- Wyszyński S., 1990b, *Sumienie prawe u podstaw odnowy życia narodowego. Do wiernych w archikatedrze warszawskiej 6.01.1981* [in:] S. Wyszyński, *Nauczanie społeczne 1946–1981*, ODISS, Warszawa.
- Wyszyński S., 1990c, *Homo Dei, I kazanie świątokrzeskie 13.01.1974* [in:] S. Wyszyński, *Nauczanie społeczne 1946–1981*, ODISS, Warszawa.
- Wyszyński S., 1991, *List Prymasa Polski do Rady Ministrów z dnia 8 maja 1953 („Non possumus”)* [in:] S. Wyszyński, *Dziela zebrane 1949–1953, vol. I, Soli Deo*, Warszawa.
- Wyszyński S., 1993, *Miłość i sprawiedliwość społeczna. Rozważania społeczne*, Pallottinum, Poznań.
- Zamiatała D., 2000, *Caritas. Działalność i likwidacja organizacji. 1945–1950*, Wydawnictwo KUL, Lublin.
- Zieliński Z., 2003, *Kościół w Polsce 1944-2002*, Polskie Wydawnictwo Encyklopedyczne, Radom.
- Żaryn J., 1997, *Aparat bezpieczeństwa w walce z duchowieństwem katolickim 1945–1949 (zarys problemu)* [in:] *Skryte oblicze systemu komunistycznego: u źródeł zła*, red. R. Bäcker, P. Hübner, DiG, Warszawa.
- Żaryn J., 1989, *Gurgacz Władysław Jan* [in:] *Leksykon duchowieństwa represjonowanego w PRL w latach 1945–1989, t. 1*, red. J. Myszor, Wydawnictwo Verbinum, Warszawa.
- Żaryn J., 1997, *Kościół a władza w Polsce 1945–1950*, DiG, Warszawa.
- Żaryn J., 1998, *Stolica Apostolska wobec Polski i Polaków w latach 1944–1958*, Neriton, Warszawa.
- Żaryn J., 2003, *Dzieje Kościoła katolickiego w Polsce (1944–1989)*, Neriton, Instytut Historii PAN, Warszawa.
- Безансон А., 1998, *Интеллектуальные истоки ленинизма*, МИК, Москва.

Realizm przetrwania: Stefan Wyszyński wobec powojennej transformacji politycznej Polski (1945–1956)

Streszczenie

W artykule poddano analizie działalność dydaktyczno-duszpasterską kardynała Stefana Wyszyńskiego w kontekście powojennych przemian ustrojowych państwa polskiego. Dokonana przez autora interpretacja materiałów źródłowych ma na celu ukazanie roli i znaczenia posługi kardynała dla Kościoła i całego narodu. Eksploracja badań będzie polegała na analizie tekstów źródłowych metodą historyczną, tj. rekonstrukcji faktów historycznych i ich reinterpretacji metodą indukcyjno-dedukcyjną. Podstawowym celem badawczym artykułu jest przedstawienie powojennej sytuacji społeczno-politycznej kraju oraz strategii Kościoła katolickiego w Polsce, której głównym inspiratorem był prymas Wyszyński. Ukazanie istotnego wpływu prymasa Wyszyńskiego, który w imieniu Kościoła w Polsce zobowiązał się wezwać duchownych do uznania i poszanowania władzy państwowej, współpracy przy odbudowie kraju i wspierania wszelkich wysiłków na rzecz umocnienia pokoju i wzajemnej współpracy, pozwoli na pełniejsze zrozumienie skomplikowanych relacji pomiędzy Kościołem a państwem komunistycznym w okresie powojennej transformacji ustrojowej Polski.

Słowa klucze: kardynał Stefan Wyszyński, Polska Rzeczpospolita Ludowa, Kościół Katolicki, transformacja polityczna, ideologia komunistyczna, personalizm

Nikoletta Hossó¹

The changing role of protocol in the 21st century's diplomacy and international relations

Abstract

Protocol has long been considered to be the set of international courtesy rules primarily rooted from the French and Spanish royal courts of the 16–18th century. It has recently become a means of subconscious persuasion not only in diplomacy but also in the business and social world. These long-established rules facilitate not only the official representatives of nations but also for their people their co-existence in peace and harmony. It creates space, and sets the framework where offline and online interactions may take place. One of the most significant instruments that makes complex and delicate mechanisms of foreign policy work successfully. The year of 2020 brought many changes we all must face and react to. Protocol itself and protocol professionals are not exempt. Meetings, delegation programs, conferences and all official and social engagements have become unconventional to the end. The rise of online and hybrid events demands the skill of adaptability both in international relations and in protocol. The present article aims to briefly examine protocol by definitions and to show its complexity from a scientific perspective.

Protocol as applied interdisciplinary science: an innovative approach initiated by a professional expert having elaborate practical experience in the field.

Key words: protocol, diplomacy, etiquette, social manners, adaptability, international relations, online and hybrid events

Personal motto:

Diplomacy and Protocol – as painting in its frame, are inseparable.

Introduction

In the following paper, the author approaches the notion of protocol from a scientific perspective. Having cleared the international definition

¹ Nikoletta Hossó Phd student, University of Pécs, Doctoral School of Health Sciences. Honorary University Professor at Kodolány János University. Lecturer at Tomori Pál College, Budapest, 1037 Solymárvölgyi út 182. Hungary, e-mail: hossa.nikoletta@kodo.hu, nr ORCID: 0000-0002-1553-094X.

of the term “protocol” on the level of etymology, social syntax and connotations the author presents the different branches of the field of protocol in practice. After defining the three cornerstones of protocol of the 21st century the author is able to reveal the necessary role it plays. The present examination of protocol is conducted by a professional expert with elaborate international experience used as a primary source in a new and innovative approach.

1. Etymology and definition of protocol

The term “protocol” etymologically (prōtokollon) derives from the Greek words “prōtos” (first) and “kolla” (glue) – used for pieces of paper glued to the front page of a document – literally „the first sheet of a volume” (on which contents and errata were written). The sense of the notion developed in Medieval Latin and French from “rough draft; original copy of a treaty” to “official record of a transaction” to its present interpretation being a “diplomatic document” or “official document” and also used in legal sense as “minutes”. In French, “protocole” “designates the imperative prescriptions which determine the respective place of the official characters and the manner of behaving towards them” as opposed to the highest level of etiquette which “designates the conduct of people accustomed to worldly life, respectful of the rules of decorum and established customs.”(Serres 1967: 14).

Protocol has several meanings.

According to Merriam Webster Dictionary protocol is

- “an original draft, minute, or record of a document or transaction”
- “a preliminary memorandum often formulated and signed by diplomatic negotiators as a basis for a final convention or treaty”
- “the records or minutes of a diplomatic conference or congress that show officially the agreements arrived at by the negotiators”
- “a code prescribing strict adherence to correct etiquette and precedence”
- “a set of conventions governing the treatment and especially the formatting of data in an electronic communications system”

Cambridge Dictionary explains protocol as

- “the system of rules and acceptable behaviour used at official ceremonies and occasions”
- “a formal international agreement”
- “a computer language allowing computers that are connected to each other to communicate”

- “the formal system of rules for correct behaviour on official occasions”
- “a protocol is also the rules to be followed when doing a scientific study or an exact method for giving medical treatment”

Collins Dictionary suggests that protocol is

- “a system of rules about the correct way to act in formal situations”
- “a set of rules for exchanging information between computers.”
- “a written record of a treaty or agreement that has been made by two or more countries.”
- “a plan for a course of medical treatment, or a plan for a scientific experiment.”

According to Oxford Lexico Dictionary protocol means

- “the official procedure or system of rules governing affairs of state or diplomatic occasions”
- “the accepted or established code of procedure or behaviour in any group, organization, or situation”
- the original draft of a diplomatic document, especially of the terms of a treaty agreed to in conference and signed by the parties.” (e.g. Kyoto Protocol)
- “an amendment or addition to a treaty or convention”
- “a formal or official record of scientific experimental observations”
- “a procedure for carrying out a scientific experiment or a course of medical treatment”
- “a set of rules governing the exchange or transmission of data between devices”

As we can see, the definitions are similar, but hardly universally standardized. The conclusion is that the general concept of protocol may be summarized in four general senses.

Protocol, in international interpretation, means

1. rules
2. agreement
3. computing language
4. medical plan

1.1. Evolution of notion

For a long time, protocol was considered to be implemented only in the world of diplomacy and governmental relations that was mainly defined by its essential characteristics: the ranking. Based on ranking and seniority, protocol has governed the realisation of diplomatic and protocol events and those who participated.

As we saw from the dictionary definitions, the notion of protocol has significantly expanded: from the “rules of diplomatic etiquette, behaviour and ranking” to the “set of rules of diplomatic events, and governmental affairs” then to system of rules at formal situations” all the way to “code of procedure in any group, organization, or situation”.

This clearly demonstrates the broader sense of the usage of protocol, and the growing number of entities concerned. It reveals its presence at nearly all levels of the society.

This evolution of notion is the result of the continuous changes in the execution of international relations and diplomatic affairs. The emergence of the new actors: non-governmental organisations, transnational companies, representations of the international organisations, lobbyists and activists, online communities, influential private entities all expand the conventional boundaries of international relations and the channels of communications within.

The contemporary state of internal affairs have become complex: we therefore experience constant changes in the numbers, status and roles of new entities on the international scene.

The aforementioned dictionary lists ought to be complemented by the following meanings also often used to refer to the term “protocol”:

- a **department or an office** of an institution (mainly in the public administration) or branch of a company executing protocol tasks: organising official and diplomatic events, responsible for correspondence etc. (e.g. Protocol Department in the Hungarian Ministry of Foreign Affairs and Trade)
- a **service** offered for solving unforeseen issues and offering support a specific – usually official – situation
- **order** (in general)
- **procedure, process** – meaning not only the rules themselves (what) but the way of doing things (how)
- **hierarchy, precedence**

1.2. Social contextual usage

When applying protocol rules at high level events, the expression “protocol” may appear in a different social context. When one states “I am fond of protocol” that means that the person prefers things to be done “by the book”, with all necessary formalities, pomp, and according to ranks.

Though the adjective “protocolar” officially exists, in native English language this form is not used at all, but only as a noun: “a protocol event”, „the protocol dinner”.

Consequently, protocol is a set of established rules, procedures and traditions, an international code of conduct and courtesy with local specialities that is observed not only in interstate relations and at diplomatic ceremonies but also at all levels of official and social engagements.

No organisation in the world could exist without order and procedures based on hierarchy, and no civilization exists without ceremonies.

2. Protocol as political instrument

We can all agree that the general role of protocol is to be able to show respect to others as it provides the appropriate way of treating them according to their ranks. Its function is to facilitate the smooth communication between the partners (Hossó 2013: 258).

Protocol creates space and sets the framework where engagements take place. By ensuring flawless organisation, participants at these meetings and events, especially those acting as host or as guest may focus on the content of the event without having to worry about the unexpected.

Apart from its “logistic” role being the set of rules and procedures, an international code of courtesy (McCaffree at al 2002: 15–33), protocol may be used as a means to subconsciously persuade others. Those who disrespect others and do not play by the (written or unwritten) rules will be sanctioned and soon find themselves “out of the game.” Become banned by the members of the community. No one likes to engage with those who are not polite, considerate and respectful. It is not enough to know the rules: protocol also means an ability to use them. So those who know the rules and use them accordingly, who are well mannered (Forni 2003) and communicate by protocol shall become accepted and recognised at all levels of life – official or private. This statement is especially valid in diplomacy where every word (Girardin 2001: 139–152), gesture or movement has gravity.

Protocol, on the other hand, not only demonstrates mutual respect but it may be implemented as a political instrument – a form of demonstration of power of a state. **Protocol is the common language of educated people worldwide.** A non-verbal communication channel through

which intended messages can be sent – discreetly with subtlety to be only interpretable by the concerned party.

There are examples of „**protocol signalling**” in the history of diplomacy where deliberate “*breach of protocol*” is conducted in order to send signals to the other – often with negative connotation, though. Disagreement, disapproval, dislike can be channelled by unwillingness to follow the rules, say the words, walk the talk. Unfortunately, unintended protocol mistakes also often occur due to inadequate preparation for the situation or the actor concerned, or simply by mistake. In case the concerned parties are high government officials or diplomats, these situations are to be prevented as much as possible, as they represent entire states leading to serious conflicts and tension between the states (Kinne 2014: 247–259).

Protocol reflects political relations between states, and its proper application, or misuse affects these relations. This is why the knowledge and correct usage of its rules are indicators of diplomatic skills and professional approach to the counterpart involved (Raiffa 1982: 119–131).

Protocol is international since its basic principles are universally recognized. However, one of the most important characteristics of protocol is its ability to take national / local differences into account and to adapt to the political and social changes. Especially since 2020 as all social interactions have had to comply with health protocols.

3. Protocol as applied multidisciplinary science

Protocol has never been discussed or analysed from a scientific perspective – according to our best knowledge. To examine the field of protocol as applied interdisciplinary science is an innovative approach that needs to be initiated by a professional expert (preferably with scientific knowledge) having elaborate practical experience in the field to be used as a primary source, rather than to be conducted by a scholar, or academic entity (without hands-on experience and real understanding) who would probably tackle the case study based on purely theoretical knowledge and secondary sources gained from books, interviews and surveys.

To appreciate the true complexity of this applied field a full analysis is to be executed on its competences, applied areas, subjects, regulatory documents, tools and other related scientific disciplines protocol implemented in practice.

The notion of protocol – in our practice – is an umbrella term.

In Hungary, for the past fifteen years (especially after the political and diplomatic changes that occurred upon the EU succession and

therefore a greater inclusion of the world's hard policy) the national protocol practice and education have used the term as a **collective concept** incorporating all the protocol areas and their sub-areas.

Its main branches are: **State Protocol, Diplomatic Protocol, Military Protocol, Sport Protocol and Ecclesiastical Protocol.** (Hossó 2015: 14–400)

These categories can be explained with science.

According to Cambridge Dictionary, “science” is

- “the knowledge from a careful study of the structure and behaviour of the physical world, especially by watching, measuring, and doing experiments, and the development of theories to describe the results of these activities”
- “a particular subject that is studied using scientific methods”.

Based on the first definition of science, protocol may be considered as a multidisciplinary applied science of political sciences in social sciences, similarly to diplomacy as it has its own subjects, own special areas of implementation, meaning its competences, and it is taught at university-level aiming to provide new case studies and analyses in order to strive to fulfill the requirements of scientific research and measurements.

Knowledge of protocol is a very diverse, multifaceted body of knowledge whose timeless significance is proven to be invaluable in the world of diplomacy and international relations. The expectations from protocol professionals are one of the highest. To be able to act and react in certain situations with great consequences and enormous mental stress, especially in those unexpected situations, in-depth theoretical knowledge and hands-on, practical experience, as well as sound diplomatic skills are all required to solve even the unforeseen issues, answer the unanticipated questions that may arise during the course of actions.

Protocol applies to a well-defined segment of society in a specific relation hence we may distinguish the specific branches of protocol.

Each category has its own subjects, its specified competence on each level within, and its own set of rules and procedure as well. Also, these fields can be further divided into **sub-areas**.

For instance, the levels of State Protocol are in line with the concerned entities, their own protocol departments and the laws governing their respective official capacity.

In this sense, we differentiate the levels of

- Presidential protocol
- Prime ministerial protocol
- Ministerial protocol

– State secretarial protocol
and further on

– *city and town level protocol* (for mayors as city diplomats)

as well as in the private sector there is

– *company-, institution-, organisation- level protocol* (governing primarily the events and official communication of their leaders)

Protocol, as any other already recognised sciences, is **an activity of getting to know the world around us**. In this case, this means the awareness of history, structure of the state and government, religious views, national symbols, local cultures, the customs and traditions of the given countries. All this accumulated knowledge needs to be put in practice when dealing with encounters on an international level.

The **special segment of society in protocol** is the circle of participants fulfilling capacities in official public and diplomatic events and ceremonies.

The next characteristic is the **aspect of multidisciplinary**. Multidisciplinary draws on knowledge from different disciplines but stays within their boundaries (Choi, Pak 2006).

Disciplines and special fields of mainly social sciences that are incorporated in the body of protocol in different ratios:

– *Vexillology* (study of the history, symbolism and usage of flags),

– *Heraldry* (a broad term, encompassing the design, display, and study of armorial bearings),

– *Phaleristics* (this subject includes orders of chivalry (including military orders), orders of merit)

– *Symbolic anthropology* (the study of cultural symbols and how those symbols can be interpreted to better understand a particular society)

– *International History, Diplomacy History*

– *Intercultural studies*

– *Communication* (Jönsson, Hall 2003: 195–210) *and media*

– *Languages* (Jaber 2001: 49–54)

– *Catering and tourism*

– *Social behaviour* (Pease A.i B. 2005: 7–107)

– *Safety and Security*

– *Information technology, Digital Diplomacy*

An important fact needs to be added: in real situations the five main areas of protocol hardly ever exist on their own as in most cases they are interconnected.

For instance, a several day long World Championships in any sports in Hungary would require the knowledge of Sports Protocol (Hossó 2015: 13–15), as well as that of State and Diplomatic Protocol. The

explanation is simple: when inviting high-ranking state leaders and ambassadors to the event the correct forms of address are to be applied complemented by the appropriate behaviour and language expected in their presence.

Furthermore, when Medal Ceremonies are carried out by ceremonial soldiers upon the approval of the Ministry of Defence, national Military Protocol is to be observed and the proper usage of national symbols (Vexillology) is a must. At the accompanying hospitality events, such as gala dinners, receptions, press conferences, the rules of catering as well as Religious Protocol are being followed. When selecting protocol gifts, careful preparations are taken whilst observing religious and symbolic anthropology aspects.

The above arguments support the hypothesis of protocol being regarded as applied discipline that fundamentally influences the success of state and diplomatic ceremonies, events and meetings, thus contributes to the achieving of the goal formulated in the foreign policy of the states.

4. Protocol in the 21st century

The year 2020 brought many changes into our everyday lives. Maintaining relations at any level has never been harder and more difficult. In the period of prohibition on foreign travel or meeting in person, our communication had to find alternative solutions. The world is changing, constantly, unstopably.

The changes resulted in countless, unprecedented situations to which we all had to react. Protocol itself and protocol professionals are not exempt. Meetings, delegation programs, conferences or any social engagements have become unconventional to the end. The rise of online and hybrid events demands the skill of adaptability both in international relations and protocol.

The new world has called for a new protocol. Whilst trust is the most valuable currency of the 21st century, protocol is its ATM-machine – I stated at a recent conference in Budapest.

It simply means that protocol will always pay off upon knowing the right codes.

The three cornerstones of this new protocol are:

- Adaptability
- Traditions
- Mindfulness (Hossó 2020: 16–18)

Traditions and mindfulness are undisputed factors already discussed. Adaptability is the new key-component, for all of us. As Darwin once put it: *The most important factor in survival is neither intelligence nor strength but adaptability.*

As we had to adapt to safety and health protocols, we learnt how to keep social distance. We changed the way of greeting, avoiding handshakes, and introducing new ways of showing respect when meeting others.

5. Protocol as new trust-gaining tool

In Hungary, starting from the first wave of COVID and spring lockdown, protocol has gained a new sense in public communication. It has become a frequent terminology used first by the government and the media then the private sector.

Before 2020, this term only referred to describe high-level state and diplomatic events, now it is part of the everyday vocabulary. Protocol has become the synonym for “health procedures” and “safety measures” in the Hungarian language. The daily headlines were long emphasizing how protocol was introduced both in the public and private sector: schools, museums, venues, events. After the first lockdown when public buildings and venues could reopen early summer, the term “protocol” was frequented by their management to demonstrate for the general public that they are again safe and secure venues. Protocol – long-known for its strict rules – has become a **factor of assurance** for civilians. Public knowledge has it if a venue is run by protocol, the appropriate safety and health measurements must have been preceded.

6. Online protocol rules for digital platforms

All social gatherings and communications have been shifted to the digital world. We had to learn the new rules of “*online protocol*” – how to compose or reply to e-mails, how to check-in real time from home-office... how to attend online courses or meetings or even hold online public speeches, lectures. The pandemic has affected all levels of our lives therefore we have to learn how to communicate not only effectively but also politely over the internet.

“*Netiquette*” is the set of rules about behaviour that is acceptable on the internet as Cambridge Dictionary puts it. Though official and

business etiquette overlap with the basic tenets of the accepted social manners for using computer networks, there are still important aspects to be considered before sitting before the screen and check-in live.

In practice, the first and foremost rule of thumb is to treat all these official engagements the same way as they were carried out in a normal setting. Should one participate in an online job interview or hold a work presentation in the morning or simply attend a digital conference from home-office, the best practice is to prepare for these occasions as before the pandemic. It is advisable to allow the same timeframe to get ready as normal, put on the same official attire in full (ladies also make up) that one would choose in regular circumstances. What we sometimes forget is to allow ourselves to adjust mentally to these occasions thinking that by not having to leave for work we can save time therefore we tend to change our daily routine. On one hand, this is true, getting up and preparing ourselves physically to sit down in front of the computer takes much less time. On the other hand, we tend to forget that the routine we were accustomed to by leaving home and going to work also provided us with time to prepare our mindset: to mentally enter the official role and the capacity we have to fulfil in that particular communication environment. Whether to act as lecturer, job applicant, fellow work colleague, peer or head of delegation, we have to be credible, professional. This means looking and sounding professional. When attention is also paid to our surroundings – what others may see and hear of us. Since we conduct these meetings via the internet, we have to make even more effort to keep the attention of our audience. Since we are usually in a sitting position before the screen, most of our nonverbal signals cannot be used when talking. This leads to the fact that verbally (wording and intonation) we have to be more expressive to deliver the same message and reach the same effects when doing so in person and being able to use body positioning and movements, gestures, facial expressions, proxemics in our communication system. This also applies when decoding our communication partners' reactions. It is much more difficult to sense the real feelings, thoughts, and attitudes of our counterparts by only relying on the wording and intonation during the speech. Based on the experiments of Albert Mehrabian in 1967 on emotional reaction (like-dislike) in very specific conditions, we know that the three elements account differently for our liking for the person who puts forward a message concerning their feelings: words account for 7%, tone of voice accounts for 38%, and facial expression accounts for 55% of the liking. This above “7%–38%–55% rule” has been widely misinterpreted as communication experts at seminars and trainings around the globe

have been **falsely generalising these figures** ever since. They are simply mistaken to teach that our *general communication system* is based on body language (55%), vocal tone (38%), and actual verbal content (7%) based on Mehrabian's findings.

What is true – taking aside the quoted percentages and the several limitations of the study's applicability to real life – that for effective and meaningful communication about emotions, these three elements of the message need to support one another. Need to be congruent. In case they are not congruent, the receiver of the message may be confused by having to decode two different messages coming from two different channels, and decide which one to rely on.

What is also true, without referring to any research result, is that receivers tend to trust what they see (nonverbal signs) rather than what words they actually hear. As nonverbal messages are normally sent involuntarily, subconsciously during conversations, they show the true intentions and attitudes of the sender who focuses on the textual content when speaking without being aware of their own gestures, facial expressions, body movements accompanying their words. Therefore, nonverbal signs are more credible than verbal. *Vide at crede* – says the Latin, (seeing is believing) righteously.

It is also true that in our online world of communication we basically lose the opportunity to rely on the nonverbal signs as the visible “language” is extremely limited when sitting in front of a laptop. Gestures, body movements, proxemics may not be decoded therefore we can mainly rely on the verbal signs and intonations.

And this is just one specific aspect of netiquette.

There are many other details we need to consider: the sound usage of technical tools, the ensuring of undisturbed, professional-looking environment around us. No to mention the unprecedented lack of responses we may experience during a larger group meeting or a conference. When members of the audience turn off their microphones and cameras, our keynote speech or lecture suddenly becomes impersonal. Without any human reaction and feedback it is impossible to fathom their perception, understanding and to find out about their opinion... or if they are even there at all in the first place.

Besides all the above, we are only learning the rules of “*digital diplomacy*” as content management, too. It incorporates the substantive aspects of online communication: what we post about ourselves on the internet, how we react to other statements in social media, how our websites represent us, our services or products whether we are private entities or representing companies, ministries or even countries. It is imperative to be

aware of what we may or may not articulate in social media. To choose the right photos to the posts, to form opinions in a civilised, diplomatic manner. To behave politely in public. And the list continues.

The world is unstoppably changing therefore protocol is forced to do so, and parallel its education has to.

The future generations of protocol professionals should also possess the aforementioned values of the new protocol and **use the skills of adaptability, learn the conventional rules and traditions and act / react to unprecedented situations with mindfulness.**

7. Virtual diplomacy during the pandemic

In protocol practice we all witness that high-level bilateral or multilateral diplomatic meetings and discussions are held fully or partially online every day. In Hungary, the Minister of Foreign Affairs and State often shares images and videos on his public social media site which are taken during these talks – so do the other members of the Hungarian Government. The usual setting is that they check-in either from their own office or a conference room at their ministry, alone at the table or accompanied by their colleagues before either a laptop or a large screen where their respective counterparts are seen. For instance, Ms. Tunde Szabo, Minister of State for Sport recently attended the annual European Sport Conference from her office. In high diplomacy we experience these hybrid events too, meaning that some are present in person, some via the internet.

Since the “show must go on” the diplomatic events of the highest level must be held. A fine example of this protocol solution is the virtual *Presentation of Credentials*. Normally, Ambassadors (occasionally with their spouses and diplomatic staff) are invited to the Palace or Office of the Heads of State in the Receiving States where they present two documents: the Letters of their own Credence and the Letters of Recall of their predecessors both signed by the Heads of State of their Sending States.

HM Queen Elizabeth II was the first monarch to introduce this historic ceremonial change on 12th of December 2020 when she carried out the virtual presentation via video calls conducted with the help of her staff from Windsor Castle where she was being isolated. Her Majesty connected with three new incoming ambassadors, one of them was representing Hungary. Traditionally, after the presentation the new ambassadors are granted a one-on-one twenty-minute audience with the Queen at Buckingham Palace. “His Excellency Dr. Ferenc Kumin was received in audience by The Queen via video link and presented the

Letters of Recall of his predecessor and his own Letters of Credence as Ambassador from Hungary to the Court of St. James's. Mrs. Kumin was also received by Her Majesty via video link.”

1. Presentation of Credentials (Source: Yui Mok/Getty Images Europe)

Prezentacja źródeł (źródło: Yui Mok / Getty Images Europe)

2. Virtual diplomatic audience (Souce: Telegraph)

Wirtualna audiencja dyplomatyczna (Souce: Telegraph)

8. Best protocol practices for mega events

In Hungary the new practice of protocol has demonstrated effective solutions for holding physical business or sport events safely, and not only at state or governmental level.

Having been involved as chief of protocol in the most significant sport events for the past 13 years I hereby would like to share some good solutions proving: if there is a will, there is a way. Sport events are similar to diplomatic ones in a sense that they cannot be just cancelled or postponed. They need to be held for at least the sake of the athletes to maintain competition cycles. Furthermore, they have to happen in person at the stadium – even without spectators as opposed to conferences, lectures and meetings that may be joined even from the privacy of our homes.

In Hungary starting from November 2020, the so called bubble-system has proved to be the solution as a way to safely resume playing team sports during the COVID-19 pandemic. Only athletes, coaches, referees and the key organisers are present in person at the field of competition whilst spectators may follow the events via TV or online broadcasting. As Merriam Webster Dictionary puts it “bubble can be seen and heard in reference to an area within which competing sports teams stay isolated from the general public during a series of games that includes accommodations, amenities, and the location at which the games are held without spectators in attendance.”

The ISL Swimming Competition Series in the Duna Arena, or the FINA Men’s Water Polo World League Europe Final Tournament were successfully organised according to health protocols and the rules of the bubble system. The latter even one received recognition by FINA. The general bubble standards are the following: only athletes in possession of negative COVID-test results may participate. The competing foreign teams are picked up at the airport and driven straight to their designated hotels restricted only for their stay. The teams are only driven to the stadium and back, as they are not allowed anywhere else in order to avoid any contact with third parties. Athletes may not leave their hotel rooms, either. The competition fields and all adjoined areas and also the equipment are frequently sanitised. The venue is disinfected by UV lights and ozone generators before and after the competitions. Organisers must also present negative test results within 24 hours before entering the building – in masks. Social distancing is kept at all times.

Conclusion

In our swiftly changing world, protocol brings the values of stability, safety and reliability into our social interactions – both offline and online. Most of its rules are internationally accepted and observed. The national traditions and local customs rooting from even the ancient times are eternal therefore unchanged. Protocol – in order to fulfill its primary function to facilitate flawless communication among the parties involved – has to continually adapt to social, political changes on national and international level as well.

The 21st century has brought many unforeseen situations protocol has had to find the right answers to. It can only succeed if these changes are taken into consideration and a mindful, reasonable approach is the governing principle. Adaptability eventually becomes its main cornerstone that complements mindfulness and the long-observed traditions (rules).

What we experience is that the channels and platforms of protocol are shifting to the online sphere, therefore the forms and means are significantly varying. The entities – natural or legal – involved in protocol are also changing – from the state and diplomatic representatives to accomplished leaders and lobbyists of the private and public sector, representatives of international organisations and multinational companies are all partaking in official engagements where protocol is being adhered to. Online protocol, as a new field has evolved. Protocol has recently been associated with the terms of safety and security providing best practices for all sorts of interactions. Thanks to its solutions even diplomatic ceremonies with the strictest formalities may take place. Athletes around the world may continue their professional lives and participate in international competitions.

However, the expanding spheres of protocol require special knowledge of all professional areas related to protocol. Depending on the specific authorities, competences, laws and entities – different protocol areas can be identified – which are highly interconnected. The umbrella term finally deserves scientific recognition – as a multidisciplinary applied science.

Bibliography

Choi B.C.K., Pak A.W.P., 2006, *Multidisciplinarity, interdisciplinarity and transdisciplinarity in health research, services, education and policy: 1. Definitions, objectives, and evidence of effectiveness*. PMID: 17330451. <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/17330451/> (access: 30.12.2020).

- Cambridge Dictionary, <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/protocol> (access: 30.12.2020).
- Cambridge Dictionary. Science, <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/science> (access: 30.12.2020).
- Collins Dictionary, <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/protocol> (access: 30.12.2020).
- Etymonline.com <https://www.etymonline.com/word/protocol> (access: 30.12.2020).
- Forni P.M., 2003, *Choosing Civility: The 25 Rules of Considerate Conduct*. New York: St. Martin's Griffin 139–152, <http://www.ncacc.org/DocumentCenter/View/1109/25-Rules-of-Considerate-Conduct> (access: 30.12.2020).
- Girardini B., 2001, *Language: setting the stage. in Language and Diplomacy*. Edited by J. Kurbalija and H. Slavik, <https://www.diplomacy.edu/resources/general/language-setting-stage> (access: 29.12.2020).
- Hossó N., 2013, *II. János Pál első magyarországi útja: a rendezvényszervezéstől a magas diplomáciáig*. In: Történelem és politika régen és ma Heraldika Kiadó.
- Hossó N., 2015a, *Protokoll a diplomácia és a nemzetközi kapcsolatok hátterében: Állami-, diplomáciai, katonai-, sport- és vallásprotokoll kézikönyv*. L Harmattan Kiadó.
- Hossó N., 2015b, *Sport, protokoll, sportprotokoll*. Pécsi Tudományegyetem.
- Hossó N., 2017, *A nemzetközi kapcsolatok kézikönyve: Angol-magyar glosszárium*, L'Harmattan Kiadó.
- Hossó N., 2020, *Protokolltolmácsolás a diplomácia és a nemzetközi kapcsolatok hátterében. Útmutató – nem csak tolmácsoknak*. Európai Protokoll Központ
- ISL: inside the bubble. <https://isl.global/a-look-inside-the-budapest-bubble-with-cieslak-flickinger-of-the-cali-condors/> (access: 10.01.2021).
- Jönsson Ch., Hall M., 2003, *Communication: An Essential Aspect of Diplomacy*, “International Studies Perspectives”, Volume 4, Issue 2, May 2003.
- Jaber K.S.A., 2001, *Language and Diplomacy In Language and Diplomacy*. 49–54. https://www.diplomacy.edu/sites/default/files/Language_Diplomacy_Chapter3.pdf (access: 29.12.2020).
- Kinne B.J., 2014, *Dependent Diplomacy: Signaling, Strategy, and Prestige in the Diplomatic Network*, “International Studies Quarterly”, 58(2).
- McCaffree M.J., Innis P., Sand R., Esquire M., 2002, *PROTOCOL 25th Anniversary edition. The Complete Handbook of Diplomatic, Official and Social Usage*. US.
- Mehrabian A., 1981, *Silent messages: Implicit communication of emotions and attitudes*. Belmont, CA: Wadsworth, <http://www.kaaj.com/psych/smorder.html> (access: 31.01.2020).
- Merriam Webster Dictionary, <https://www.merriam-webster.com/dictionary/protocol> (access: 30.12.2020).
- Merriam Webster Dictionary, bubble. <https://www.merriam-webster.com/words-at-play/the-meaning-of-bubble-in-sports> (access: 30.12.2020).
- Oxford Lexico. <https://www.lexico.com/definition/protocol> (access: 30.12.2020).
- Pease, A. and B., 2005, *The Definitive Book of BODY LANGUAGE*. Orion Publishing Group.
- Principles and Functions of Nonverbal Communication, <https://open.lib.umn.edu/communication/chapter/4-1-principles-and-functions-of-nonverbal-communication/> (access: 25.01.2021).
- Protocol for the Modern Diplomat* – State.gov – State Department. <https://2009-2017.state.gov/documents/organization/176174.pdf> (access: 29.12.2020).

- Raiffa H., 1982, *The Art and Science of Negotiations*. Belknap Cambridge, Mass.: Press of Harvard University Press.
- Serres J., 1967, *Le protocole et les usages. „Que sais-je?”* Presses Universitaires de France. 3rd updated version.
- The Rise of Netpolitik: How the Internet is Changing International Politics and Diplomacy*. <https://www.aspeninstitute.org/publications/rise-netpolitik-how-internet-changing-international-politics-and-diplomacy/> (access: 29.12.2020).
- Titles and Forms of Address*. A guide to correct use. 22nd edition, 2007, A&C Black, London.
- Waterpolo World League, Hungarian Waterpolo Association, <http://www.waterpolo.hu/hir/11246/ferfi-vilagliga-europai-selejtezo-koszonjuk--debrecen> (access: 10.01.2021).
- Photo credit 1: Photos of Ferenc Kumin. Dec. 31, 2019 - Source: Yui Mok/Getty Images Europe, <https://www4.pictures.zimbio.com/gi/Ferenc+Kumin+Audiences+Buckingham+Palace+2020+3QKCWUZEgwml.jpg> (access: 10.01.2021).
- Photo credit 2: Picture of the Day, 5 December 2020. The Telegraph. <https://www.telegraph.co.uk/news/2020/12/05/pictures-day-5th-december-2020/queen-elizabeth-residence-windsor-castle-speaks-video-link-virtual/> (access: 10.01.2021).

Ewolucja roli protokołu w dyplomacji i stosunkach międzynarodowych XXI wieku

Streszczenie

Protokół od dawna uważany jest za zbiór międzynarodowych reguł kurtuazyjnych wywodzących się z francuskich i hiszpańskich dworów królewskich XVI–XVIII w.. W ostatnim czasie stał się narzędziem podświadomej perswazji nie tylko w dyplomacji, ale także w biznesie i świecie społecznym. Te od dawna ustalone zasady ułatwiają nie tylko oficjalnym przedstawicielom narodów, ale także ich ludowi współistnienie w pokoju i harmonii. Tworzy przestrzeń i wyznacza ramy, w których mogą zachodzić interakcje offline i online. Stanowi jeden z najważniejszych instrumentów, dzięki którym z powodzeniem funkcjonuje złożony i delikatny mechanizm polityki zagranicznej.

Rok 2020 przyniósł wiele zmian, z którymi wszyscy musimy się zmierzyć i na które musimy zareagować. Sam protokół i specjaliści od protokołu nie są z nich wyłączeni. Programy delegacji, konferencje i wszelkie oficjalne i towarzyskie spotkania stały się niekonwencjonalne. Rozwój wydarzeń online i hybrydowych wymaga umiejętności adaptacji zarówno w stosunkach międzynarodowych, jak i protokołach. Niniejszy artykuł ma na celu krótkie zbadanie protokołu według definicji i ukazanie jego złożoności z naukowego punktu widzenia.

Protokół jako interdyscyplinarna nauka stosowana: innowacyjne podejście zapoczątkowane przez profesjonalnego eksperta posiadającego praktyczne doświadczenie w tej dziedzinie.

Słowa kluczowe: protokół, dyplomacja, etykieta, obyczaje społeczne, zdolność adaptacji, stosunki międzynarodowe, wydarzenia online i hybrydowe

